

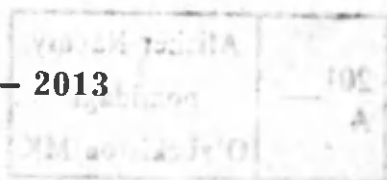
МАЖБУРИЙ НУСХА

Қодиржон НОСИРОВ

ЎГАЙ ҚАЛДИРҒОЧ

Қисса
Ҳикоялар
Публицистика
Таржималар

Наманган – 2013



УДК: 821.512.133-3

ББК: 84 (5 Ўзб)7 - *Ушб. араб.*

Н - 87

араб.

ISBN 978 - 9943-4207-3-1

1136-3692,5-1581478

НГ _____ 2013

1137-(14,0) - (0,7)

*10 42240
291*

201 <i>4/22</i> A <i>1018</i>	Alisher Navoiy <i>Қодиржон НОСИРОВ, «Наманган» нашриёти.</i> nomidagi O'zbekiston MK
--	--

ЎГАЙ ҚАЛДИРҒОЧ

(қисса)

ҚАЛДИРҒОЧ УЯСИДАГИ ФОЖИА

Мўминжон хотини Муҳаббат билан бозор айланишмоқда... Хотин расталарни кўздан кечирар экан, керакли буюмларни синчиклаб кўрар, сотувчилар билан савдолашарди. Эри бўлса сал орқарокда, каттакон сумка кўтариб олган, бироз диққат, хотининиг савдосига бефарқдай бормоқда. Азалдан бозорни ёмон кўргани учунми, тезроқ хотини харидларини тугатса-ю, шу оломон ичидан қутилиб кета қолишса.

– Мана бу туфлини келинга олсакмикан, дадаси, – Муҳаббат қошиқдеккина оппоқ туфлини Мўминжонга кўрсатди. – Шу туфлингизни ўттиз олтинчиси борми? – сотувчидан сўради у. Ўттиз олтинчисини кўлига олгач, у ёқ бу ёғини кўрдида, эрига узатди. – Сизга ёқдими, кўрингчи?

Мўминжон сумкадан бўш кўлини туфлига чўзди... Лекин бирдан оёқ остидаги ер ўпирилиб, даҳшатга тушган Мўминжонни ўз қаърига шиддат билан тортиб кетди. Жон ҳолатда кўрқувдан бакирмоқчи бўлди-ю, аммо овози сира чикмади. Мисоли кудукка тапланган тошдек зулмат қаърига кетмоқда. Бирдан каттик ерга урилди-да, сапчиб ўрнидан турмоқчи бўлди...

Мўминжоннинг юраги гупиллаб урар, тўшақда терга ботиб ётарди... Яна туш, ҳамма вақт бир хил..

Бироз ўзига келгач, Мўминжон ўрнидан турди. Чирокни ёкиб, девордаги соатга каради – икки ярим. Сочикни топиб, терларини артди, сўнг халатини кийиб, оёғига шиппакни илди-да, балконга чиқиб, сигарет тутатди. Бошқа ухлолмаслигини билди. Ҳар сафар шундай бўлади... Бунақа пайтларда унинг ёдига албатта ўша машъум кун тушади. Ҳа,

ўша машъум, унинг яшнаб турган ҳаётини қаро тунга айлантирган кун тушига қиради.

Ўшанда хотини кўярда қўймай бозорга бошлади. (Мўминжонга қолса, дўстлари билан чойхонага ошхўрликка бормокчи эди). Бир кун аввал кечки овқатдан сўнг Муҳаббат:

– Дадаси, сиз фарзандларингиз бўйга етиб қолганини сезмаяпсиз шекилли? Ҳадемай Акбаржонни уйлантириш керак, агар уни кўндиролсак, албатта. Ким билади дейсиз, ҳали Муҳайёни тўйини олдинроқ қилишга тўғри келадими? Жойидан чиқса харидори, тўхтатиб бўлмайди, топширилади. Эртага – якшанба, ҳамма юмушларни йиғиштириб, жаҳон бозорига икковимиз чиқмасак бўлмайди, – деб жиғибийрон бўлди.

Машина юргизиб, эр-хотин жўнашди бозор томон. Шаҳарнинг серкатнов чорраҳаларидан бирида қизил светофорда тўхтаб турган Мўминжон, яшил ёнғач, аста машинага газ берди. Чорраҳа ўртасига етиб борганини билади, шу пайт ўнг томондан бир мотоцикл катта тезликда келиб Муҳаббат ўтирган ёнга замбарак ўқидай урилди... Машина ағдарилди...

Кейин нима бўлганини яхши эслай олмайди... Шифохонада кўзини очди. Хаёлига биринчи келган фикр хотини бўлди. У қани, нима бўлди? У ёк бу ёққа қарамоқчи бўлганди, бўйни ва бошида қаттиқ оғриқ сезди. Қўли беихтиёр бошига борди – бинт. Бир амаллаб бўйнини буриб, палатанинг иккинчи томонида бўш кроватни кўрди...

Шу пайт палатага оқ халатли ёш аёл кириб келди. Мўминжоннинг ҳаракатини кўриб:

– Илтимос, кимираммай тинч ётинг, – деди у.

– Синглим, менинг хотинимга,.. Муҳаббатхонга нима бўлди, қани у?

Ҳамшира жавоб бермади.

– Илтимос, гапирсангизчи?

– Тинчланинг, ҳаммаси яхши бўлади,.. тезда олиб чиқишади олдингизга.

Эшик очилиб, палатага елкаларига оқ халат ташлаб олган Мўминжоннинг отаси билан онаси кириб келишди.

– Вой болам-эй, нима бўлди сенга? Эҳтиёт бўлиб юринглар, демасмидим сизларга. Сизларга шикаст етказгунча, менга ўлим бермайдими худо, – она ўглини елкасидан кучиб, пешонасидан силар экан, кўзларидан ёш сизиларди.

– Муҳаббатни кўрдингларми? Нима бўлибди унга?

– Худо хоҳласа, икковинглар ҳам тузалиб кетасизлар. Ҳозир уни операция қилишмоқда. Сал оғирроқ ҳолати. Лекин, шифокор билан гаплашдим, умидимиз бор тузалишга деб айтди, – юпатган бўлди ўглини отаси.

Аммо...

Эртаси куни боши бинт билан ўралган, чопон кийиб, белини боғлаб олган Мўминжон икки қўлтигидан ушлаб олишган укаларига суяниб, кабристонда турарди... Муҳаббати билан видолашарди у.

Мана, ўшандан буён сал кам бир йил бўлибдики, унда на кундуз ором, на тун уйку...“Тақдир... пешона...” сўзларини хаёлидан ўтказиб, сигарет тутатади. Фарзанд деб, тўйга тайёргарлик кўраман деб, ошиқиб, ёруғ дунёдан кўз юмди хотини. Энди бундан буён ҳаёти не кечади? Тўнғич ўғил Акбар иккинчи курс талабаси. Тошкентда ўқийди. Муҳайё тўққизинчи синфда эди онасидан айрилганда, бу йил ўнинчида. Сардор энди иккинчи синфга боради. Буларнинг ҳаёти нима бўлади? Бечора онаси эрта-ю кеч болаларини ўйларди. Раҳматли, болаларига анча яхши тарбия берган экан. Авваллари кўчадан кам келадиган Мўминжон буни энди сезаяпти.

Оналаридан кейин ўтган даврда болаларининг ранги сезиларли синиқди, айниқса, Сардорнинг. Аммо катталари онаси йўқлигини отасига билдирмасликка ҳаракат қилишади доимо. Муҳайё, умрингдан барака топкур, ошхонани эплейверади. Мўминжон ўзи ҳам қараб турмайди бу борада. Синглиси келиб кир-чирларидан хабар олиб турибди. Лекин...Лекин ҳаёт шу билангина чекланмайди-ку. Болалар

келажagini ўйлаш керак. Отам тўғри айтадилар, фарзандларни ўйлаб-жойлаш учун ҳам аёл бўлиши керак хонадонда. Менинг қўлимдан нима келади-ю, нимага ақлим етади бу хусусда?

Шу онда қайнонасининг овози қулоғи остида жаранглагандек бўлди: “Жуда хотинсираб қолган бўлсалар ҳам, ҳеч бўлмаганда кизимнинг йили ўтсин!” Мўминжоннинг синглиси акасини ўлатиб қўйишдан оғиз очган экан, фарзанд доғида ковурилган она шундай деб силтаб берибди. У бечорага ҳам қийин. Аммо менинг фарзандларим тақдир олдида бошқаси... Акбарни эртами-кеч ўйлантириш... Муҳайё катта бўлиб қолди... Бу ишларни аёл кишисиз уйдлаш қийин. Олди-берди, латта-путталарни фақатгина аёл киши ўрнига қўйиши мумкин. Лекин гап фақатгина аёлдами? Бошқа бир аёл, қанчалик у яхши бўлмасин, она ўрнини босоладими? Ўйк босолмайди. Кўп кўрганмиз, эшитганмиз. Хўш, нима қилиш керак?

Бу ўйлар, саволлар унга тинчлик бермайди. Айниқса, шунақа фикрлар бошини чўлғаган пайтда ёдига тушадиган ҳарбий хизмат даврида кўрган бир антика воқеа унинг изтиробларини кучайтиради, фикрларини яна ҳам чалкаштириб юборади...

Ҳарбий хизматни Мўминжон Ашхободда ўтказган, қисм омборчиси бўлган. У ерда иш кўп эмас, асосан эрталаб бўлади. Бўлинмалар керакли нарсаларни олиб бўлгач, қолган пайт кун бўйи деярли бўш. Баъзан китоб ўқийди, базан у ёқ бу ёқни тозалайди ёки бошқа арзимас ишларни ўзига топиб олади.

Бекорчилик кунлари унинг эътиборини омборхона шифтига уя қурган қалдирғочлар, уларнинг ажойиб бир одати жалб этди: нар қалдирғоч билан макиёни (кўп қузатавергач, нар билан макиёни фарқлайдиган бўлиб қоларкан киши) уяларига бир вақтда келиб-кетишар ва ҳар сафар тумшукларида олиб келган емишини иккитадан болачаларига

беришади: ота иккитасига, она ҳам иккитасига. Бу нарса ҳар доим беҳато такрорланарди.

Кунларнинг бирида уя қирғоғида турган она қалдирғоч пастга қулаб тушди. Шериғи ҳам қичкириб пастга қанот қокди, қимирламай, жонсиз ётган жуфти тепасида гирён бўлди. Балки ўз тилида кетма-кет туришга чорларди макиёнини?... Бефойда.

Мўминжон эҳтиётлик билан қалдирғоч жасадини омборхона ташқарисига қўмди.

Шундан кейин жуфтидан айрилган бечора қалдирғоч болаларини парвариш қилишни бир ўзи давом эттирди. Уни уяга қайтишини тўрт сарик тумшуклар интизорлик, сабрсизлик билан кутишади доимо.

Бу ҳол етти-саккиз кун давом этди. Сўнг нар ёнида бегона қалдирғоч пайдо бўлди ва икковлашиб тўрт болани боқишни давом эттирдилар. Аммо орадан икки-уч кун ўтар-ўтмас қалдирғоч уясида фожа юз берди: тўртта сариктумшуклар ерга таппа-таппа ўлиб тушишди. Мўминжон бундан хайратланди. Дарров қаноти энди тук босиб келаётган етим қалдирғочлар жасадларини авайлаб олиб стол устига қўйди. Нима бўлди ўзи? Бирор сир йўқмикан бу ерда?

Мўминжоннинг ёнида доимо ўткир қаламтарош юрарди. Умуман, у ёшлигидан пичокни яхши кўрарди. Омборхонада ҳам бўш қолди дегунча, қаламтарошни чўнтагидан чиқариб, қум қайроққа ишқалагани ишқалаган эди. “Шифокорлар ҳам ўлим сабабини аниқлаш учун мурдаларни ёради дейишади-ку, мен ҳам бир ёриб кўрайчи”, – деб қаламтарошни ишга солди. Қалдирғоч болаларидан бирини қорнини ёрди. Лекин мутахассис бўлмагач нимага ҳам ақли етарди. Шундай бўлсада операцияни давом эттириб, эҳтиётлик билан ҳаракат қилиб, қалдирғоч боласининг томоқ йўлларини ҳам ёриб кўрди ва... кўргани нима эканлигини фахмлаш учун эса шифокор бўлиш шарт эмас эди: гўдак қушча томоғига қандайдир ўсимликнинг тиконли япроқчаси (ёки шунақа уруғми?) санчилиб қолган эди. Шу нарса униинг нафас йўлини

тўсиб қолгани туфайли бўғилиб ҳалок бўлганига шубҳа йўқ эди.

Кўзларига ишонмай Мўминжон қолган уч гўдак қуш мурдаларини ҳам томоқ қисмини тезда ёриб кўрди: ҳаммасининг бўғзига ўша нарса тикилган. Узининг бу кашфиётидан Мўминжон қалби ларзага тушди. Наҳотки, ўғай қалдирғоч гўдақларни атайлаб ўлдирган?

Кунлар кетидан кунлар ўтади. Қалдирғочларнинг “Тивит, тивит”лаб учиши тўхтамади. Улар янгидан тухум босди ва ёз охиригача очиб, учирма қилишди...

1. ЛАТОФАТ

Муҳаббатнинг йили ҳам ўтди...

Мўминжонга ота-оналари-ю яқинлари уйланиш ҳақида тез-тез гапириб туришадиган бўлишди. Лекин у аввалгидек ўзини бу масаладан олиб қочарди. Муҳаббатдан кейин бирор аёлни тасаввур қилиш қийин эди унга...

Бу орада хизмат сафарига Тошкентга боришга тўғри келди. Бошқармада юмушларини бажаргач, аэропортга шошилди: охирги рейсга. Кутиш залига кириб келганда билетларни рўйхатдан ўтказиш вақти ҳам бўлиб қолган эди. Аммо радиодан кетма-кет Фарғона водийси шаҳарларига об-ҳаво ёмонлиги туфайли учиш вақтинча тўхтатилганлигини эълон қилишарди... Ана холос!.. Бу ёғи нима бўлди энди?

Кутиш залида одамлар лик, кўпчилик ташвишда. Мўминжон: “Билетни топшириб поездда борсаммикан, улгурармиканман? Ёки нима бўлса ҳам шу ерда кутавераймикан?”, – деб, иккиланиб туриб қолди. Шу пайт, орқа томондан майингина аёл овози эшитилди: “Мўминжон ака!” Қайрилиб қаради-ю овозга... алланечук бўлиб кетди. Гўё яраси янгилангандек бўлди уни. Бир лаҳзага ёдига ҳаётидаги энг ширин дамлари-ю жудолик қайғулари қайтиб келди! Қаршисида норка ёқали пальто кийган, бошида ҳам худди шунақа мўйнадан телпаги бор, ўрта ёшлардаги аёл

кулимсираб турарди. Унинг жилмайишида кандайдир изтироб ҳам сезиларди, аслида ҳозир йиглаб юборишга тайёрдек кўринди у. Бу... Латофат эди, Муҳаббатнинг талабалик дугонаси. Йиллар ўтиб тўлишган, пешонасига ҳам бир-икки чизик тушган бўлсада, илик кўзлари, айникса, устки лаби четидаги тарикдеккина холи уни кимлигини айтиб турарди...

– Латофатхон, сизмисиз?

– Танимассиз деб ўйлагандим.

– Буни қаранг-а, неча йил, неча замонлар... Сиз ўзгармабсиз.

– Қўйсангиз-чи!

– Латофатхон, бормисиз ўзи бу дунёда? – ҳазиллашган бўлди

Мўминжон: “Қаердасиз? Бола-чақалар яхшими”, - демоқчийди, аммо тилини тийди. Ким билади...

– Мен ўша, ўзимиз томонда... Фарғонадаман, университетда ишлаяпман. Ўзингизчи,.. Мўминжон ака, яхшимисиз, ишларингиз яхшими?...

Латофатнинг овозидан, кўзларидан у бир нарсадан ҳаяжонланаётгани сезилиб турарди. “Эшитганмикан, мени бошимга тушган кулфатни? Бўлиши мумкин эмас! Қаердан ҳам эшитиши мумкин? Аммо, нега бўлмаса шу чоқгача Муҳаббат ҳақида чурк этмади, дугонасини сўрамади? – Қандай айтсам экан?” – деган фикрлар Мўминжонни кийнардди.

– Латофатхон,.. – гап бошламоқчи бўлганди, лекин томоғига бир нарса тикилгандек бўлди, кўзларини ўтдай ачиштириб ёш келаётганини сизди, аммо кўз ёшини тутишга ҳаракат қилди.

– Мўминжон ака,.. мен ҳаммасидан хабардорман, Латофат рўмолчаси билан кўзларини артарди...

Четрокда бўш ўриндик топиб ўтиришди. Мўминжон хўрсиниб-хўрсиниб бошига тушган жудолик ҳақида кийналиб бўлса ҳам гапириб берди.

– Кечрок бўлса ҳам эшитгандим, – деди ҳамон кўзлари нам Латофат, лекин келолмадим... Аниқроғи, журъат қилолмадим келишга.

“Нега энди биздан хабардор бўла туриб, бирор марта ҳам ўзи тўғрисида дарак бермади? Ахир, у Муҳаббатнинг энг яқин дугонаси эди-ку! Биз ҳам зўрмиз-да аслида! Бир-икки эслаган бўлдиг-у, тузукрок суриштирмадик у ҳақда. Балки, топиб, борди-келди қилиб турган бўлармидик...” – хаёлидан ўтказди Мўминжон...

Мўминжон ҳарбий хизматни тамомлагач, иккинчи курсдан Тошкент халқ хўжалиги институтида ўқишни давом эттирди. Талабалар ётоқхонасида яшади. У жойлашган хонанинг ёнгинасида икки курсдош қизлар яшарди. Дастлабки кунлардаёқ танишиб олишди. Исмлари Муҳаббат ва Латофат экан. Муҳаббат Мўминжонга ҳамшаҳар чиқиб қолди. Латофат эса Фарғонадан эди. Кўпинча бирга дарс қилишар, институтга ҳам бирга бориб келишарди. Пахта теримида яна ҳам яқинлашиб қолишди. Дугоналар чевар теримчилар экан, теришга териб қўйишади-ю, кўтаришга, табиийки, қийналишарди. Бунақа пайтларда Мўминжон беминнат дастёр...

Шу зайлда анча дўстлашиб қолишди. Муҳаббат шўх, сўзамол, Латофат эса, аксинча, уятчанрок, камгап эди. Муҳаббат Мўминжонга кўпроқ ўзини яқин олар, ҳамшаҳар эмасми, баъзи-баъзида шўхлик билан тегажонлик ҳам қилиб турарди, эркалиги ҳам бўларди.

– Мўминжон ака, бир бизни кинога олиб тушсангиз-чи?! “Қасос ва қонун” деган ҳинд фильми келганмиш, зўр эканда!

Боришди “Қасос ва қонунга”га. Мўминжон ўшанда йигитчасига ҳазиллашиб: “Икки парининг ўртасида ўтирарканмизда! Мацца қиларканмизда-а!” – деб ўртага сукулмоқчи бўлса, Латофат бундан уялинкараб, Муҳаббатнинг париғи томонига ўтиб олди.

Кинотеатрдан қайтишаётганда, кечки салқин тушган, кўчалар анча сокин, транспорт қатнови камайган эди.

Ётоқхонага пиёда жўнашди. Бунақа фильмдан сўнг ким ҳам троллейбус кутиб ўтиришни ихтиёр этарди. Муҳаббат Мўминжонни қўлтиғидан олган, дугонаси эса уни пинжида жимгина хаёл суриб борарди. Муҳаббат тинмай фильмда тараншум этилган дўстлик ва севги хақида гапирар, Мўминжон ҳам онда-сонда гап қўшиб, Муҳаббатнинг нозик бармоқларини меҳр билан силаб борарди...

Учинчи курснинг охирларида Мўминжон Муҳаббатга турмуш қуришни таклиф этди. Қиз узок ўйлаб ўтирмади... Ёзги таътилда тўйлари ҳам ширингина ўтди. Латофат ўша кунлари Муҳаббатнинг ёнида бўлди.

Тўйдан кейинги йўриқлар битгач, келин-куёв Латофатни автовокзалга кузатиб қўйишди. Мўминжоннинг ёнида: ўшанда Латофат негадир ўзини ғайритабиий тутар, кўп гапириб, хушчакчак кўринишга ҳаракат қилар, кўзларини эса четга олиб қочарди. Муҳаббатнинг:

– Сентябрга ҳали анча бор, дугонажон, яна бирор марта биз томонларга келиб кетсанг яхши бўларди-да? – деганига Латофат:

– Йўқ, сентябргача мен сизларни Фарғонага чақираман. Тўй саёҳати бўлади сизларга, – деб кулган бўлди.

Аммо ўшандан сўнг Латофат кўздан ғойиб бўлди. Сентябрда эса ўқишга қайтмади. Мўминжонлар суриштирса, кимдир, Латофатнинг онаси каттик бетоб эмиш, шу сабаб у сиртки бўлимга кўчирганмиш ўқишини, деди. Муҳаббат устма-уст дугонасига хат йўллади, жавоб бўлмади. Бир Фарғона томон ўтмоқчи ҳам бўлишди эр-хотин. Лекин ўқиш, камхаржлик, бунинг устига ҳомиладорлик, кейин чақалок... Хуллас, ҳаёт қувончлари-ю ташвишлари...

Орадан ўн саккиз йил ўтгандан сўнг, тасодифан аэропортда учрашиб туришибди.

– Мана шунақа гаплар, Латофатхон. Муҳаббатимни менга кўп кўрди парвардигор...

– Кўп хафа бўлаверманг, Мўминжон ака, бандасининг қўлидан ҳеч нарса келмайди, дегани шу бўлса керак-да? Худо

сабр токат берсин сизга... Болаларингиз бахтига сиз омон бўлинг!

– Раҳмат, синглим! Дарвоқе, Латофатхон, ўзимни ҳасратимни қилаверибман-у, сиздан бир оғиз аҳвол сўрамабман-а! Биз сизни йўқотиб қўйдик ўшанда, бедарак кетдингиз. Нима бўлганди? Онангиз бетоблиги учун ўқишни сиртки бўлимга ўтказганмишсиз деб эшитувдик, аммо сиртки бўлимда ҳам пайдо бўлмадингиз?..

Латофат, кизариб, бир неча дақиқа жим қолди. Сўнг ялт этиб Мўминжоннинг юзига қаради-да:

– Ҳа... Йўғ-эй, ойимлар бетоб бўлмагандилар, аслида... Мўминжон ака, менимча буни сизга кизиғи йўқ, деб ўйлайман... Айниқса, сизни бу ташвишларингиз устига менинг тақдирим ғалати бўлиб туюлса керак...

– Нега энди? – елкасини қисди Мўминжон. – Сиз хотинимнинг яқин дугонаси эдингиз, биз ҳам ака-укадек бўлиб кетгандик, шундай эмасми? Бас, шундай экан, нимага кизиғи бўлмасин, агар сир бўлмаса, албатта,– кулишга ҳаракат қилди у.

– Сир... Балки сирлигича қолгани маъқулдир, мени кийнаманг, илтимос?! – аёл кўзларида ёш пайдо бўлди. Энди у кўзларини олиб кочмади...

Мўминжон елкасини қисди, “хоҳишингиз” дегандай.

...Бу орада аэропорт радиосидан учуш эрталабги саккизгача қолдирилганини эълон қилишди.

Вақт ҳам ярим тунга бориб қолибди, гап билан бўлиб сезишмабди. Мўминжон буфетга бориб, бирор нарса тамадди қилиб олишни таклиф этди. Латофат, истар-истамас, ўрнидан кўзгалди.

Овқатдан сўнг кутиш залидан ташқарига чиқишди. Изғирин шамол эсиб турарди. Уёқ-бу ёққа бироз юрган бўлишди-да, яна залга қайтиб киришди. Бўш жойни қидиришга тўғри келди, ниҳоят топишди. Анча вақт жим қолишди, ноқулай вазиятдан чиқиш максатида Мўминжон

яна талабалик йилларини эслаб кетди, домлаларни, курсдошларни эслади... Вақт имиллаб ўтарди...

Эрталаб яна буфетга бориб сосиска билан иссиқ кофе ичиб олишди. Туни билан совук залда ўтириб уюшган баданларига иссиқ югурди.

Соат еттиларда Фаргона водийси шаҳарларига учиш бараварига эълон қилинди ва чипталарни рўйхат қилиш бошланди. Ташқарига чиқиб, икки томонда пахмоқ арчалар ўсган чиройли хиёбон томон юришди, Мўминжон талабалик йилларидан яна бирон нарсани ёдлаб вақтни ўтказмоқчи эди... Бирдан Латофатхон билинар-билинемас титрок босган овоз билан тутилиб-тутилиб гапира кетди:

– Мўминжон ака,.. биз яна учрашамизми йўқми... Худо билади... Ҳозир эса ўн саккиз йилдан кейин тақдир бизни тўқнаштирган экан, мен бундан фойдаланиб, дилимдаги гапни,... бир умр сир сақлаб... ўзим билан олиб кетаман, деган гапни энди айтмасам бўлмайди, кейин пушаймон қилиб юраман...

Мўминжон бир оз ҳайрон бўлди. “Бунча баландпарвоз бўлмаса” – хаёлидан ўтказди у.

– Мен ўшанда ҳақиқатдан ҳам сиртки бўлимга ўтказгандим ўқишни...

– Лекин биз Муҳаббат билан сиртки бўлимдан бир неча бор суриштиргандик, тополмадик...

– Бу табиий, чунки мен... Самарқандга кўчиргандим.

– Нега Самарқандга? – хайрон бўлди Мўминжон. – У томон узоқ-ку? Тошкент қулай, ўзимизнинг домлалар, танишлар дегандай?..

– Ҳали ҳам тушунмадингизми? Наҳотки шунчалар содда бўлса одам? – кулимсиради Латофат. – Ахир мен сизларни кўрмаслик учун шундай қилгандим!

Мўминжон тўхтаб қолди...

– Яна ҳам очикрок қилиб айтайми?.. Мен сизни яхши кўрардим!

Мўминжон ҳамон котиб турарди. Аёл давом этди:

– Мана шунака, Мўминжон ака, мен сизни жонимдан ҳам ортик севиб колгандим...

Мўминжоннинг нигоҳи аёлнинг кўзларига тушди: чексиз меҳр таратарди бу маъюс боқишлар!

– Латофатхон,.. – деди ниҳоят Мўминжон, – Муҳаббатхон хабардормиди бундан?

– Йўк!.. Қайдам,.. балки сезган бўлса ҳам керак. Аммо мен севгим ҳақида гапиришга, ҳатто ўз-ўзимга гапиришга ҳам биринчи бор журъат этиб турибман, – энди у анча дадил гапирарди.

Мўминжон нима дейишни билмасди. Талабалик йиллари Латофат уни кўрса ёноклари ловуллаб кетишини, йигитдан доимо кўзини олиб қочишларини эслади. У пайтлар буни Мўминжон кизнинг табиатан уятчанлигига йўйган эди.

Латофат ҳам жимиб қолди. Бир неча дақиқадан сўнг яна ўзи давом этди:

– Агар ўқишни Тошкентда давом эттирганимда ҳар куни сизни кўриб жим юришга бардошим етмасди. Бир кунмас бир кун сир бой бериб қўяман, сизларнинг турмушингизга зомин бўлиб қоламан, деб кўрқдим. Шунинг учун кейинги йиллари ҳам ўзим ҳақимда билдириш бермай юрдим. Шунга қарамай сизлар тўғрингизда суриштириб турардим. Талабалардан, бошқалардан... Уч фарзандингиз борлигини ҳам биламан. Муҳаббат аварияда ҳалок бўлганини эса ярим йилдан кейин эшитдим... Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, қаттиқ кайғурдим... Сизлар томонга отландим ҳам, аммо журъатим етмади...

Мўминжон ҳамон гап тополмай лол турарди...

– Нега кейинги тақдиринг нима бўлди, деб сўрамайсиз?

“Хўш, нима бўлди?” – дегандай тикилди Мўминжон.

– Ўша йилнинг ўзида Фарғона университетига лаборантликка жойлашдим. Ҳозир ҳам ўша ерда ишлайман, доцент бўлиб. Ҳозиргача турмуш қилмаган экан, деб ўйламанг яна... Ҳаёт... Бошида ҳақиқатдан ҳам беш-олти йил турмушга чиқиш ҳақида эшитгим келмай юрди. Ота-онам эзилиб кетишди, мени йўлга соламан деб. Йигирма олти

ёшимда турмушга чиқдим... Тузуккина одам экан. Уйдагиларнинг кистови билан аввалги хотинидан фарзанд кўрмаганлиги сабаб ажрашган экан. Уч йилдан ортиқ турмуш курдик бирга, аммо бизда ҳам бола бўлмади, ажрашдик... Сўнг илмга ўзимни урдим... Мана шука гаплар, Мўминжон ака, – худди аввалги Латофатдек майин оҳангда тугатди хикоясини аёл...

Шу дамда Фарғона самолётига чиқиб эълон килинди... Паришон турган Латофат тетикланди-да, Мўминжонга қўл чўзди:

– Хайр, бўлмаса, Мўминжон ака! Мени кечиринг, ўртанган юрагингизга туз сепдим чамаси?

Мўминжоннинг катта панжалари орасидан позик қўлини аста тортиб олиб, самолётга чиқиб йўлакчаси томон кетди...

3. МУҲАББАТ

Сафардан кайтгач, Мўминжон бир печа куи хаёли паришон юрди. Миясидан Латофат билан учрашув чиқмасди. Унинг айтганлари, талабалик йиллари, учовлон бирга дарс килишлари-ю киноларга боришларини эслаб кетарди.

Мўминжондаги ўзгаришни сезган онаси яна ташвишга тушиб, катта ўғлига: “Укангни нима килиб бўлса ҳам уйланишга кўндирмасанг бўлмайди, гаплашгин”, – деб туриб олди. Мавридини топиб, акаси эски муаммони кўзгади.

– Уйлан, уйлан деяверасиз-у, ака, ўгай она билан болаларнинг аҳволи нима кечаркин, деб ташвишланаман-да.

– Тўғри, ука, сени тушунмай бўларканми. Ўгайлик ёмон, ҳеч ким яхши демайди. “Бир одамнинг хотини ўлиб, етти-саккиз ёшли ўғиллари билан қолган экан. Уйланибди, нима қиларди бечора, мажбурда. Янги хотинини эса аввалги эридан беш ёшли ўғли бор экан. Аёл бир қарашда ёмон эмасмиш, эрининг болаларига қўлидан келганча меҳрибонлик қилармиш, гўё. Учов болаларига доим: “Инок бўлинглар”, – деб пасихат қиларкан. Ҳар куни понуштага иккита тухум

пишириб, катта ўгилларига бераркан. Улар: “Укамизчи?” – деб сўрапса: “Укаларинг ҳали ёш, шарт эмас. Ҳа, майли, яримтадан бўлиб берақолинглар” дер экан. Акалар шундай қилишаркан. Мана шунақа қилиб, хотиннинг арзандаси бир бутун тухум ер экан, эрнинг катта ўгилларига яримтадан қолар экан”. Кўрдингми, маккорликни?!

Бу ҳикоятдан Мўминжоннинг юраги яна ҳам эзилди.

– Бу ривоятни менга бир киши айтиб берганди, – давом этди ака. – Унинг бўйига етган кизи бор эди. Мен бир дўстимнинг ўғлига сўраб, совчи бўлувдим. “Йигитни кўрсак” – дейишди. Кўрсатдим. Сўнг қизнинг отаси мендан кутилмаганда: “Боланинг онаси ўгай эмасми?” – деб сўраб қолди. Мен хайрон бўлиб : “Нега ундай дейсиз? Бунақа бўлиши мумкин эмас”, – деб жавоб қилдим. У бўлса: “Нигоҳи совук, ношудга ўхшайди. Айтишингиздан-ку, ўзига тўк оилага ўхшайди, аммо боланинг туси менга ёқмади. Шу боис мен ўйлаб қолдим-да, ўгай эмасмикан, деб”. Сўнг шу ривоятни айтиб бериб: “Ўгай она қўлида ўсган бола нимжон бўлади-да”, – деб қўшиб қўйганди.

Мўминжоннинг томирларига муз югургандек бўлди.

– Лекин бу шунчаки гаплар, – яна давом этди ака. – Сен кўп диққат бўлаверма. Ҳамма хотинлар худобехабар бўлавермайди-ку? Иймонлилари ҳам оз эмас, ахир, – тасалли берган бўлди у.

Содда ака-ей! Бундай гаплардан кейин юракка уйланиш сиғарканми?

Аммо ака ўзиникини маъқуллаб, сўзини давом эттирди:

– Онамизни ҳам ўйлагин-да, ука. Эзилиб кетдилар у киши... Кўзим тириклигида Мўминжонга болаларини бошини силайдиган бирор аёл топиб улгурармиканман, деб.

Шундан сўнг Мўминжон бироз ийманиб, Латофат хақида гапириб берди акасига.

– Э-э, тўйларингдан кейин ҳам бир-икки кун келиннинг ёнида юрган дугонасимми? Ёдимда, кўхликкина, иболиккина кизга ўхшаганди. Менга кара, ука, айтганларинг худди

кинодагиларга ўхшайди-я, аммо тақдир дегани шу эмасмикан-а? Азамат қиз ўшанда сизлардан ўзини олиб қочибди. Отасига балли. Энди бўлса сен бева қолганингдан сўнг шунча вақт ўтгач... тасодифан яна учрашибсизлар. Буни нима деса бўлади? Тақдирми? Менга қолса, ўша Латофатнинг олдига, Фарғонага бир ўтиб келсанг яхши бўларди. Сардорингни ҳам ол, ёмон бўлмайди.

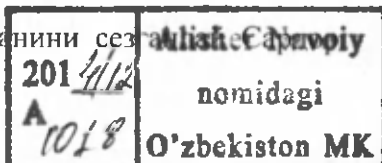
Орадан бир неча ҳафта ўтди. Мўминжон ҳамон ўйлангани ўйланган...(Яхшиямки, ишхона бор, бўлмаса жиши бўлиб қолиши ҳеч гапмас!) Нима қилиш керак? Уйланиш керак... Лекин Латофат, севгисига қарамай, Муҳаббатнинг ўрнига фарзандларига оналик қилаолармикан? Севги бошка, бировнинг болаларига оналик қилиш бошка! Айпикса, Муҳайё қандай кутиб оларкин буни? Бўйи етиб қолган қиз, ўгай она? Ўқигандим қайсидир бир китобда: Бир йигит ёш боласи билан бева қолади. Орадан бир неча вақт ўтгач уларнинг ҳаётида марҳуманинг яқин дугоналаридан бири пайдо бўлади. Йигит бу қизни ҳурмат қиларди. Қиз ҳам бутун вужуди билан дугонасининг ўрнини босишга, болага оналик қилишга тайёр эканлигини билдиришга уринарди. Оила қуришади, фарзанд кўришади.. Ана ундан сўнг ўгайлик бошланади... Йигит эрта-ю кеч қон ютади...

Бир кун оқшом, кечки овқатдан сўнг Сардор нима учундир оилавий альбомни титкилаб қолди. Раҳматли опаси фотосуратларни альбомда доимо тартиб билан сақларди.

– Дада, мана бу ойим билан сизнинг ёшлигингиздаги суратингизни қаранг. Мўйлов қўйган экансиз-а, ўшанда?..

Мўминжон суратни қўлига олди... Яна ўша бахтли онлар... Бир гуруҳ талабалар ёзги таътилга кетиш олдидан истироҳат боғига бориб эсдалик учун суратга тушишган эди ўшанда. Сурат марказида Муҳаббат билан Латофат ёнма-ён ўтиришибди. Муҳаббат дугонасининг елкасидан қучиб олган...

Дадасининг нигоҳи шунга тушганини сезиб қўлидан суратни олиб сўради:



– Дада, мана бу киз ким, ойимлар елкасидан кучоклаб турган?

– Бирга ўқиганмиз. Ойингнинг энг якин дугонаси эди.

– Нега энди энг якин дугона бўлса бизникига бирор марта хам келмаган?

– Узоқда яшайди-да. Агар хоҳласанг, сени ойингнинг ўша дугонасиникига олиб бораман. Хоҳлайсанми?

Сардор бош ирғади.

Якшапба куни ота-бола Фарғонага жўнашди.

...Қўнғирок чалинди. Латофат эшикни очганда, остонада Мўминжон ўғилчаси Сардор билан турарди...

Латофат бир зум ўзини йўқотиб қўйди. Нима қилишни билмади... Хурсанд бўлсинми, дугонасининг етимчасини бағрига босиб, йиғласинми? Аста-секин хаяжони босилиб, аёл ўзини қўлга олди:

– Вой, келинлар!.. Уни қаранглар-а... кутилмаганда... Вой, нега турибсизлар остонада, ичкарига киришлар, – энгашиб Сардорни кучди.

– Вой тойчоғим-ей... Онанг хаётлигида бориб кўрмасмидим сени-я!..

Мўминжон хам, кўзини яшириб, тесқари қараб олди.

Латофатхон болани елкасидан олиб ичкарига бошлади. Мўминжон хам орқаларидан юрди.

– Шунақаям бўладими, Мўминжон ака?! Ахир, қўнғирок қилиб қўймайсизми, телефонимни бергандим шекилли? – аслида эса кутилмаган меҳмонлар келганидан мамнунлигини яширолмасди.

Мўминжон хам нима дейишини билмай:

– Сардор альбомда гуруҳимиз билан тушган суратимизни кўриб қолувди. Сиз у ерда Муҳаббат билан ёнма-ён тушган экансиз. Мана бу ким, деб сўрайверганди, шартта олиб келавердим-да бу томонга. – баҳона қилган бўлди у.

– Бирга тушган сўратларимиз жуда хам кўп, ўғлим, ҳозир курсатаман.

Дастурхон ёзиб, чой ичилгач, Латофатхон ичкари хонадан катта альбом кўтариб чиқди. – Мана ҳозир биргалашиб кўрамыз. Мана, бу ерда ҳам ойинг, даданглар билан бирга тушганмиз... Ҳаммамиз бирга ўкиганмиз-да, доимо бирга юрардик... Сизларникида ҳам борми бу суратларнинг ҳаммасидан? Сен, хойнаҳой, мана бу суратни кўргансан, шунақами? – Латофат кўрсатган сурат Сардорларникидагининг айнан ўзи эди. Бола хурсандлик билан бош ирғади.

– Сизлар ота-бола альбомни томоша қилиб туринглар, мен эса ҳозир... – Латофат ўрнидан туриб ошхона томон юра бошлаганди, Мўминжон тўхтатмокчи бўлди уни:

– Овора бўлиб юрманг, илтимос, Латофатхон, биз вақтлироқ қайтишимиз керак...

– Меҳмон изни мезбонда бўлади. Мен руҳсат бермагунча, ҳеч қаерга жилолмайсизлар энди, – кулимсираб деди уй бекаси.

Альбомни кўриб бўлгач, Мўминжон ўрнидан туриб нима киларини билмай у ёк, бу ёкка юра бошлади. Ичкари хона эшиги қия очик қолган экан, ногаҳон кўзи ўша томонга тушиб қолди. Хонанинг тўрида трюмо бўлиб, унинг устида фотосурат турарди: унда уч киши – Муҳаббат Латофатхоннинг елкасидан қучган, ингичка мўйловли Мўминжон улар орқасида тик турибди. Сўзсиз, бу ўша... альбомдаги фотосуратдан катталатиб, алоҳида ажратиб қайта ишланган эди...

– Кани, дастурхонга марҳамат, меҳмонлар, – чакириб қолди буғи чиқиб турган товоқни кўтариб ошхонадан чиқар экан Латофат.

Мўминжон ичкарига кўзи тушиб қолганини билдирмасликка ҳаракат қилиб жойига қайтиб ўтирди. Овқатдан сўнг миннатдорчилик билдириб меҳмонлар хайрлашмокчи бўлишди, аммо Латофат туриб олди:

– Мўминжон ака, яна бир соат вақтингизни аяманг. Менинг битта илтимосим бор, сиз ёнбошлаб биров дам олиб тулинг, биз эса Сардорбек билан кўча айланиб келамиз...

Мўминжон ҳеч нарсага тушунмай ҳайрон бўлса ҳам, йўқ дейолмади.

Сардорни бошидан силаб Латофат кўчага олиб чиқиб кетди.

Бир соатлардан сўнг эшик очилиб, икковлари қайтиб келишди: олдинда Сардор, бошида... марғилонча дўппи,.. юзида эса хурсандчилик порларди... Онаси вафотидан сўнг ўғлини бунчалик вақти чоғ кўрмаганди у.

Латофат билан хайрлашаркан, Мўминжон деди:

– Биз томонларга ҳам боринг, Латофатхон.

– Албатта, яқин кунларда бир ўтиб келиш ниятим бор.

Орадан кўп ўтмай, Латофат бир дугонаси билан Муҳаббатнинг ота-онасиникига кириб борди. Маърифат хола Латофатни кизининг дугонаси сифатида яхши биларди. Кўрибок таниди-ю, жабрдийда она йиғи солди, келганларни бирин-кетин бағрига босаркан. Фотиҳа ўкилди...

Сўнг учовлари биргалашиб Мўминжонларнинг ховлисига боришди. Икки қуда бир-бирларини кучиб, анча йиғлашди. Сардор улар олдига югуриб келди. Икки буви дамба-дам набиранинг бошини силашди.

– Боламнинг ўтида ёнайми, жўжаларининг ғамини қилайми, – деб кўз ёшларини артарди Маърифат хола.

Сардор ҳам бир оз хомуш турди-да, кейин Латофатхонга жилмайди ва Каромат бувисига қараб мағрурлик билан:

– Менга дўппини мана шу холамлар олиб бердилар-да, – деб кўйди.

Маърифат хола ялт этиб Латофатга қаради, сўнг қудасига... Куёви билан набирасининг Фарғонага борганидан беҳабар эди у. Шу тобда сезгир она қалбида нима кечаётганини билиш қийинмасди.

Бир-икки пиёладан чой айланди. Лекин ўртадан ноқулайлик кўтарилмас, гап қовушмасди. Латофат дугонаси

билан вақт зиклигини, йўл йироқлигини баҳона килиб кетишга отланишди.

– Вой, айланайлар, бунча шошилмасаларинг? Мен, ҳозир, дарров қозон осаман. Қуруқдан-қуруқ кузатиб бўларканми меҳмонларни. Бирпас ўтира туринглар, ҳозир Мўминжонни ҳам ишидан чақиртираман. Унга билдириш бермасак хафа бўлади...

– Йўк-йўк... холажон, овора қилманг у кишини. Биз ростдан ҳам шошиб турибмиз. Бу ерда бошқа қиладиган ишларимиз ҳам бор. Шу баҳона бажариб кетмасак бўлмайди, яна келиш осонми...

Бир неча кунгача Латофатнинг кўз ўнгидан Маърифат ҳоланинг ўкинч ва савол тўла нигоҳи кетмади. “Нима қиляпман-а ўзи? Нима бўлди менга?” – деб савол берарди ўзига-ўзи. Назарида, кимнингдир бахтини ўғирлаётгандай туюлди. “Хўш, нима килибман? Бирор гап бўлдими ўзи? Мен турмушга чиқаман Мўминжон акага, деб ёпишиб олаяпманми? Қолаверса, у кишининг ўзлари ҳам оғиз очганлари йўк-ку бу тўғрида? Бас, шундай экан, нега энди мен ноқулайлик сезишим керак?” Шунақа пайтларда ундан кимдир : “Нега бўлмаса сен унга қалбингни очдинг? Ўпа-ўпа сирлигича қолавермасмиди?” – дея, таъна қилгандай бўларди. Шунда Латофат “Бу ишим билан у кишини умидвор қилмадиммикан? Боласини етаклаб уйимга кириб келиши бежиз бўлмаса керак? Турмуш килиш тўғрисида гап очгудек бўлса, нима деб жавоб бераман? Мен тайёрманми бу масалага? Энг муҳими, Муҳаббатнинг ўрнини боса оламанми? Бўйига етган болалари бўлса! Улар мени қандай қабул қилади?”

Бу каби саволлар Латофатни кийнаб юборди. Шу боис ўшанда аэропортда айтганларидан минг-минг пушаймон бўлди...

Орадан бир ой вақт ўтди. Эндигина ишдан қайтган Латофат ошхонада кечки овқатга уринмоқчи бўлиб турганда эшик қўнғироғи чалинди. Эшикни очди... Остонада икки

кўлида икки катта коғоз пакет кўтарган Мўминжон, онаси ва кайнонаси, икки бувининг олдида эса... Сардор турарди.

Латофат бир неча лаҳза лол туриб колди.

– Вой, ўлмасам, келинглар, келинглар, ичкарига, кани, мархамат, – деди ниҳоят.

Меҳмонхонага ўтириб, дуо қилинган. Мўминжон: “Мен машинани беркитмабман”, – деб Сардорни етаклаб чиқиб кетди. Қудалар ошхонага кириб шишиб-пишиб бирор нарса тайёрлаш ҳаракатида бўлган Латофатни чақириб: “Биз тез кетишимиз керак, қизим, уриниб овора бўлманг, бизни гапимиз бор, бу ерга ўтиринг”, – дейишларига қарамай, у тез орада овқат тайёрлаб келди.

Энди: “Мўминжон ака қаерга кетдилар, овқат совиб қолади-ку”, – демоқчи бўлганди, ота-бола кириб келишди.

– Ий-е, ҳалиям ўтирибсизларми? – деди у оналарга маъноли қараб.

– Қизим бечора, қўйинг, дейишимизга қарамай, овқат пиширдилар, олдимизга энди келиб ўтирдилар. Келинглар, сизлар ҳам иссиғида олақолинглар, – жавоб қилди қулимсираб Мўминжоннинг онаси. Овқатдан сўнг оналар дастурхонга узундан-узун дуо ўқиди. Мўминжон, бир чекиб келай, деб яна Сардорни етаклаб чиқиб кетди.

Қаромат хола аста гап бошлади:

– Қизим, келишимиз мақсадини сезган бўлсангиз керак, ўзингиз ақлли-хушлисиз. Биз қудамиз билан, – Маърифат хола томон бош ирғаб, – жуда кўп маслаҳат қилдик. Бандасининг қўлидан ҳеч нарса келмас экан, худонинг айтгани бўларкан. У йўқ бу йўқ, Муҳаббатхоннинг умри қиска экан... – рўмолчасини кўзларига олиб борди. – Раҳматли ажойиб жувон эди. Тенги йўқ келин эди, мана дастурхон устида айтаман. Нима қиламиз энди, болам! Уни бизга худо кўп кўрди. Ҳеч бўлмаса болаларининг раҳмини емади. Энди, бу ёғи, ҳаёт дейдилар. Мўминжон ҳам болаларини уйлаб-жойлаши керак... Муҳаббатхоннинг ўрнини боса оладиган аёл керак унга... Бўлмаса ўғлимга

кийин. Кудаларим ҳам тушунган кишилар: “Ўзимизга қарашли, синапта бўлса яхшийди”, – дейишади. Набираларини койишини қилишади-да, минг раҳмат уларга ҳам... Биз кўп ўйладик. Мўминжон аввалига ҳеч унамади, энди бўлса розидай, кийналди болам шўрлик... Қариндошлар орасидан кидирдик. маҳалла-кўйдан. Бир-иккитасини топдик ҳам, гапнинг очиғи. Нимагадир, кўнишмади. Осонмас, албатта, уч боланинг бошини силаш керак, кизи бўлса кўзга кўришиб қолган. Ҳар қандай аёл ҳам чўчийди. Тегамиз деганлар ҳам бўлди, аммо Мўминжонга ёкмади... Кўп ўйлашиб, айлапай, сизни олдингизга келдик... Сиз Муҳаббатхоннинг жонажон ўртоғи бўлгансиз. Тақдирни қарангки, сизнинг ҳам бошингиз очик. Мўминжоннинг айтишича, сиз кўп фазилатли, матонатли инсон экансиз. Бизни рад этмай, мушкулимизни осон қиларсиз, набираларимиз бошини силашга розилик берарсиз, деган умидлар билан келдик, айланай...

– Ростини айтсам, – давом эттирди қудасининг гапиши Маърифат хола, – бу ёкка келишга розилик беришга бердим-у, кўнглимда бир тугун кийнар эди мени... Сизникига боришимизни эшитиб Сардор шундай севиниб кетдики. Ўша тугун худди иссик сувга солинган муздай эриб кетди, ишонинг. Қизим, Латофатхон, менинг учун сиз Муҳаббатнинг ўрнини босасиз... Биз балки аввал ота-онангизнинг олдидап ўтсак яхши бўларди, аммо аввал нима бўлса ҳам, ўзингизнинг розилигингизни олмоқчи бўлдик, тушунган аёлсиз, ўргилай...

Латофат жим, бошини куйи солиб ўтирарди.

– Нима дейсиз, қизим? – яна мурожаат қилди Каромат хола.

Латофат жим. Сукут чўзилди. Ва ниҳоят, бошини кўтармай, жавоб қилди у:

– Нима десамикан... гапнинг очиғи, мен учун турмуш қуриш ёки қурмаслик масала эмас... Муҳаббатнинг ўрнини боса оламанми ё йўқми, деган хаёл мени ўйлантиряпти, холажонлар...

– Мен сизга айтсам, кизим, Мўминжоннинг фикрича, сиздан бошқаси бу оилани эплай олмайди, – деди Каромат хола.

Яна орага сукут чўкди. Мўминжон билан Сардор келиб кетишганидан сўнг. Латофат онаси билан шу хусусда гаплашганди. Ушанда онаси, тақдирдан қочиб кутулиб бўлмайди, қолаверса ўша дугонанг болаларини бошини силасанг, савоби ҳам тегади. Ажаб эмас, худо сенинг ўзингга ҳам тирноқ ато этса, ҳали ёшсан, – деганди.

– Тақдирга ўхшайди, айтганинглардай... Аммо, фақат ота-онам рози бўлишса... – деб жавоб қилди Латофат.

– Бизга худди шу гапингиз керак эди. Энди биз хозирок улар олдига ўтамиз, – деди Мўминжоннинг онаси.

Дуо ўқилди. Латофат меҳмонларни ташқаригача кузатиб чиқди. Вақт ғира-шира эди. Мўминжон билан Сардор шу атрофдаги скамейкалардан бирида ўтиришарди.

Уларни кузатгач, Латофат тезликда онасига қўнғирок килиб, огохлантирди.

Эртаси куни Мўминжон Латофатнинг олдига ўзи келди. Ёш боладай ийманиб, кизариб-бўзариб, тўй маросимини қандай ўтказишни гаплашиб олгани келганини баён қилди.

Латофатнинг онаси кеча бу масалани қизига ҳавола қилиб қолдирганди.

– Мўминжон ака, менинг битта шартим бор, кеча айтгани хижолат қилувдим...

– Нима шарт экан, Латофатхон?

– Биласизми, тўй-пўйнинг кераги йўқ. Мен уяламан, ахир бўйга етган фарзандларингиз бор?! Улар эзилмайдими? Қолаверса, менинг фикримча, киши ҳаётида тўй битта бўлиши мумкин. Сизнинг тўйингиз ҳам, меники ҳам ўтган. Илтимосим шу, отангиз билан бирга келасиз, мени отам маҳалламиз имомини таклиф қиладилар. Битта ошни килиб, шу ерда никоҳ ўқитамиз. Хохласангиз, муллапи ўша ёқдан олиб келинг, ЗАГСни эса хозирок бориб гаплашиб қўйишимиз мумкин.

Бу таклиф Мўминжонга жуда маъкул тушди...

Орадан бир йил ўтди...

Бир кун Мўминжон ишхонада бироз ушланиб қоли. Соат саккизларда уни телефонга чақириб қолишди. Трубкадан Муҳайёнинг овози эшитилди. У ҳовликиб, тез-тез гапирарди:

– Дада, биз туғрукхонадамиз! Ойимларни олиб келдик! Бувимлар ҳам шу ердalar, туғри шу ёкка келаверинг экан, бувим айтаяптилар. Тезроқ келинг!

Қанча ошиқмасин, фақат бир соатлардан сўнггина Мўминжон туғрукхонага етиб келди. Ишхонанинг узоклиги ҳам шунда билинади.

Зинапоядан тушиб кетаётган Каромат хола билан Муҳайё чехраларида хурсандчилик...

– Эсон-омон қутилиб олди болагинам! Қизалоқ муборак бўлсин, ўғлим!.. Синглим йўк, деб ўксиниб юрарди Муҳайё, мана худо берди.

– Ўзи тузукмикан? – сўради хали нафаси ростланиб улгурмаган Мўминжон.

– Тузук, тузук, худога шукур, дўхтирлар айтишди.

Шу пайт овқат узатадиган туйнукдан чақириб қолишди:

– Мамадалиев Мўминжон деган киши борми шу ерда?

Мўминжон, юраги гупиллаб уриб, туйнукчага борди.

– Мен бўламан...

Ҳамшира тўрт букланган қоғоз узатди. Мўминжон шошиб-пишиб очиб, ўқий бошлади. Ёнига онаси билан қизи ҳам етиб келишди.

"Мўминжон ака! Мен нақадар бахтиёрман! Ниятимга етдим! Сизга айтмагандим-у, лекин мен худодан қиз тилаб, исмини Муҳаббат қўяман деб орзу қилган эдим. Мана энди, ниятимга етдим! Сизни ҳам табриклайман! Икковимизга ҳам, қолаверса, бутун ошламизга ҳам қадрли исм – Муҳаббат, шундай эмасми? Латофат"

Янги меҳмон муносабати билан бешкечага Мўминжон ва Латофатлар хонадонида бир тўп онахонлар йиғилишди.

Дастурхондаги ноз-нъсматлардан битта-битта ола туриб, улар ширин суҳбат қуришди:

– Умрингдан барака топгур Латофатхон ажойиб жувон экан-да! Мўминжоннинг ўлган хотини хотирасига қизининг исмиги Муҳаббат қўйибди. Илоҳим, қўшгани билан қўша қариб, бола чақасининг орзу-хавасини қўришсин.

– Меҳрли аёл эканда.

– Инсон авваламбор шуниси билан инсонда, шуниси билан ажралиб туради-да бошқа жонзотлардан.

– Айниқса маҳаббатли инсонга хос нарсада бу меҳр...

II. ТЎҚИЛМАГАН ҲИКОЯЛАР

ШУНАҚАСИ ҲАМ БЎЛАР ЭКАН

(Шўролар давридан воқеий ҳикоя)

Буни менга бир козоғистонлик ҳамкасбим айтиб берган эди...

Университет ректори проректорлар, факультет деканлари ва бошқа фаолларни навбатдан ташқари йнгилишга чақирди. Қўриладиган масала битта эди: келгуси яқшанбада бўладиган сайловга тайёргарликнинг бориши ҳақида.

Проректорлар ҳамда ўқув биноси ва талабалар ётоқхонасида жойлашган сайлов участкаларининг раислари ахборот бердилар.

Йнгилиш якунида, масъуллар тақдим этган ахборотга баҳо бера туриб, ректор қуйидагиларни алоҳида таъкидлади:

– Маълумки, сайловнинг сиз билан бизга боғлиқ учта қирраси бор. Биринчиси – барча талабаларни, улар қаерда яшашларидан қатъий назар, овоз беришда фаол қатнашишга қорлаш. Иккинчиси – университет ҳудудида жойланган сайлов участкаларида зарур бўлган ташкилий ишларни амалга ошириш. Учунчиси – ётоқхонада яшовчи талабалар сайловда албатта қатнашишларини, яъни овоз бериш-ларини таъминлаш.

Биринчи ва иккинчи кирралар бугунги кунда бизни ортиқча ташвишга солмайдн, чунки зарур чора-тадбирлар етарли даражада амалга ошириб борилмоқда. Аммо учинчи киррага нисбатан бепарво бўлмаслигимиз керак. Талабаларимиз сайловда юз фоиз катнашишлари шарт! Буни таъминлаш сиз билан бизнинг асосий вазифамиздир! Яна таъкидлайман – юз фоиз! Бунн биздан юкори ташкилотлар талаб қилинлари ҳеч кимга сир эмас! Шу бугунок мажлис ўтказиб, гуруҳ кураторларига юкланг бу борадаги масъулиятни! Керак бўлса, деканлар, кураторлар ётохонада ётсин ва юз фоизни таъминласин! Ҳеч қандай баҳонага ўрин йўк!

Айни пайтда, мен битта нарсани алоҳида таъкидламоқчиман: авваллари баъзилар, сайлов комиссияси аъзолари билан кўз қисишиб оларди-да, ўнта-ўн бешта бюллетенини ташларди. Осонгина юз фоиз! Муаммо йўк! Бу сайлов қондаларини кўпол равишда бузини эканлигини ҳамма биледи, лекин йўл қўйиб берилавереди. Мен бу нарсанинг ашаддий душманман! Нима қилиб бўлса ҳам юз бўлсин, деганимда, мен асло бу усулни назарда тутганим йўк! Мен ҳар бир талаба ўзи катнашин, ўзи овоз берсин, демокчиман. Қолаверса, бу жараёнда бевосита катнашиш, катнаштирини ёшлар тарбиясида алоҳида аҳамиятга эга эканлигини сизларга уқтириш, менимча, керак эмас...

Демак, бизнинг асосий вазифамиз – сайлаш ҳуқуқига эга бўлган талабаларнинг юз фоиз катнашувини таъминлаш! Тушунарлими, ўртоқлар?

Йиғилиш катнашчилари бош ирғаб, ректорнинг гапларини бир маромда маъқуллаб боришарди. Факатгина Рустам Сулейменович, афсус, дегандай, мийиғида қулиб, бир-икки бош чайқаб қўйди. Бу нарса эса ректорнинг назаридан қочмади. Ва у киши бундай қаршиликни ўрнида босиб қўйишни лозим топди:

- Нима, Рустам Сулейменович, сизга бизнинг гапимиз ёкмаяпти, чамаси?! Ёки сиз ўз факультетингизда юз фоизни

таъминлашга кўзингиз етмаяптими? Нега бош чайкайсиз, лабингизни бурасиз, мени эрмак қилгандай!? Ёки халк депутатлари сайловига шундай муносабатми?

- Йўқ-эй, нега бундай дейсиз, Мухтор Шагаевич? Сайловга менинг муносабатим доимо ижобий бўлиб келган.

- Кўринмаяпти ўша ижобий муносабатингиз! Эсимда бор, аввалги сайловда ҳам бошқаларда юз, тўксон тўққиз бўлган пайтда, сизнинг факультетингиз бўйича фаоллик атига тўксон иккини ташкил этган эди. Мен ўшанда проректор, сайловлар бўйича масъул сифатида буни яхши эслаб қолганман! Бинобарин, Рустам Сулейменович, факультетингизда сайловда овоз бериш ҳар бир кишининг гражданлик бурчи эканлигини етарли тушунтириб борилмайди, энг муҳими, бу борада керакли чора-тадбирлар кўрилмайди! Нега? Сайлаш ҳуқуқини ҳар бир гражданин амалга ошириш керак-ку!

- Кечирасиз, Мухтор Шагаевич! Ахир, ўзингиз ҳозиргина оқил гапни гапирдингиз-ку, юз фоиз бўлиши учун номаъқул йўлни тутманг, деб. Менинг позициям ҳам шунақа, шу боис ҳам аввалги сайловларда юз фоиз бўлмасди бизнинг факультетда. Турли узрли сабабларга кўра ҳам юз бўлмай қолиши мумкин-ку! Бу ҳаёт-ку! Бетоб бўлиб қолиш, пули тугаб қолиши ёки бошқа бирон фавқуллодда сабаб билан уйига кетиб қолиши мумкин-ку! Ва, қолаверса, нега албатта, юз бўлиши шарт экан?! Менинг асабимни қўзғайдиган, кулгимни кистатадиган нарса мана шу, мен буни яширмайман! Ҳатто, айтишим мумкин – бу менинг шахсий позициям! Қонунда “Албатта ҳамма қатнашсин, ҳамма овоз беришга мажбур” деган жойи йўқ-ку! “18 ёшга тулган гражданлар сайлаш ҳуқуқига эгадирлар” дейилган конституцияда. “Шарт” ёки “мажбур” дейилмаган. Ахир, буни ҳамма биледи, шу жумладан ёшларимиз ҳам. Уларга бу ҳақда ўзимиз уқтирамыз-ку, ахир! Нега энди биз ўзимиз уларнинг кўз ўнгида конституцияни бузаяпмиз? Мен шунга қуйинаман, шу нарса менинг асабларимни қакшатади,

чарчатади! Ахир, кайта қуриш кетаяпган бўлса бутун мамлакат бўйлаб...

- Ҳе, сиз ҳаммадан ақлсиз! – заҳархандалик билан кесатди ректор. – Бу ерда ўтирганларга ҳам сабоқ беришга уринасиз! Қайта қуриш сиёсатини гўё сиздан бошка ҳеч ким тушунмайдигандек. Сизнинг ўзингизга эса оддий нарсани ҳам тушунтириб бўлмайди! Ўжарлик қилганингиз қилган! Ҳаёт мураккаблигини, ҳамма нарсани қонунга тикиб бўлмаслигини, қолаверса, ёзилмаган қонунлар ҳам бўлиши мумкинлигини англамайсиз! Энди, Рустам Сулейменович, келинг, чарчаган бўлсангиз, аризангизни ёзинг! Дамингизни олинг! Бизни кийнайверманг!

- Шундай денг, - Рустам Сулейменович яна ҳам қизариб кетди. Бир оз сукут қилди, ўзини қўлга олишга ҳаракат қилди, ёни-веригагиларга бир назар ташлаб олди. Кимдир бошини қуйи қилиб олган, кимдир қизиқиш билан кузатиб турган. - Ҳўп, майли, сизнингча бўла қолсин. Аввал ҳам бир ишора қилган эдингиз. Энди бажонидил ёзаман, факат сайловдан сўнг, яъни беш кундан кейин. Билмаганлар, сайлов кампаниясини ташлаб кетибди, демасин, яна. Душанба куни оласиз, столингиз устига қўяман!

Ортикча кизишганидан бундай демади Рустам Сулейменович, йўқ. Шу топда у бир нарсана англаб етди. “Барибир ишлаттирмас экан, барибир бўшатар экан! Ҳақиқатдан ҳам ўзини президентдай ҳис этади-я!” – хулоса қилди. Шу боис узил-кесил гапириб қўяқолди. Чарчагани ҳам рост...

Бир неча ой аввал ректорликка тайинланган Мухтор Шагаевич қисқа вақт ичида деярли барча деканлар ва кафедра мудирларини янгилаб улгурганди. Эски деканлардан битта Рустам Сулейменович қолган бўлиб, унга ҳам алоҳида суҳбат пайтида бир шама қилди ариза ёзишни. Аммо декан: “Нега энди ариза ёзишим керак экан?” – деб терслик қилганди ўшанда. Ректор эса ярми ҳазил ярми чин қилиб:

“Янги президент сайланганда вазирлар маҳкамаси тўла таркибда истеъфога чиқади-ку!” – деган эди...

Сайловда қатнашини Рустам Сулейменович раҳбарлик қилган факультетда тўксон беш фоизни ташкил этди...

Душанба куни, айтганидай, ариза ёзиб, ректорнинг котибасига ташлаб кетди. Сўнг деканатга бир ров кириб, ўринбосари ва котибаси билан хайрлашди:

- Яхши-ёмон гапирган бўлсам узр, - деб ҳазин жилмайиб кўйди-да, ўзига тегишли нарсаларни портфелга жойлаб, чикиб кетди...

Ректор Рустам Сулейменовичнинг аризасини қўлга олиб, ўйга толди. Икки сатргина матнни қайта-қайта ўқиди. “Чарчаганлигим боис мени деканлик лавозимидан озод этишингизни сўрайман”, дейилганди унда. Муҳтор Шагаевич қоғозни столга силтаб ташлади-да, ўрнидан турди, сигарета тутатиб, хонада у ёқдан бу ёққа юра бошлади. Бир печа дакикадан сўнг жойига утириб, сигаретани кулдонга эзиб ўчирди, кўлига ручка олиб, “Кадрлар бўлимига” деб, имзо чекди-да, котибани чакириб, аризани унга қайтарди. Яна ўрнидан туриб, у бурчакдан бу бурчакка юраверди. “Тўғри қиляпманми?” – деган савол тинчлик бермасди.

Бир соат ўтиб ўтмай кадрлар бўлимининг бошлиғи буйрук лойиҳасини олиб кирди. Икки сатргина матнни қайта-қайта ўқиди ректор: “Маҳаммадиев Рустам Сулейменовични деканлик лавозимидан ўз аризасига биноан озод этилсин”, - дейилган эди бунда.

- Бўлмабди бу лойиҳа! Менга Рустам Сулейменовичнинг шахсий делосини олиб чикиб беринг, у кишининг аризасини ҳам, мен ўзим тузиб бераман лойиҳани, - деди ректор кадрлар бўлимининг бошлиғига.

Эртасига ректор кадрлар бўлимининг бошлиғини чакиртириб, тўрт варақдан иборат буйрук лойиҳасини унга узатди.

- Войбўй, ншдан бўшатиш буйруғи ҳам шундай узун бўладими? Ҳаммага шундай узундан-узун буйрук ёзадиган бўлсак...

- Рустам Сулейменович ҳамма эмас. Бу, биринчидан, иккинчидан, аризага қўйган визамга, унга қўшимчага эътибор беринг-да, ўна асосда тезда машинка қилинг буйруқни!

Орадан бир куш ўтгач, кадрлар бўлимининг ходими Рустам Сулейменовични кафедрадан топди ва унга, индамай, буйруқдан бир нусха топширди. Профессор уч варақ коғозни бир оз хайронлик билан қўлига олиб, ўқий бошлади:

БУЙРУҚ № 113/ А-С

1989 йил, 28 март

Девлетабад шаҳри.

Механика факультетининг декани Махаммадиев Рустам Сулейменович ректоратга ариза билан мурожаат этди. Унда профессор ўзининг чарчаганлигини кўрсатиб, хизмат лавозимдан озод этишни сўраган.

Шу муносабат мен, университет ректори Мухтор Шагаевич Шагаев, қуйидагиларни кўрсатиб ўтишни жойиз топдим.

Профессор Рустам Сулейменович Махаммадиев университетимизда ўттиз беш йилдан буён ишлаб келади. Ўтган йиллар мобайнида у оддий ўқитувчиликдан кафедра мудири, университет касаба уюшмаси раиси, факультет декани лавозимларигача ўсди, чунончи, охирги лавозимда ўн уч йилдан буён ишлаб келмоқда. У киши бошқаряпган факультетда лавомат ва ўзлаштириш бўйича доимо юқори кўрсаткичлар қайд этилади. Бу нарса, табиийки, коллективда ўқув-тарбия ишлари намунавий даражада йўлга қўйилганлигидан далолатдир.

Факультет кафедраларида илмий педагогик кадрларни тайёрлашда, иктидорли талабалар билан ишлаш бўйича эришилган муваффақиятларда ҳам, шубҳасиз, Рустам Сулейменовичнинг роли каттадир. Кейинги йилларда ушбу факультет талабаларидан кетма-кет тўрттаси халқаро, олти

нафари республика фан олимпиадалари ғолиби бўлишди. Профессор Маҳаммадиев шахсан ўзи икки нафар халқаро олимпиада ғолибларига раҳбарлик қилган. Факультет базасида кетма-кет етти мартаба республика олимпиадаси муваффақиятли ўтказилганлигида ҳам Рустам Сулейменовичнинг хизматлари каттадир, зеро бу борадаги барча ташкилий ишларга декан доимо бош-қош бўлиши ҳеч кимга сир эмас. Айнан шу хизматлари учун у киши Республика халқ таълими аълочиси кўкрак нишони билан тақдирланган.

Физика-математика фанлари доктори Р.А. Маҳаммадиевнинг фан ривожига кўшган ҳиссаси таҳсинга лойиқ. У деканлик даврида, ишдан ажралмаган ҳолда докторлик диссертациясини ёзиб, химоя қилишининг ўзи бекиёс муваффақият, десам муболаға бўлмайди. Таъкидлаш жоизки, ҳали ҳозиргача ҳеч бир декандан доктор чиққан эмас! Лекин Рустам Сулейменович бу билан ҳам чекланиб қолмай, республикада ягона ўқув қўлланмаси яратиб чоп эттирдик, бундан барча олий ўқув юртларида фойдаланилмоқда. Ушбу қўлланма жорий йилда Давлат мукофотида тақдим этилган.

Р.А. Маҳаммадиев тиним билмай ишлайдиган инсон. Мен бирор марта у киши меҳнат отпусказидан тўла фойдаланганини эслай олмайман. Ёзда гоҳ талабалар қурилиш отряди, гоҳ қабул жараёни ёки бошқа бир топширик билан банд бўлади, кузда эса кишлоқ хўжалик ишларида ойлаб ётади. Талабалар шаҳарчасидаги ёшлар маданият саройи ҳам унинг ташаббуси билан барпо этилган. Ҳамкасблари уни: "Меҳнатни роҳат билган инсон!", - деб бежиз ҳазиллашаишмайди.

Рустам Сулейменович ниҳоятда камтарин инсон. Шаҳсан ўзи учун бирор нарса сўраб ректоратга кирганини эслай олмаймиз. Ҳатто у жорий йилда олтмиш ёшга кирганини ҳам, ва бу муносабат юбилей ўтказиш зарурлигини ҳам мен тасодифан билиб қолдим. Ўзига қолса, ҳеч қачон айтмаслиги мумкин эди.

Р.А. Махаммадиев талабалар ва ҳамкасблари ўртасида катта обрўга эга. Ҳамминг иссиқ-совуғидан хабардор. Талабаларни мисоли ўз фарзандларидек кўради, ёшлар ҳам уни ўзларининг отасидек ҳурмат қилишади.

Хуллас, бир оз ўжарлигини, қизиққонлигини ҳисобга олмаганда, Рустам Сулейменович ажойиб инсон!

Юқоридагиларни ҳисобга олиб,

БУЮРАМАН:

1. Механика факультети декани Махаммадиев Рустам Сулейменовичнинг деканлик лавозимидан бўшаш тўғрисидаги аризаси рад этилсин.

2. Университет партия ташкилоти томонидан Рустам Сулейменович жорий ўқув йилида қабул комиссиясининг масъул котиби лавозимига тавсия этилганлигини ҳисобга олиб, уни 1989 йил 1 апрелидан бошлаб бир ой муддат билан навбатдан ташқари меҳнат отпускасига чиқарилсин ва, шу муносабат, унга бир ойлик маош миқдорида моддий ёрдам кўрсатилсин.

3. Физика-математика фанлари доктори профессор Махаммадиев Рустам Сулейменовичнинг олтмиш йиллик юбилейини ўтказиш комиссияси тузилсин ва унга университет проректори Аметов А.В. раис этиб тайинлансин.

4. Ушбу буйруқдан бир нусха зудлик билан профессор Махаммадиев Рустам Сулейменовичга етказилсин.

*Университет ректори М. Ш. ШАГАЕВ,
Республика фанлар академиясининг
мухбир аъзоси, физика-математика
фанлари доктори, профессор.*

кечаги дарсда, ҳурматли ҳамкасблар! Ва бу нарса тарбия мақсадларига зид деб ҳисоблайман!

Бундай кескин хулосадан ҳамкасблар ажабланиб, бир-бирларига қараб олишди.

Директор эса шу он аспирантура йилларини эслаб кетди. Профессор унга таълим ва тарбия жараёнида тарбияланувчи шахсини ҳурмат қилиш, унга тенглардек муносабатда бўлиш муҳимлигини қайта-қайта таъкидларди. Турсуналиниг фикрича, Ўзбекистон шароитида, ўзбек тили маданиятидан келиб чиқиб, ёшларни “сиз”лаб гапириш Исаак Ефимович ўғитларини амалда қўллан усулларидан бири эди. Гарчанд устоз ўзбекча билмаса ҳам, бизнинг муомала маданиятимизни ҳис қилгандек гапирарди. Унинг фикри тўғрилигига институт талабалари билан ишлаш жараёнида ишонч ҳосил қилиб улгурди Турсунали кейинги йилларда. Мактабда-чи? Нега шу оддий, лекин айти пайтда ўта муҳим нарсани мактабда тадбиқ этиш мумкин эмас? Нега энди аксарият домлалар ўқувчиларини “сен”сираб гапиришади? “Сиз”ни қўллан мактабда ҳам зарур эмасми? Бу ерда ёш хусусияти ҳам бор. Айниқса, юкори синф ўқувчилари эътиборталаб бўлишади. Яхши гап билан уларнинг руҳини кўтариш, бир ёмон гап билан эса кўнглини чўктириш, мустақил фикрлашга ишончсизлик туғдириш мумкин. Кўп йиллик тажрибага эга бўлган Абдусамат ака шу оддий нарсани яхши тушуниши керак-ку, гарчанд, айтганидек, “сен”сираш бизда анъанага айланиб қолган бўлса-да. Тушунади-и, лекин нега гапнинг тескарисини айлантираверади? РайОНО мудири ҳам бежиз огоҳлантирмаган экан, шекилли, илмий мудирга ҳушёр бўлинг, деб...

Ана шундай фикрлар ўтди шу онда директорнинг хаёлидан. У ажабланирди, ҳам кайфияти бузилиб, аччиқлана бошлади, лекин кўпол гапиришдан ўзини тийди:

- Домла, - гап бошлади босиқлик билан, - кечирасиз, тўғри, менинг сизларча тажрибам йўқ, кўп нарсани тушунмасдирман. Лекин, айтингчи, нахотки болаларни сизлаб

гапириш шунчалар нопедагогик бўлса? Бу гапни кўчага чиқиб гапирсангиз, оддий одамлар ҳам ҳайрон қолса керак...

- Кечирасиз! Мен авом қаршисида гапираётганим йўқ, олий маълумотли педагогларга, илм аҳлига гапиряпман. Тушунишга ҳаракат қилинг буни.

- Мен нимани тушунишим керак?! Аксинча, сиз тушунмоғингиз лозим. “Сен” ҳам “сиз” ҳам бир оғиздан чиқади, деб доно халқимиз бежиз айтмаган бўлса керак, яъни “сен”дан “сиз”лаган маъқул, афзал ва бу барчанинг ҳам кўлидан келиши мумкин. Бу эзгуликка чорловчи фикр-ку, шунга амал қилинса, нимаси ёмон? Қани энди, ўқувчиларни сизлаб гапириш одат тусига кирса! “Сиз”да маъно кўп! Бу сеҳрли сўз эканлигини ўзингиз тушунасангиз-ку!? Бизнинг халқимизда ҳам, бошқаларда ҳам, нафақат илм соҳибига, ҳатто илми толибларга ҳам ҳурмат билан, иззат билан муносабатда бўлишмайдимиз? Шу тобда ёдимга бир нарсани келди, Москвада домламдан эшитгандим. Буюк ёзувчи Лев Толстой айни пайтда машҳур педагог ҳам бўлган. Эшитган бўлсангиз керак, Абдусамад ака...

- Ҳа-а, эшитганмиз, албатта,.. – истехзоли жавоб қилди илмий мудир.

- Ўша Толстой ташкил этган мактабда оддий деҳқон болалари ўқитилган. Узоқда яшовчилар ётоқхона билан таъминланган. Фарзандини анча пайт кўрмаган бир деҳқон хабар олгани келса, ўғли шариллатиб китоб ўқиётган эмиш. Хурсандлигидан кўзи ёшга тўлган саводсиз мужик бирдан ўғлини сизлай бошлаган экан. Мана, қаранг, бу ерда ҳам “сиз” илмга интилаётган ёш авлодга эътибор, эъзоз ифодаси бўляпти, бу лутф...

- Э-э, қанақа лутф ҳақида гапиряпсиз? Ўшаларда-я? Ҳе-е, улар биздан ўргансин!.. Ота-онасини ҳам сенсираб гапирадиган халқда лутф нима қилади! – жаҳл билан директорни бўлди илмий мудир.

- Мен улардаги умуман сенсирашни гапиряпганим йўқ-ку!? Ҳамма нарсани тесқарисига ағдараверманг, - кизишди

хам бермай борарди. Ёш ўқитувчилардан бири уни: “Домла!” – деб тўхтатмоқчи бўлганда, унга жеркиб қўл силтади: “Кейин айтарсан гапингни!”

Югуриш йўлкаси бўйлаб шошилмай, салмоклани-иб айланар экан, унинг ҳўмрайган ковоғидан қор ёғарди. Масофанинг ярмидан ўтганида юзи бирдан ёришиб кетди, худди тилла топиб олгандек. Лекин тез сўнди. Бир оздан сўнг, ҳар қалай, ковоғидаги қор эрий бошлади...

Эртасига дарсни таҳлил қилишди. Илмий мудир, одатдагидек, таҳлилни бошқариб борди. Ҳамкасблар билдирган фикр, асосан, ижобий бўлди. Дарсинг илмий ва услубий жиҳатдан пухталиги, яхши савиядалиги, ўқитувчи нутқининг равонлиги, ўқувчиларнинг фаоллиги, уларни холис баҳоланганлиги ва ҳоказо ижобий томонлар таъкидланди. “Олим олим-да! Дарсликда йўқ янги қўшимча маълумотлар жуда ўринли бўлди!” – қўшиб қўйди гапининг ниҳоясида кекса географ.

Бошқалар гапини тугатгач, илмий мудир бир оз сукут сақлаб, томоғини кириб, “хм-м” деб, сўнг бошлади гап:

- Демак, ҳаммаси аъло? Камчилик йўқ, денглар? Ҳа, албатта, илмийлик яхши, етарлидан ортиқ, болаларни баҳолаш зўр! Лекин, сизлар битта нарсага эътибор бермабсизлар. Нимага, дейсизми? Тарбия масаласига! Биринчи ўринда тарбия, сўнг билим! Бугунги кунда партия ва ҳукуратимиз мактаб соҳасидаги сиёсатининг негизи ҳам шу бўлиб турибди-ку! Тарбиялай туриб таълим бериш керак, деяпти! Яъни, биринчи ўринда тарбия!

Ҳамкасблар бир-бирларига: “Нима гап ўзи?” – дегандай қараб олишди ҳайронлик билан. Илмий мудир давом этарди:

- Ўқитувчи синфда ҳам, кўчада ҳам ҳар бир сўзи билан, юриш-туриши билан болаларни тарбиялаб бориши лозим эмас-ми? Хўш, бу ердачи? Ниманинг гувоҳи бўлдик бу ерда? Шаклланиб бораётган ўқувчи шахсига салбий таъсир кўрсатиш гувоҳи бўлиб турибмиз-ку! Болаларда катталарга

нисбатан иззат-икром ҳиссини сусайтиришга ҳаракатни кўриб турибмиз-ку!

- Домла, - тоқатсизланди директор, - очикрок, конкретрок гапирсангиз. Мана бу домлалар ҳам ҳайрон ўтиришибди...

- Сабр килинг, ҳурматли Турсунали Турдиалиевич! – директорни кесди илмий мудир.- Гарчанд биз масковларда аспирантурада ўқимаган бўлсак ҳам, китоб кўрганмиз, тажрибамиз етарли. Салкам ўттиз йиллик стажим бор, ўн йилдан ортиқ илмий мудирлик қилиб келяпман! Унча-мунча нарсага, олим бўлмасак ҳам, ақлимиз етади! Хўп! Конкрет мисол керакми? Хўш, айтингчи, - у ҳамкасбларга юзланди, - сизлар ўқувчиларни “сиз”лаб гапирасизларми ёки “сен”лабми? “Сен”лаб! Бу ўзига хос анъанами!? Ўқувчилар ҳам шунга ўрганган. Бу ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасидаги фарқнинг ифодаси, деса бўлади. Ўқувчидаги устозга нисбатан ҳурмат туйғусини мустаҳкамлайди. Директор домла-чи? Бошдан охир ҳамма болаларни сизлаб, хаспўшладилар. Бу ўқувчига нисбатан талабчанликни сусайтириш эмасми? Бола ўзини ўқитувчи билан тенг ҳис қила бошлайди. Мана, кўрасизлар, яна бир-икки ойдан сўнг болалар директорнинг бошига чиқиб олади! Қолаверса, бу нарса ўқувчилар билан бизнинг муносабатимизга ҳам салбий таъсир кўрсатмай қолмайди. Албатта уларнинг миясига: “Директор “сиз”лайди-ю, булар нёга “сен”сирайди?” – деган исёнкорона фикр келади. Шу яхши бўладими? Йўқ, албатта! Қолаверса, болаларни сизлаб, ўзларини биздан хушфеъл, маданиятли қилиб кўрсатишга уринмаяптилармикан, ўртоқ директор? Шу билан ҳурмат қозонмоқчидирлар ўқувчилар ўртасида? Ҳолбуки, бизниг “сен”сираб гапиришимиз – бу маданиятсизлик белгиси эмас асло! Бу шунчаки одат, йиллар давомида сайқал топган ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги нормал муносабат шакли. Ана шунга путур етказилмоқда! Нормал ҳолат бузилмоқда! Мана, нималарни кўрдим мен

...Профессорнинг кўзига иссик ёш келди. Унинг юзидаги ўзгаришга эътибор берган ҳамкасби шошилиб сўради:

- Тинчликми?

Рустам Сулейменович индамади. Ҳамкасб, ўрнидан туриб келиб, Махаммадиевнинг қўлидаги қоғозни олди ва ўқий бошлади. Ниҳоясига етказиб, бошини кўтарди-да:

- Бўлар эканку шунақаси ҳам! – деб қўйди.

ТАҲЛИЛ

ёхуд педагогик ҳикоя

Мактаб илмий бўлим мудирини Абдусамат Мирвалиев ўзаро дарс кузатишдан асабийлашиб чикди. Бунақасини кутмаганди! “Наҳотки, наҳотки,” – деб, лаблари титраб, пичирларди у ўз-ўзига.

- Домла, - унинг ортидан чақирди дарс ўтказган Турсунали Турдалиев, - тезроқ таҳлил қилиб қўя қолайлик кизигида, мени бошқармага чақиринган.

- Мени нимагадир бошим оғрияпти, агар сиз шошилаётган бўлсангиз, бемалол бориб келавингиз, Турсунали Турдалиевич, таҳлилни эртага қолдирайлик. Мен чой-пой, дори-пори ичиб олмасам бўлмайди, мазам қочиб кетяпти, - жавоб қилди илмий мудир.

Турсунали Турдалиев бошқармага жўнаб кетди. Илмий мудир ва дарсга катнашган яна икки ўқитувчи ўз хоналарига бурилишди.

Илмий мудирнинг чиндан ҳам боши оғриётган эди. Кабинетига кириб, чой дамлади, дори ичиб олди. Дарс кузатиш пайтида унинг кайфияти бузилиб, боши оғриб қолди. Кутмаганди бунақасини, бошқача тасаввур қилган эди янги директор дарсини. Шу боис асабийлаша бошлади...

Турсунали Турдалиев мактабда биринчи йил ишлаши, директор этиб тайинланганига эса атига уч ой бўлди, У бундан икки йил аввал Москвада аспирантурани тугатиб, диссертация ҳимоя қилиб қайтгач, шаҳарда, педагогика

институтда ишлар эди. Илмий раҳбарнинг маслаҳати билан докторлик диссертациясига ҳам ҳаракат қилиб турган пайтда, тўсатдан отаси вафот этиб қолди. Шундан сўнг оилани бошқариш учун яқка ўғилнинг қишлоққа қайтиб, мактабга ишга жойлашишдан бошқа иложи қолмаганди.

Мактаб жамоасида кейинги пайтларда муҳит бузилган бўлиб, раҳбарият директорни ишдан олишдан бошқа чора топмади ва ўрнига ёш кадр, фан номзоди Турсунали Турдалиевни муносиб кўрди. Бундан мактаб илмий булими мудири хурсанд бўлмади, гарчанд Турсунали шу мактабнинг собиқ ўқувчиларидан бўлса-да. Ҳатто, директорликка номзод кимлигини эшитган чоғи, бунинг олдини олиш учун, зудлик билан халқ таълими бўлимига ҳам учради. Фойдаси бўлмади. “Хўп, саними!” – деб, ичига тугиб қўйганди ўшанда у.

Аввалги директорнинг ишдан олинишида ҳам Абдусамат Мирвалиевнинг “хисса”си йўқ эмас эди. Ўрнига Турдалиев тайинлангач эса: “Шунча меҳнат қилиб, битта директорликка муносиб бўлмабмиз-да? Фан номзоди эмиш! Нима бўпти? Кўрамиз ҳали, қандай ишлаб кетишини”, - дея ўйлади ва зимдан янги директорнинг пайига тушди. Аввалдан огоҳлантирмай дарсига кириб, уни мактабда ишлашга нолойиклигини кўрсатиб қўйиш – илмий мудир режасининг бир нуқтаси эди...

Бош оғриғи бироз ёзилгач, илмий мудир директор дарси ҳақидаги ёзувларни синчиклаб кўздан кечирди. Гарчанд машғулот бенуқсон ўтган бўлса-да, Мирвалиев, дафтарга тиркалган битиклар орасидан худди керакли бирор нарса лоп этиб чиқиб қоладигандек, қайта-қайта синчиклаб чиқди. Ҳафсаласи пир бўлгач, дафтарни зарда билан ёпиб, стол четига ташлади. Бошини қашиди. Нима қилиш керак энди? Шу ҳолатда анча ўтирди. Навбатдаги танаффусга ҳам кўнғироқ чалинди.

Илмий мудир бирор нарса устида бош қотирса, мактаб стадионини танҳо айланиш одати бор эди. Бу сафар ҳам ўша ёққа юрди. Мактаб ҳовлисида болаларнинг саломига эътибор

директор ҳам. – Аслида сиз ўзингиз эмасми бундай иллатни химоя қилаётган?.. Яхши, ўзимиздан олайлик мисолни. Садриддин Айний. Ойбек ва бошқа ёзувчиларнинг асарларида, хуллас, эски мактабни, қадимги муаллим ва ўқувчи, мударрис ва талаба муомаласини тасвирловчи асарларда “сен”ни учратмаганман. Сиз қайси шарқ алломаларидан ибрат олиб, сенсирайсиз ўқувчиларни? – қақиб олди директор илмий мудирни.

- Ҳали киноангиз ҳам бормиди менга? Унутманг, биз сизнинг дарсингизни муҳокама қиляпмиз!

- Мен ҳеч нарсани унутаётганим йўқ. Таҳлил жараёнида мен ўз фикримни, услубимни химоя қилишга ҳаққим борми ё йўқми?..

- Бор, албатта, жуда гапга чечансиз, олимсиз-да, бизларга йўл бўлсин! – заҳарханда пичинг қилди илмий мудир.

- Мен яна бир мисол келтирмоқчиман, ўз фикримнинг исботи учун. Машҳур кирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматовнинг... ҳаҳ, нима эди? Ҳозиргина ёдимда турувди-я номи? Хуллас, бир асарда қаҳрамон ўзининг ўсмир ўғлига: “Қара, ўзбеклар қанчалик хушмуомала бўлишади, ҳатто ўз фарзандларини ҳам сизлаб гапиришади-я”, - дейди ҳавас билан. Мен буни бизнинг қадриятимизга четдан берилган юксақ баҳо деб биламан ва фахрланаман.

- Энди, бир камимиз ўшалардан ўрганишимиз қолувди! Етар! Бизни бекорга ўзбек демайди! Биздан ўргансин ҳаммаси!..

Шу чокқача, андиша қилиб, баҳсга аралашмай ўтирган кекса географ чидамай кетди:

- Бас, Абсамат! Ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бор! Директорнинг дарсига кўяётган айбномангиз асоссиз эканлигини ўзингиз ҳам яхши тушуниб турибсиз! Шунга қарамай риёкорлик билан, оддий мантиқни инкор этиб, окни қора деб турибсиз! Қани бу ерда холислик?! Мунофиқлик

эмасми бу? Бас, энди, коллектив яхши билади сизни, ёшингизга ярашмайди бу ишларингиз! Уялинг!

- Ий-е, ҳали мен нохолис гапиряпманми? Раҳмат-е!.. Бўпти, етар мунозара! – директорнинг юзига қараб, жаҳл билан. – Менинг фикрим шу: Мен дарсингизни тарбия нуктаи назаридан ижобий ҳисобламайман! Қолаверса, умуман, болалар билан муомалангиз шаклини мактаб педагогик анъанасига зид деб ҳисоблайман ва мен ушбу масалани педсоветга қўйилишини талаб қиламан! Гапим тамом! – у дафтарни зарда билан ёпиб, ўрnidан турди ва эшик томон юрди.

Илмий мудир, мактаб ҳовлисида чика туриб, қоровулхона олдида турган хўжалик мудиридан:

- Мансуржон, сигаретингиз борми, битта чектиринг, - деб сўради. Сигаретни тутатгач: “Раҳмат” – деб кўчага чикиб кетди. Унинг орқасидан ҳайрон қараб, хўжалик мудир қоровулга деди:

- Нима бўпти, ўзи? Қовоғидан қор ёғади-ю, ҳеч кимни сизламайдиган, мени сизлаб гапирди-я?!

- Униси ҳам, буниси ҳам бир оғиздан чиқади-да, ука, - жавоб қилди қоровул соқолини силаб.

ТУТУМ ПУЛИ

Мадаминжон ипсиз бўлиб қолди. Мана бир неча ойки, у, оила бошлиғи, уйда ўтирибди. “Қаёққа борсам? Кимга учрасам? Нима қилсам экан? – деган саволлар миясини тирнайди. Онаси бетоб, анчадан бери тўшакда. Етти ёшли ўғли яқинда мактабга бориши керак. Ҳеч бўлмаса оёғига пойабзал олиб бериш лозим. Яланг оёқ бормайди-ку? Лекин пул қаёқда бунга? Хотини: «Мен билан колхозга чиқинг» - деб ундайверади. Аммо, кошки эди, у ерда меҳнат ҳақини дарров бериша қолса. Қанча кутилади-ю!...

Бир кун эрталаб онаси маслаҳат берди:

- Уриштирамизми?

- Ҳой, нима қилаяпсизлар?! Тегманглар! Беринг важимни, илтимос, раҳмингиз келсин мана шу ялангоёк боламга! Шунга мактабга юбориш учун бита шиппакчага етиб қолар, деб олиб келувдим бу тухумларни, – пола билан Орифжон сўрига яқинлашди, белбокка қўлини чўзган ҳам эди-ки:

- Ҳой, кани участкавой? Чақир, олиб кетсин манавини! Ҳе, сени!..

Участковойни эшитган Орифжон қўли узатилган ҳолда котди, хушёр тортиб, тисланишга мажбур бўлди.

- Йўқол бу ердан! Ҳе беномус!..

Ҳушига келгач, Орифжон, ким билан ўйнашаётганини англади чоғи, ўғлини қўлидан олиб, орқага бурилди.

- Майли, ўғлим, юр кетдик, бу сафар олиб беролмас эканман шиппакни.

Яланг оёқ бола ҳўнграб юборди.

Мадаминжон эса қотиб қолган эди. Лекин лаҳза ўтгач ўзига келиб, шартта бурилиб, шахдам кадам билан у ҳам танқарига отилди.

- Ҳой, жиян, сен қаёққа? Шошма, эртадан ишга чиқавер, - кичқирди ҳисобчи.

Лекин жиян, кайрилиб ҳам қарамай, орқасига кескин қўл силтади.

*** Ўтган асрнинг 50-йилларида ҳозирги «қишлоқ фуқаролари ўйгани» халқ тилида «жамоа», расмий тилда эса «қишлоқ совети» (бу атама шўролар даврининг охиригача сақланиб келди) деб аталмиш ташиқлотнинг қарори билан мазкур маъмурий тузилма бошқарувининг харажатлари учун хонадонлардан пул маблағи ундириб ва буни «тутум пули» деб аталар эди.

ЎЖАР

Талабаларни пахта йиғим-теримига сафарбар этишди.

Биз тушган жамоа хўжалиги аввалдан таниш. Бундан йигирма йиллар аввал ҳам шу ерда пахта терганмиз.

Эртаси куни “штаб”даги майда-чуйда ишларни бир ёқлик қилгач, 6-бригадага юборилган талабалар ишини кўрмокчи бўлиб, йўлга чиқдим. Бригадага “Булокбоши” кишлоғи орқали борилишини биламан. Бу марказдан унча узок эмас, кўриниб туради.

Лекин, ажабо... Озгина юргандан сўнг беихтиёр тўхтадим. Кишлоқ кўринмасди, аниқроғи, кишлоқ йўқ эди... Кишлоқ маркази бўлиши керак бўлган жойда қандайдир оқиш бино яккаю-ягона турарди. Атрофи пахтазор...

Эсимда... Ўша пайтлар ушбу кишлоқ “расмий” тилда “хутор” деб юритиларди: йигирмага яқин оила-хўжалик бунда истикомат қиларди. Замонавийлик нуктаи-назаридан унча обод бўлмаса ҳам, бу кичик кишлоқ анча манзарали, мана мен деб қоматини кўрсатиб турган мирза тераклар билан ўралган, ҳовлилари эса мева-сабзавотга лик. Куз эмасми, пишиқчилик кишлоққа бошқача бир чирой беради одатда. Айлан-атрофи оппоқ пахтазор бўлгани учун бу ерни яшил оролга ўхшатардим. Куёшнинг ўткир тиглари остида пахта териб ҳорган талабалар чарчаган пайтлари бир неча дақиқа бўлса-да тераклар соясида нафасларини ростлашарди. Баъзан у ёки бу ҳовлига чакириб кириб, мева-чева ҳам олиб чиқишар эди. Эндичи...

Ўша пайтлар кишлоқнинг қоқ ўртасидан иккига бўлиб дала шийпонига олиб чиқадиган йўл сақланиб қолибди. Бу йўл мени ҳалиги яккаю ягона мунғайиб турган бинога олиб келди – аввал бу озиқ-овқат дўкони эди. Рўпарамда деворлари шўрлашиб, шувоклари тушиб кетган бино. Икки дераза ва эшиги аллақачон суғуриб олинган бу иморат куйдирган каллани эслатади. Ичкарига кирдим. Бурчакларда кизғин ва

тухумни тугиб берди. Сотиб, ҳеч бўлмаса болага шиппак олиб берай! Тутум пулингдан сени!..

Бола эса Мадаминжоннинг ёмон ниятига ақли етиб, унга нафрат, ҳам қўрқинч тўла кўз тикканди.

Бозорчилар тўхталиб, можарога эътибор бера бошлашди. Масаланинг моҳиятига етиб улгурганлар, Мадаминжонга хўмрайишарди. Вазиятни юмшатиш учун у:

- Орифжон, тушунинг ахир, барибир эртами-кеч беришга тўғри келади ўша пулни... Селсоветда кутаман сизни, сотиб бўлганингиздан кейин, албатта келинг. Мен ҳам ноиложман.

- Ҳе, бор ўша селсоветингга сени! - баттар алангаланиб Мадаминжон сари босиб келарди у. - Мен ўғлимга пойабзал олишим керак, билдингми! Селсоветдан тийин қарзим йўқ! Бориб айтиб қўй, қўлидан келса, қамаб қўйсин? Менга барибир! Бор, йўқол кўзимдан, бўлмаса хозир,.. - Мадаминжоннинг ёқасидан тутди.

Одамлар уларни ажратишга тушишди. Кимдир вужудини титроқ босган Орифжонни тинчлантирса, кимлардир Мадаминга ўшқиришарди:

- Буларнинг афтига қара, - Орифжон билан қўрқувдан ўрнидан кимираммай ўтирган ялангоёқ болани кўрсатиб.

- Ҳе, тутум пулинг билан басар бўлгур!

- Тез йўқол бу ердан, овраг бориди, мараз!

Лекин Мадаминжон чекинмади. Абдурайим аканинг уқтирганлари қулоғида эди. У нима қилиб бўлса ҳам топшириқни уйдлаши керак. Қолаверса уни ноҳақ ҳақоратлашгани нафсониятига қаттиқ тегди. Кўп ўйлаб ўтирмай, бола олдида ёзиқлик белбоққа ташланди, уни тезда тугиб, «ўлжа»ни олиб кета бошлади.

- Ҳой, сен нима қилаяпсан? Қўйиб қўй тухумни ўрнига, - ҳушига келган Орифжон Мадаминжон ортидан ташланди ва тугун ушлаган қўлидан тутди. Асаблари бардош бермай, ғазоби қайнаган Мадаминжон Орифжонни кўкрагидан итариб ташлаб, шаҳдам йўлида давом этди.

Кишлоқ советининг пастак биноси йўлнинг нариги четида, бозорнинг рўпарасида жойлашган эди. Хоналарда ҳеч кимни учратмай, Мадаминжон, орқа томондан айланиб, ҳовлига ўтди. Гоҳ сўкиниб, гоҳ ёлвориб, кийимлари ифлос болани етаклаган Орифжон ҳам кетма-кет келарди.

- Э-э, мана-мана, ўзи ҳам келиб қолди, - Абдурайим аканинг овозини эшитди Мадаминжон селсовет ҳовлисига кирган заҳоти. Ишқом остидаги сўрида ҳисобчидан ташқари раис ва яна икки нотаниш одамлар ўтиришарди. Ҳаммасининг кўзлари йилтираган, яноқлари қип-қизил. Дастурхонда мевачева, унча-мунча егулик, ўртада очилган шиша атрофида бўш стаканлар...

- Шу тобда мен ҳурматли раисимизга сен тўғрингда гапириб турувдим,..

- Хизирни йўқласак бўларкан-у, хо-хо! - қулди нотанишлардан биттаси.

Мадаминжоннинг асабийлашганига-ю, ортидан кимдир эрчиб келганига ўтирганлар эътибор беришмагандек эди.

Сўрига яқинлашгач, қадамини секинлатиб, нотаниш одамларни кўриб, Мадаминжон ўзини босишга ҳаракат қилди, салом берди. Шундай бўлса-да, асоссиз ҳақоратланганидан ғазабини яширолмасди. Дастурхон четига «мусодара» қилинган тугунни «тўқ» эткизиб қўйди.

- Яхши гапга кўнмади, айтганингиздек қилиб, бу ерга олиб келишга мажбур бўлдим, - деди ҳисобчига қараб.

Ҳисобчи бўлса, ҳатто жиян кимни олиб келганига ҳам эътибор бермай, тугунчани еча бошлади. Ёзилган кир белбоқдаги пиширилган тухумлардан юзи ёришиб кетди.

- Мана, шуни айтадиларда, «Меҳмон кирар эшикдан, ризки кирар тешикдан» деб, хо-хо! Қани, марҳамат қилинглр! - илтифот қилди раис, тухум томон қўли билан ишора этиб.

Меҳмонлардан бири, таклифни қутмаёқ, тухумни саралашга тушганди. Учини-ю пойнагини тишига уриб кўраркан, у шеригига қараб гап қотди:

- Жамоага*, Абдураим акангнинг олдига бир борсанг бўлармиди, болам. Узоқ бўлса ҳам, ҳар қалай томир-ку, фойдаси тегиб қолар, илтимос қилиб кўрчи.

Абдураим ака кишлоқ советида* ҳисобчи бўлиб ишларди.

- Э-э, Мадаминжон, жиян, кел, кел, яхшимисан? Зеби опа тузукларми? Анчадан буён мўлжаллайман, бир кўриб келаман деб. Бу иш дегани... Хўш, ўзинг қалайсан?

Мадаминжон, уялинқираб, келишдан мақсадини тушунтирди.

- Демак, ишсиз бўлиб қолдим, дегин? Хў-ўш, қандай ёрдам бериш мумкин энди сенга? – бошини қашиди Абдурайим ака. Бир оз сукутдан сўнг, Мадаминжонга бошдан-оёқ разм солди, худди биринчи марта кўраётгандек. Сўнг салмоклани-иб:

- Дарро-ов, бирданига-а топиш қийин ишни. Леки-ин сен тушкунликка тушма, мен бирор нарса ўйлаб топиб, ёрдам беришга ҳаракат қиламан. Нариги ҳафтага бир киргин, жиян, бўптими? Онангга салом айтиб қўй, - деб қузатди илтимосчини.

Келгуси сафар Абдурайим ака, кўп чўзиб ўтирмай, Мадаминжоннинг қўлига уч-тўрт варақ дафтар қоғоз узатди:

- Мана бу ҳозиргача кишлоқ советига тутум пулини* тўламаганлар рўйхати. Яқшанба куни бутун кишлоқ бозорга келади, биласан. Биз, одатда, шундан фойдаланиб, қарздорларни ушлаймиз. Сенга шундай топширик: бозор куни мана шуларни ушлаб, қарзларини ундирасан. Булар ҳаммаси танишми сенга? Жуда яхши! Эрталабдан дарвоза ёнига туриб олгин. Хиралик қилганларни нарсасини тортиб ол, бу ёкка судраб келавер, ёқасидан ушлаб, ўзимиз гаплашиб қўямиз. Сенга бир нарсани айтиб қўяй, - овозини пасайтирди ҳисобчи,

астойдил ҳаракат қилгин. Маъкул тушсанг, Раис сени котибликка олиши мумкин.

Якшанба эрта тонгда Мадаминжон бозор дарвозаси ёнига келди. У ерда Маҳкам-молия лақабли кекса солиқчи стол устига дафтариши очиб ўтирарди. Уни қишлоқ советида огохлантиришган бўлса керак-ки, сўраб ўтирмали Мадаминжондан, сенга нима керак, деб, аксинча, маслаҳат берди:

- Бўш келмайсан, йиғи-сиғисига қарамайсан, бўлмаса унум бўлмайди.

Бозор дарвозаси олдида бир неча соат туриб, кирган-чикқанларни кузатиш натижасида янги солиқчи анчагина ундирди, ҳар қалай, кошёлка қаппайиб қолди. Лекин тушлик яқинлашганига қарамай, рўйхатда ҳали бир неча исм бор эди. Мадаминжон бозор расталарини айланиб, уларни кидирмокчи бўлди. Дарвозадан кираётганда кўздан кочган бўлиши мумкин-да улар. Худди шундай, товук бозорининг четроғида кўзга тушди биттаси, Орифжон дегани. У, ковоғи солиқ, сарғайган яқтак кийган, тик турарди. Пойида олти-етти ёшлардаги яланг оёқ бола чўнқайиб ўтирар, олдида ерга ёзиб қўйилган эски белбоқда йигирма-ўттизтача бўялган тухум.

- Орифжон, тутум пулидан қарзингиз бор экан, жамоага тўлаб қўйинг.

- Энди сен қолувдинг менга, - кескин бўлди Орифжон. – Йўқ менда пул, бор қаерга борсанг боравер!

Аммо Мадаминжон бўш келмади:

- Унақа деманг, тушунишингиз керак, барибир тўлашга тўғри келади. Селсоветга ҳамма тўлайди. Мен ҳам топшириқни бажаряпман холос!

- Ҳе, ахир, уйимда егулик овқат йўқ-у,- жаҳл билан қўлини қилич қилди Орифжон, - сен тутум пули дейсан! Нима қилай, ахир? Мана бу болани эрта-индин мактабга жўнатиш керак, - тухум олдида ўтирган ялангоёқ боласини бармоғи билан кўрсатиб. – хотиним тишдан орттириб шу ўттизта

кўкиш тусдаги минерал ўғитлар қолдиклари кўзга ташланади...

... Уша кезлар биз ёрдамлашаётган бригаданинг ёшгина табелчиси бўларди, чамаси ўн олти-ўн етти ёшлардаги Баҳодир исмли йигитча. Бир кун у мени ва шеригим Бурхонжон акани уйига таклиф қилиб қолди. Қўярда қўймай:

- Ойим иссиқ нон ёлган эдилар, дадам икковлари домлаларни бир пиёла чойга таклиф қилиб кел, деб каттик тайинлаб юборишди, - туриб олди йигитча.

Куча эшик олдида бизни Баҳодирнинг дадаси очик чеҳра билан кутиб олди. У қадди баланд, шоп мўйловли, юзлари офтобда қорайган киши эди.

Пастаккина ишқом салқинига қўйилган сўрига кўрпачалар тўшаб қўйилган. Бизни ўша ерга таклиф қилишди. Уй бекаси тезликда дастурхон ёзиб, иссиқ нон, қатик-қаймоқлар қўя бошлади. Баҳодир онасига ёрдамлашворди. Аёлнинг юз-кўзидан бизни келганимиздан хурсанд эканлиги сезилиб турарди.

- Болагинам сизларнинг ўқувчиларингиз билан анча дўстлашиб қолди, - гапира кетди у, - Кеча бир гала бўлиб келишувди, мева-чеваларни еб, салқинлаб кетишди. Ҳавас қилдим. Зора менинг ўғлим ҳам шулар каби шаҳарга бориб ўкиб юрса!

Нон ушатилиб, чой қўйилди. Чойни айлантириб ичарканман, атрофга назар ташлай бошладим. Ҳовли саҳни каттагина. Иморатлар қишлоқдаги бошқа уйлардан фарқи йўқ деса бўлади. Икки уй, ўртада даҳлиз, олд қисми эса узун айвон. Четроқда ошхона хизматини бажарадиган пастроққина бир хона. Эски иморатнинг давомида янги қуриб шувоқдан чиқариб қўйилган уй-даҳлиз. Унинг олди ҳам айвон.

- Ўғилчага, - деб қўйди уй эгаси, менинг кўзим янги иморатга тушганини сезиб.

Шу пайт тандир иссиғидан яноқлари ловуллаган уй бекаси товоқда буғи чиқиб турган ошқовок сомса келтирди. Биз ноз-неъматлардан татир эканмиз, суҳбатимиз давом этди.

- Жамолиддин ака, ҳовли-жойингиз неча сотих? – сўради Бурхонжон ака мезбондан.

- Етмишдан ортиқроқ бўлса керак, саксонга бориб қолар.

Даров атрофга аланглаб, кўз билан чамалашга ҳаракат қилган бўлди. Уй олдидаги етти-саккиз сотихча жой бир неча қатор тераклар билан ажратилганлиги учун, терак ортидаги асосий майдон назардан четроқда турарди. Қизикқанимизни сезиб, Жамолиддин ака таклиф қилди:

- Бир, у томонга ўтиб, айланиб келамизми?

Уй олди, асосан, мевали дарахтлар, сабзавотлар билан банд бўлса, “у томон” бир неча катта-катта бўлақлардан иборат бўлиб, шоли, маккажухори, полиз экинларига мўлжалланган экан. Полиздан ҳосил йиғиштириб олинган. Ўрнида беш-олтита мол, ўн-ўн икки қўй ўтлаб юрибди; йигирматача товук ҳам, рангоранг патлари қуёшда тусланиб, ўз ризку-рўзини ердан кидириб юрибди.

Нарироқдаги бўлақда эса шоли ўримга тайёр. Чапроқда маккажухори етилиб турибди.

Жамолиддин акага қарашли ер майдони бошқалардан терак қаторлар билан ажратилган. Уларнинг баъзиси тўсинга кесса бўладиган. Бурхонжон ака анча кўзи пишган одам, даров хом чўт қилиб чиқди:

- Агар теракларни бир-икки йилдан сўнг кесиб пулланса, битта “Жигули” келади, - деди у ғурур билан, худди тераклар униқидек.

Теракқатор остидан ўтган унча катта бўлмаган сув тўла ариқда ўрдак-қозлар “ғақ-ғақ” этиб, тумшукларини сувга тикиб, ов қилиб юришибди.

- Домла, деҳқончилик бизнинг касбимиз, - кўриб турганларимизни изоҳлагандай, бошлади хўжайин. - Ер бизни боқади, кўмади ҳам. Ота-бобомиз ҳам шу касбни қилишган. Бизнинг тақдиримиз ҳам шу. Ёмон бўлганимиз йўқ, худога шуқур! Бола-чақамиз билан меҳнат қиламиз кишин-ёзин. Дон-дун дейсизми, ем-хашак дейсизми ўзимиздан чиқади.

- Нафақат сизларни, биз шаҳарликларни ҳам шу замин, кишлоқ боқади, - Жамолиддин аканинг гапини қувватлади Бурхонжон ака. - Афсуски, сизда бор имкониятлар ҳаммада ҳам мавжуд эмас, айниқса шаҳар шароитида.

- Бизнинг кишлоқда деярли барча оила ихтиёрида, меникичали бўлмаса ҳам, ўттиз-қирк сотихдан ер бор.

Биз сўрига кайтиб келиб ўтирдик.

- Дарвоқе, янги қарорга нима дейсиз, Жамолиддин ака? - сўради Бурхонжон ака.

- Қанақа қарор?

- Хутор тизимини йўқотиш, ҳаммани марказий кишлоқларга кўчириш тўғрисидаги-да. Сизлар учун қурилаётган уйларни ҳам кўрдик идора атрофида. Пишиқ гиштдан ишланган, анча бежирим уйлар...

- Ҳа-а, - Жамолиддин аканинг авзои ўзгарди, - инкубаторски уйларни қуриб қўйди. Қоронғида адашиб, кўшниникига кириб кетиш ҳеч гапмас. Тушунмай қолдим, мақсад нима ўзи? Турмуш фаровонлигини ошириш, кишлоқларни обод қилиш тўғрисида гапиришади. Лекин бу еримни олиб марказдаги уйга кўчишга мажбур этишса, мен қандай тирикчилик қиламан? У ерда атига олти сотих бўлса, ўзига егани бўладими, ёки сотиб, бола-чакани кийинтиришга бўладими? Тушунмай қолдим? Қўни-қўшилар ҳам кўркиб туришибди бундан. У ерга кўчиб ўтсак, менимча, фаровонлик бўлмайди.

- Инсон ҳамма нарсага кўникади, - деб тасалли бермоқчи бўлди Бурхонжон ака.

- Ҳе, йўк! Менга бунақасининг кераги йўк! Кишлоқда яшашнинг маъноси нима унда? Деҳқончилик қилгани еринг бўлмаса, шаҳардан нима фарқи қолади? Йўк, мен бунга чидай олмайман! Уша тақир олти сотих ерга кўчгандан кўра, шаҳарга кўчман - ё Наманганга, ё Қўқонга!..

... Дўкон харобасидан нари кетарканман, қулоғимда ҳамон жаранглагандек эди: "Ё Наманганга, ё Қўқонга!"

Кечқурун терим ҳақидаги маълумотни телефон оркали марказий штабга узатиш учун колхоз идорасига бордим.

Котиб хонасида уч-тўрт киши ўтирарди. Улар билан саломлашгач, ўз ишим билан машгул бўлдим. Шу пайт ўтирганлардан бири:

- Домла, мени танимадингиз-а? – деб қолди.

Гапирувчига қарадим. Ёши ўттиз бешлардан ўтган, мўйлови ўзига ярашган, жингалак сочларини чанг босган йигит кулимсираб турарди.

- Эсингиздами, анча йил бўлди, сизлар ишлаган бригадада мен табелчи эдим?

- Ий-е, Баходир-ку бу! Уни каранг-а, танимаганимни, анча катта бўлиб, ўзгариб кетибсизда, ука, - сўрашиб кетдим мен. – Ваҳоланки бугун куни билан сизларни эсладим. Дадангиз, Жамолиддин ака тузукмилар? Қаердалар у киши? Бу, кишлокларинг йўқолиб кетибди-ку? Ҳозир қаердасизлар? Бугун ўша томонга ўтган эдим, ҳеч нарса йўқ. Яхши кетиб қолмабсизлар бу ердан, Баходир? – савол устига савол бердим мен ва шу лаҳзада Жамолидин ака шу ерда яшаётганига ишончим қомил эди менинг.

- Ҳе-е, домла! Ужар отам ўжарлигини қилди! Айтганини қилиб, кўчиб кетди.

- Наҳотки?.. Сизларчи?

- Қишлоғимиз бузилиб, бизга марказдан янги уйлар беришди, ҳамма қатори. Қўни-қўшнилар “оҳ-воҳ” деб, кўчиб жойлашишди, тинчишди, ўрганиб қолишди янги шароитларга. Лекин менинг отам,.. у киши кўпика олмадилар. “Кетаман! Сенлар ҳам мен билан кетасанлар!” – деб ҳар куни жанжал қилавердилар. Лекин онам, барибир, кўнмадилар. Охири бўлмади. “Сенлар хоҳламасанг, мен ўзим кетдим!” – дедилар-да, битта чопонни елкага солиб, чиқиб кетдилар.

- Ҳозир қаердалар отангиз?

- Жиззахда. Ўшандан бери кам алоқа қиламиз. Баъзан биз бориб турамиз, аҳён-аҳёнда улар келиб турадилар. Уша ерда боғ қилганлар. Янги бола-чақа ҳам... Хуллас, кетиб қолганлар отам. Ўжарликда... – Баходир эски яраси очилгандек афтини буриштириб, хўрсиниб қўйди...

КИМ ЎЖАР?

Коровул жавраб чиқиб келарди бошлиқ хонасидан:

- Ўжармишман!.. Ким ўжарлигини худо кўриб тургандир! Мен айтгандим, ахир, бошда, гапимга кулок солмади! Энди бўлса...

- Ҳа, нима бўлди ўзи, Аскарали ака? Мунча жиғибийрон бўляпсиз? Бошлиқ чакиб олдим дейман? – ҳазиллашган бўлди шу атрофда юрган ходимлардан Абдуллажон.

- Ўжармишман! Ўзи гапимга кулок солмайди, ўшқиради холос.

- Сиз ҳам айтганини килавермаган бўлсангиз керак-да, - деди коровулнинг феълидан хабардор Абдуллажон. – Битта гапдан қолиб, хўп, деб қўяқолмайсиз-да хўжайинга.

- Сенлар ҳамманг шунақасанлар, хўжайин нима деса, “хўп,” деб кетаверасанлар. Ахир инсон калласида ўзининг бирор фикри бўлиши мумкинми? Мен инсонман-ку, темирмасман, кинодагидақа!.. Бошлиқ деган, мундок, бошқалар фикригаям кулок солиб, иш тутса, ёмон бўлмайди-ку?!

- Хўш, нима бўлди ўзи?

- Ҳаммаси мана шу саккиз туп дарахтни деб, – коровул корхона олдидаги йўлка бўйлаб ўтказилган ёш мевали дарахтлар томон қўл силтади. – Уч йил бўлди буларни ўтказганимизга, - мўйсафид тилининг тагига нос отди, - мен ўшанда айтувдим, бўлмайди бу иш, қўйинг буларни, бошқа, ҳах, нимайди, ҳа, манзарали дарахт ўтказайлик, деб. Унамади ўшандаям! Йигирма туп олма, гилос, хурмо, нок, беҳи дарахтларини олиб келиб: “Юқоридан буйрук бўлди, мевали дарахт ўтказишга, мана бу ерга ўтказиб қўйинг”, – деб буюрди.

- Энди-и, юқоридан айтилгандан кейин, бажаради-да! Сиз ҳам қизиксиз-да, Аскарали ака!

- Ҳамманглар шунуқасизлар, дедим-ку! Катта бир гап айтса бўлди, кулок қокмай, тўғрими, нотўғрими, ўйламай,

югураверасила, бажаргани!.. Мен ўшанда айтдим: “Ука, мевали дарахт бокка, ҳовлига ярашади. Бу ерга, шаҳар ўртасига, бўмайди, бу ерга манзарали дарахтлардан ўтказайлик. Мевали дарахт танга дармон бўгани билан, ҳосили тўкилиб ҳамма ёқни ифлос қилади. болалар шохини синдириб кетишади, куз-киш ойларида қурук шода бўлиб, серкатнов йўл бўйида хунук туради,” – дедим. Қулок сомади! Энди бўлса...

- Ҳўш, энди нима бўлди?

- Эни бўлса: “Кес дарахтларни! Ўрнига манзаралиларидан ўтказамиз”, - деяпти-да!

- Унда, яна нима керак сизга? Айтганингиз бўляпти экан-ку?! Тушуниб етибди, демак, бошлиқ ҳам. Ўзингиз ҳам, Аскарали ака...

- Ҳа, сен ҳам “Мунча ўжарсан?” демоқчимисан? Десанг, дейвер. Аммо мен унга: “Кесмайман!” – дедим. У бўлса: “Юқоридан айтишди, хунук эмиш, ўрнига манзаралисидан ўтказиш керак эмиш,” – дейди. Бошда керакмас нарсани ўтказди, фалончи айтди деб. Шунча пул сарфланди! Муҳими бу эмас. Муҳими – вояга энди етиб келяпган дарахтларни кесиб бўлмайди! Қўлим бормайди мани! Ҳеч бўлмаса, мевага кирсин, бир-икки йил татиб кўрайлик канақалигини, сўнг кессак кесармиз, десам, кўнмайди: “Кесасан!” – дейди.

Аскарали ака жаҳл билан носни четга туфлади-да, қоровулхонага кириб кетди.

Орадан икки кун ўтди, Абдуллажон эрталаб аввал бошқармага кириб, ишхонага кечроқ борди. Корхонасига яқинлашганда, эскироқ кийинган ўттиз ёшлардаги бир йигит бино олдидаги қуртак чиқаришга ҳаракат қилаётган мевали дарахтлар тагига арра қўяётганига кўзи тушди. “Қоровул алмашибди-да, - кўнглидан ўтказди Абдуллажон. – Оббо, ўжар-ей!”

УРҒОЧИ ШАМОЛ

Май ойининг охирлари. Қаттик ёғингарчиликдан сўнг кишлоқ хўжалиқ ишларига жалб қилинган талабаларимиз пахта далаларида қатқалок кўчириш, яғана билан банд.

Мана, бугун ҳам ёшлар, эгатларни миниб олиб, иштиёқ билан ишлаб, ичкарилаб кетмоқдалар. Мен ҳам шу атрофда унис-бунисига ёрдамлашиб, назорат қилиб юрибман.

Бир пайт ошпаз ёрдамчиси биз томон илдам келаётганига кўзим тушди. Яқинроқ келиб, мени чақирди:

- Домла, сизни сўрашяпти!

- Ким экан?

- Деканимиз ва яна бир аёл, билмадим кимлигини, каттаконроқ кўринади.

Даладан чиқиб, шийпон томон йўл олдим.

Тол тагидан ўтган ариқ устидаги сўрига тўшаб қўйилган нимдошгина кўрпачаларда деканимиз Ҳаким Тўраевич билан менга нотаниш (кўринишидан каттаро-ок раҳбар) башанг кийинган ёши элликлардаги бир аёл ўтирарди. Мен уларга яқин бориб, саломлашдим.

- Қани, утирингчи, Комилжон, - гап бошлади декан, сўри четига қўли билан кўрсатиб. - Ҳорманг энди! Қалай ишлар?

- Яхши, раҳмат.

- Талабаларимизнинг кайфиятлари қандай? Таъминот масаласида шикоятлар йўқми, ука?

- Ҳаммаси жойида.

- Бу киши бизнинг раҳбарларимиздан Ҳадича Акбаровна Акбарова бўладилар, - таништирди декан менга аёлни, унинг аниқ лавозимини, нима учундир айтиб ўтирмай. - Бу йигит кеча яқинда аспирантурага битириб, диссертация химоя қилиб қайтган ёш кадрларимиздан, Комилжон Раҳимов, бизнинг келажагимиз, - деди Ҳаким Тўраевич, меҳмонга мени таништирар экан.

- Кўриниб турибди, - деб қўйди, лабини буриб, қошларини чимириб, аёл. Сўнг деканга қараб киноя билан

кўшиб кўйди: – Демак, келажаги бор кадрни энг яхши жойга келтириб кўйибсиз-да, Ҳаким Тўраевич? Бошқа жойларда бундай шароит йўқ... – шу пайт баланд симёғочдаги радиокарнайдан Муҳаббат Шамаева ижросида дилрабо кўшиқ тараларди:

Пешонамни ялтиратган чўл шамоли, ёр-ёр.

Юрагимни зирқиратган ёр жамоли, ёр-ёр...

- Қаранг, - давом этарди раҳбар, - данғиллама янги шийпон, тепада карнай радио-ю чиройли мусиқалар, сўри, гир-гир шаббода! Вой-бўй – курорт! Одамлар йўлланма тополмай юрибди...

Мен меҳмоннинг киноясини тушунмай, хайрон эдим.

Раҳбар менга жиддий тикилиб, сўради:

- Хўш, Комилжон ука, сизда бу ерда нечанчи курслар?

- Биринчи.

- Ҳм-м! Нечта бола бор?

- Эллик тўртта.

- Рўйхат борми? Қани, олиб келингчи.

Мен хонага кириб, рўйхатни олиб чиқдим.

- Қани, менга узатингчи, - бетокатлик килди раҳбар аёл, кўлимдан варақларни юлиб оларкан.

- Ҳм-м, бу ерда эллик бешта-ку? Менга эса эллик тўртта дедингиз? Нега битта кам айтдингиз?

Битта бола – бу Устабоев эди. Курсдошларидан беш-олти ёш каттарок бу йигит куни кеча мендан уйга бориб келишга рухсат сўраган, аммо мен жавоб бермагандим. Шунга карамай, у ўзбошимчалик билан уйга кетворган эди. Кетганда ҳам, намойишкорона, мен билан урушиб кетди. “Сиз ўзингиз кимсиз, менга рухсат бермайдиган! Мен умуман сизга айтмай кетишим мумкин эди! Домлалигингизни иззат қилиб, одам деб, сўрасам,.. ҳе, сиз иззатингизни билмас экансиз! Энди бир пулсиз менга! Кечирасиз-у, сиз менинг кимлигимни билмас экансиз, чамаси? Институтдагилар ҳаммаси тапишади, менинг ота-онамга қуллуқ қилишади! Мен умуман келмаслигим мумкин эди бу яганангга!” “Менга қаранг,

Устабоев, биринчидан, бу менинг яганам эмас! Мен сизни шахсий томоркамга олиб келиб ишлатаётганим йўқ! Бу – давлат иши! Кўпга келган тўй, дейди буни. Иккинчидан, сен нега мен билан бундай гаплашаяпсан? Ота-онанг ким бўлишидан қатъий назар, сен студентсан! Ва бу ердаги ички тартиб-интизомга бўйсинишга мажбурсан! Ота-онангнинг дахли йўқ!” – дедим мен ҳам “сиз”лашни бир четга суриб. “Ҳе, тупурдим ўша ички интизомингга!” – деди-ю, сумкасини шартга олиб, кетвораверди. Мен эса бу ҳақда деканатга хабар бермагандим, келиб қолар, яна декан уни жазолаб юрмасин, деб. Шу боис мен ҳозир энг аввало декан олдида ўзимни ноқулай сездим.

- Қолган эллик тўрттаси шу ердами, даладами?

- Ҳа, албатта!

- Кўрамиз ҳали! Нечада тушликка чиқасизлар?

- Бирда.

- Ҳозир, мана, ўн икки, демак, бир соат қолибди. Унгача бу ердаги аҳвол билан танишиб турайлик. Қани, юрингларчи, болалар турар жойини кўрсатингчи! Ий-е, манавилар ким бўлди? – деб қолди раҳбар йўл томон бош ирғаб.

Ҳаммамиз ўша томонга қайрилиб қарадик:

Шийпонга икки киши яқинлашиб келарди. Бири - эски қора чопон кийган, елкасига узун ёғочга тиркалган “экран” кўтариб олган қалин мош-гурунч соқолли басавлат Ғани ака, олтмиш ёшлардаги шийпон қоровули; иккинчиси – не кўз билан кўрайки, менинг ўғлим, саккиз ёшли Дилмурод эди. Унинг бир кўлида бамбук қармоқ, иккинчи кўлида эса... йўғон ипга тизилган беш-олтита қатта-қатта балиқлар оғирлигидан думи ерда судралиб келарди.

Дилмурод ўша кунларда ёзги каникулга чиққанлиги учун, мен атайлаб, бир даланинг тоза ҳавосидан нафас олиб, ўйнаб кетсин деб, шаҳардан олдириб келгандим. Уша кун эрталаб Ғани акадан илтимос қилувдим, болани канал бўйларига олиб бориб, бир балиқ овини кўрсатинг, деб. У

киши ҳам болажон одам экан, бажонидил рози бўлиб, нонуштадан сўнг Дилмуродни олиб кетганди. Мана натижа!

- Дада! – узокданок менга караб кичкирди ўғлим. – Мана бу баликларни опокдада экранда ушлаб бердилар! Қаранг! – севинчи ичига сиғмасди болакайнинг. – Бу иштон балик, дада.

- Иштонмас, болам, шым! - тузатди Ғани ака. Кейин бизга караб:

- Мендан номини сўраганди, мен шым балик десам, бу йигитча англамай, иштон балик деб юрибди, - кулди у.

Ғани ака шум балик деяпган эди, лекин маҳаллий шевада “у” ҳарфи русча “ы” га ўхшаб эшитиларди.

- Бу ҳали сизнинг ўғлингизми? – сўради мендан раҳбар аёл.

Мен бош ирғадим.

- Айтдим-ку, курорт деб! Ўзингиз ҳам боя чакиртирганимизда балик овида бўлган бўлсангиз керак?..

Мен индамадим, чунки “йўк” деганим билан, ишонмаслигига ақлим етарди.

- Студентлар далада ўз ҳолича!.. Ҳозир у ерда нима бўляпганлигини тасаввур қилиш қийин эмас! Ҳамма нарса бўлиши мумкин, фақат далада ҳеч ким қолмаган! Бунга менинг имоним комил! Иш нима бўлса бўлар, гўза ўлса ўлар! Аммо сиз имкониятни қўлдан бой берманг, ўртоқ фан номзоди! Хотинингизни ҳам олиб келиб, биролок оилавий дам олиш қилинглар: ётар жой бор, ошпаз бор! Зерикканда балик ови, а? Ҳавоси яхши, шаббодани қаранг, ёқимли чўл шамоли...

- Эркак шамол! – гап кистирди шу пайт биз турган жойга яқин келиб, гапимизга беихтиёр гувоҳ бўлаётган қоровул Ғани ака.

- Нима дедингиз?

- Эркак шамол, дедим, опа!

- Бу одам ким ўзи? Нега бизнинг гапимизга аралашади? – менга ўқрайди раҳбар.

- Шийпон коровули. Мен бу кишидан ўғлимни бир айлантириб келинг, деб илтимос қилгандим, - изоҳ бердим мен. – Булар эрталабдан канал томонга кетишганди, мен эса бошқа томондан, талабалар ишлаётган даладан келдим, кўрдишгиз-ку, опа!

- Бўлиши мумкин. Лекин, нега мени калака қилади бу одам? Сизни деб мен мана бундайлар олдида обрўсизланаяпман! Ҳали мен кўрсатиб қўяман, қандай мазах қилишни! Шамолнинг ҳам эркаги бўладими? Ундай бўлса, балки...

- Ҳа, урғочиси ҳам бўлади...

- “Хотиши” денг, - юмшатди декан.

- Урғочисини, - алоҳида ургу билан талаффуз қилди Ғани ака, - шу ерда бўлсангиз, тушдан кейин кўрасиз. Анчадан бери келмасди, лекин бугун келади, деб ўйлайман! – борган сари қизишиб, деди коровул.

Бу гапга мен ҳам хайрон бўлдим. Раҳбар бўлса бўзрайиб кетди.

- Мени калака қилманг! Бас! Кетдик хоналарни кўргани! Қани, бошланг! – буйрук берди менга у.

Бирин кетин мен хоналарни кўрсата бошладим. Баъзи бетартибликлар кўзга ташланди: ўғил болалар хонаси тозаланмаган, ҳатто шамоллатилмаган, бир нечта раскладушқалар бўжалмаган. Барча хоналардаги ўринларни санаб чиқди: натижада саккизта кам эди рўйхатга нисбатан.

- Қирк еттита-ку? Рўйхатда эса эллик бешта? – сўроққа тутди раҳбар мени. – Сизлар, демак, марказга нотўғри ахборот бергансизлар, одам сонини кўпайтириб!

- Саккизта кизимиз, бу ерга сиғишмаганликлари учун, коровул Ғани аканикида жойлашган, - изоҳ бердим мен.

- Яна коровул!? Буни қандай тушунса бўлади – ўғил болани бир кунга уйига қўймайсиз-у, саккиз нафар қизни аллақандай коровулникига қўйиб қўйгансизлар? – бу сафар аёлнинг саволи деканга қаратилган эди.

- Бу нима деганингиз, опа? Мен шийпоннинг қоровули бўлибгина қолмай, шу қишлоқнинг оксоқоли ҳамман! – яна гапга қўшилди Ғани ака соқолини силаб. – Болалар сиғмай қолганда, бригадамиз мендан илтимос қилди, ҳовлига олиб туриш, деб. Как раз бизда битта хона бўш, саккизта қизни ўша ерга олиб бориб жойлаб, ҳолатдан чиқдик. Нимаси ёмон? Қоровул сифатида мен бу ерда ётишим керакмиди? Ҳашарчилар келгач, менга бу ерда жой ҳам қолмади, ётишимга ҳожат ҳам! Энди уйимда қоровуллик қиялман! Қизларнинг қўриқлаб, кечаси билан ухламай чиқаман. Тунов куни маҳалланинг бир-иккита шўх болалари дераза тагига келиб олиб, қизлар томон гап отаётган экан, ҳайдадим таёк билан. Қолаверса, кампирим ҳам кўз-қулоқ...

- Биз ҳам хабардормиз бундан, рухсат берганмиз, - қўшимча қилди деканимиз.

Раҳбарнинг бир оз попуги пасая бошлаганди. Мен бунинг сабабини даров тушундим: Қизишганда, у сир бой бериб қўйди, “Ўғил болани бир кунга уйига қўймайсиз-у,” деб. Бу, ўша, Устабоевнинг онаси эди. Ўғли уйга бориб нималар деган бўлса деган-ки, онаси бу ерга келиб мендан ўч оляпти.

Қизларнинг жойлашуви хусусида Ғани аканинг изоҳи етмакдан ортиқ бўлгани сабаб, бунга қўшимча қилиб ўтирмадим. Айни чоғда, раҳбарнинг сирини пайқаганимми ҳам яшириб ўтирмадим:

- Болаларни уйига қўйиб юбориш бизга тақиқланган. Қолаверса, бу ерда ишлар ниҳоясига етмапти, бир икки кундан кейин ҳаммамиз кетсак керак, деб ҳам рухсат бермадим мен Устабоевга.

- Сиз уни ҳақорат қилгансиз! – яна ловуллади аёл.

- Нима деб ҳақорат қилибман? У ўзи кўрслик қилди, бизнинг тартиб-интизомимизга нисбатан менсимаслик, ҳурматсизлик қилди. Ҳамманинг олдида мени: “Сен кимсан! Ота-онамга ҳамма қуллук қилади-ю, сенлар нега мени уйга

қўймайсанлар”, - деб, катталик қилди. Мен эса бу ерда тартибни сақлашим керак. Нима қилишим керак эди?

- Курсда унинг ёши улуғроқ, болалар уни ҳурмат қилишади. Сиз эса буни ҳисобга олмай, ҳамманинг олдида сенсирагансиз. Бу ҳам етмагандек, ота-онанг билан ҳам гаплашиб қўяман, дегансиз. У бунга чидаб туrolмаган.

- Ий-е, домла, Устабоев деганингиз ҳалиги Эркинми? – сўради Ғани ака. У киши талабаларимизниг исмларини билиб олган эди.

- Ҳа, ўша.

- Ҳе, бу бола ғирт аҳмоқ экан-ку! Ўша мен ҳайдаган болалар ичида у ҳам бор эди. Кейин мен суриштирсам, ўша бизнинг маҳалла болаларини бошлаб келган экан бу ерга: “Юринглар, қизлар билан таништириб қўяман, свидание қиламиз,” – деб. Афсус, ўша кунни таёғим унинг илигига тушмади, афсус! Ота-онасига етказиш керак унинг бу аҳмоқчилиги хақида, домла!

Деканимиз бошини чайқаб, юзини четга бурди...

Раҳбар шиддат билан орқасига бурилиб, машинасига қараб кета бошлади...

- Ий-е, хой опажон, шошманг! Тушдан кейин шамолнинг урғочиси бўлади, кўриб кетасиз!

- Ҳе, сиз қанақа одамсиз?! – аччикланди декан. – Гап биламан деб гапирилаверадими, орқа-тесига қарамай!? Бу киши кимлигини биласизми ўзи? – куюнди Ҳаким Тўраевич ва жавоб кутмай, раҳбар ортидан шошилди. Лекин етиб боролмади, машина, эшиги қарсиллаб ёпилиб, ғизиллаб жўнаб кетди.

Декан ўрта кўчада қолаверди.

Шу пайт бригадиримиз пайдо бўлиб қолди. Мен у кишига бўлиб ўтган воқеани тушунтирдим. У киши ҳурмат билан Ҳаким Тўраевичнинг қўлтиғидан олиб, сўри томон бошлади. Бир неча дақиқа алланималарнидир гаплашиб ўтиришди.

Бу орада талабалар тушликка чикиб келишди. Деканимиз ўрнидан туриб талабалар билан хол-аҳвол сўраша кетди.

Ошпаз киз сўрига дастурхон ёзиб, биз учун тушлик келтириб қўйди. Шунда бригадир ака чакирди:

- Домла, келинлар овқатга, совиб қолади. Ғани ака, сиз ҳам келаверинг.

Ариқда қўлларни ювиб, сўрига ўтирдик. Деканнинг кайфияти бир оз яхшиланган эди.

- Бу, коровул ака, урғочи шамол деганингиз нимаси? Жуда уялтирдингиз-ку бизни бугун! – кулимсираб деди у Ғани акага.

- Уяладиган жойи йўқ, домла. Бизда шунақа гап бор-да: Тушгача манави томондан, - қўлини шарққа чўзиб, - майин, ёқимли шабада эсади, бу эркак шамол экан. У даладаги хотин-халажни юзларини-ю кош кўзларини сийпалаб, хатто кўйлақларининг ичигача кириб ўтади. Буни кўриб, рашки келган урғочи шамол, дарғазаб бўлиб, тушдан кейин мана бу ёқдан, - қўли билан ғарбни кўрсатиб, - тўзон кўтариб, шиддат билан гувуллаб келади ва ҳамма даладаги хотинларни уйига тиркиратиб ҳайдаб юборади. Мана шу холос! Лекин бугун урғочи шамол адашиб эртарок келиб қолди, натижада эркак шамолдан қочиб кетди.

Кулишдик.

- Хе, латифангиз қурсин сизни, - кулгу аралаш деди Ҳаким Тўраевич. – Бу урғочи шамол бизни ҳали кўп безовта қилади...

БИТТА ЙЎЛИ БОР...

- Мен арок ичмай қўйганимга йигирма йилларча бўлди, - гапни бошлади Муҳаммадjon ака Азимов, ёши олтмишлардаги басавлат, чеҳраси очик киши. – Авваллари тузуккина олиб турардик биз ҳам. Таплашимга отамнинг гаплари туртки бўлди. Аниқроғи, падари бузрукворим бир йўл

ўргатдилар... Шундан сўнг бир кўлтим ҳам оғзимга олмай қўйдим, гапимга ишонаверинг.

Муҳаммаджон ака чойни ишпилмай ҳузур билан ичиб тугатиб, пиёлани менга қайтараркан. кўзларимдаги “Давоми бўладими ҳикоянинг?” деган савол аломатини уқди шекилли, гапида босик давом этди.

- Отам оддий деҳқон бўлганлар, бир умр далада ишлаб бизни боққанлар. Намозхон эдилар. Замонавий илм кадрини ҳам яхши тушушганликларидан, фарзандларни ҳаммасини ўқимишли килдилар. Мен кишлоқ хўжалик институтини тамомлаганман. Турли лавозимларда ишладим. Ўша мен айтмоқчи бўлган кезларда туман агросаноат бошқармасида бошлик эдим. Айни кучга тўлган даврим...

Йигитчилик деб, жўралар даврасида учрашиб турардик; кўпчилик шундай қилади-ку. Хизматчиликда ҳам: меҳмон кутиш-кузатиш, биз ўзимиз ҳам у ер бу ерга “меҳмонга” чикиб турамыз, - мийиғида кулиб қўйди суҳбатдошим. - Тўй-маросимлар ҳам, албатта, қурук ўтмайди. Баъзан ишда кеч қолиб кетиб, чарчаб қолганимизда ҳам уюштириб юборамиз. стресслар ёзилсин, деб. Деярли кун қурук бўлмай қолди...

Ишдан қанчалик кеч қолмайин, ё отам, ё онам, баъзан эса икковлари ҳам ухламаган бўлишди, мени кутиб. Кўзим кизарганини кўриб, улар, албаттаки, ранжишарди. Онам ўзлари кутиб олган кунлари, мен сезардим, эртасига отамнинг сўроғига: “Бир чиройли келди! Ичмабди!” - деб қўярдилар.

Бир кун кеч соат ўн иккиларда уйга қайтсам, отам ўзлари ўтирибдилар. Мен отам билан саломлашиб, қаршиларига тиз чўқдим.

- Онанг кутиб-кутиб,.. сал маззаси қочиб, ухлаб қолди, - маълум килдилар отам, мен сўрашга оғиз очиб улгурмасданок. Сўнг кўзларимга тикилиб:

- Яна ичибсан-да, ўғлим! – синик овоз билан дедилар.

- Москвадан келганларни кузатгандик. Тушунасиш-ку, дада! Ресторанда... уларни кўнглини олиб жўнатмаса бўлмайди...

- Ҳа, албатта, тушупаман, бугун масковлик меҳмонларни кузатасан, эртага ўзинг каергадир меҳмон бўлиб борасан, сўнг яна бир узрли ҳолат бўлади...

- Ҳа, энди, шунақа эканда, дада, хизматчилик!

- Нахот энди, ўғлим, хизматчиликнинг маъноси шу бўлса?

- Ахир, хизмат юзасидан меҳмон бўлиб келганни кўнглини овлаш лозимми, дада? Унинг учун сен ўзинг ҳам ичишинг керак, бошқа йўли йўк! Бўлмаса, у, тортиниб, ичмай кўяди. Ичмаса - кайфияти бўлмайди. Натижада - бизнинг иш пачава бўлади... Ҳозиргача, худога шукур, ишларимиз ёмон эмас...

- Меҳмондорчилик, кайфиятни кўтариш... Ман тушупаман бу канчали муҳимлигини хизмат учун.

- Ҳей, яшанг, дадажон! Мен бекорга мактанмайман-да, дадам ҳаммабон, тушунадиган, замонавий одамлар, деб!

- Ман-ку хизматчилик нималигини билама-ан. Аммо-лекин, сен ўзинг ўша кайфият кўтаришинг билан гуноҳи азимга ботаётганлигини тушунасанми!? Шунини ўйлаб, туну-кун бедорман, болам!

- Оббо, дадажоним-ей! - эркалигим тутиб кетиб, дадамни елкаларидан кучдим ва юзимни юзларига кўйдим. - Кўп ваҳима килаверманг! Дунёни кўп тор олаверманг! Атрофга бир назар ташланг! Ҳамма ичади!

- Нималар деясан ўзи, ўғлим? Қайда кўрдинг, ҳамма ичганини? Мана, кўшниларишимиз - Акмалжон, Абдурахмонлар ичмайдику!? Ўшалаям одам! Дарвоқе, улар сани синфдошларинг...

- Ҳе-е! Нега энди улар билан тенглаштирасиз мени, дада? Улар ким-у мен ким! Биттаси тракторчи, иккинчиси дурадгор... Мен эса...

- Ҳа, сан каттаконсан! Ман сан билан фахрланаман, ўғлим! Лекин сан, ҳалигидай, одамларни менсимай гапирмагин. Улар пешона тери билан пул топиб, оила боқишяпти. Ман оддий деконман, сан ҳам декон нонини еб катта бўгансан! Буни унутмагин !

- Йўк, мени тушунмадингиз, дада! Меъ синфдошларим ҳақида ёмон гапирмоқчимасдим, асло! Шунчаки, менинг ишим оғир, бошқача, кези келганда ичмаса бўлмайди, иш битмайди, демоқчи эдим, холос! Қўйинг, дада, куп куйинаверманг! Анави Абдураҳим эпюннинг ўғли, у ҳам мен сингари хизматчи, ичиб туради-ку?!..

- Ўғлим, бировнинг гўрига бировни кўймайди! Ким нима қилса ўзига! У дунёда ҳар ким ўз қилмишига яраша сўрок-саволга тутилаверади! Нега полончининг ўғли ҳам ичиб юрибди-ку, деб индамай юраверай? У дунёда, ахир, мандан сўраса керак, қанақа тарбия бергансан ўғлинга, деб? Ҳар ким ўз қилмишига ўзи жавоб беради, болам! - қизишдилар дадам.

- Ҳали биз ҳам ичишни-ю чекишни ташлаб, сиздек бўлиб, оппоқ соколни силаб, фарзандларга насиҳат қилиб ўтирадиган пайтлар келар, дадажон! – соколларини силаб, ўпиб кўйдим. – Ҳозирча эса – давр келган, давр талаб этипти, давр кўтаряпти, нима қилайин энди?!

- Шунака дегин? Давр дегин? Хўп, майли, хизматчилик юзасидан меҳмон қилмаса бўлмаса, майли, қилавер меҳмон, куйиб беравер керагича! Аммо ўзинг ичмагин! Бир баҳона қилиб, мумкинмас манга, десанг, бўлади-ку, ахир!? Меҳмон! Меҳмон! – яна асабийлашдилар дадам.

- Ҳа, энди, дада, меҳмон баҳона, биз ўзимиз ҳам қиттак-қиттак олгимиз келиб туради-да, дадахон!

- Э-э, гап бу ерда эканда! – ота бир оз сукут сақлаб колдилар. Сўнг менинг кўзларимга нигоҳларини қатъий кадаб, дедилар:

- Унақа бўъса, битта йўли бор! Қанча ичсанг ҳам - санга гуноҳ бўмаслини битта йўли бор, ...

- Мана шундан гапиринг, дадавой! Ахир, шариатда йўл кўп деб ҳам бежиз гапирилмаса керак!? Ҳадеб дунёни тор олавермай, бир йўлини кўрсатинг, дадажон!

- Бор, битта йўли бор: “Гуноси дадамга бўлсин!” – деб ичаверасан!

- А-а? – миямга мисоли яшин урди...

ҲОЖИ ДОМЛА

Шомдан сўнг Ҳожи домла юмшоқ чуқур креслога жойлашиб олиб, телевизор кўраётганда, уйга кизи Зухраҳон кириб келди.

- Ий-е, келинг, она кизим, - қизининг юзига юзини қўйиб, хурсандлик билан кутиб олди ота.

Қизнинг эса кайфияти йўқлиги сезилиб турарди.

- Яхши ўтирибсизларми, дада? – сўраган бўлди Зухраҳон, айна пайтда шу ерда турган онаси билан тузукрок кўришмасдан.

Вазиятни сезган ота гап ташлади.

- Ҳа, кизим, нима бўлди, авзойинг бузук кўринади?

- Нима бўларди, ўзингизга маълум, нимасини суриштирасиз? Пул сўраб келдим, битта машина олайлик, куёвингизнинг аҳволи тайин, қийналиб кетдим, - йиғламсираб деди Зухраҳон.

Отанинг афти буришди.

- Куёвингиз, - гапида давом этди Зухраҳон, - ҳалеб ўпкалайверадилар, дадамларнинг имконлари бор-ку, ёрдам берсалар бўлмайми, деб. "Ахир, дадам ўзлари ҳам машинасизлар-ку?" - десам бўлмайди: «Дадангиз эскича одам, пуллари бўлса ҳам, пиёда юраверадилар», - дейди.

Ҳожи домла ўйланиб колди, бошини қашиб.

Она гоҳ якка-ю ягона фарзандига, гоҳ эрига қарайди илтижо кўзлари билан. Ниҳоят ота ётиғи билан жавоб қилди:

- Қизим, яна бир-икки ой сабр қилинглар. Китобим чиқсин, қалам ҳақини сизларга бераман, тузуккина чиқса керак. Ҳозирча имконим йўқ.

Кизини кузатгач, она эрдан хафа бўлди.

- Шунака бағри тош бўладими одам? Битта-ю битта кизингизга ёрдам берсангиз бўлмайми? Йўқ бўлса экан, бошқа гап. Ахир, анаву чет элдан келган пулни банкага қўйиб қўйдингиз-ку?

- Бу пулларни, онаси, бир қушимизга ярайди, деб омонатга қўйганман, биласиз.

- Фойдасичи, фойдаси? Анча бўлиб колгандир бу чокгача?

- Ҳа-а, фойдасими?.. – Ҳожи домла ўйланиб колди...

Эртасига у киши банкга йўл олди.

- Ҳожи бува, фойда пулингиз икки миллион сўм бўлибди – деди банк ходимаси ойна тешикча ортидан караб турган соч-соқоллари оппоқ, зангор духоба дўппи кийган ўрта бўйли кишига.

- Яхши, қизим! Энди бу фойдани «Мурувват» ногиронлар уйига ўтказамиз.

- Ҳаммасини-я?

- Ҳа, фойдани ҳаммасини.

Ходиманинг кўзларида жилмайиш билан бирга сезилар-сезилмас ҳайратланиш аломатлари ялт этди.

Банк биносидан чиқаркан, Ҳожи домла хаёлидан ўтказди: «Банкка қўйилган пулдан келган фойда судхўрнинг пули билан баробар бўл-са, Қурони Каримда судхўрликни ҳаром дейилган бўл-са, мен энди, келиб-келиб ягона фарзандимга ҳаром пул билан ёрдам берай-ми?»

Ҳожи домла, профессор Оллоёров, нашриёт томон йўл олди. У ердан тез кунларда чоп этилиши керак бўлган янги китобнинг корректурасини олиши лозим эди...

ТАЪЗИМ

Тўйнинг эрталабги ош маросими ниҳоясига етай деб колди. Қатор-қатор бўлиб тўйхонага кириб-чикиб кетаётган меҳмонлар оёғи анча босилди.

Кўшни вилоятдан таклиф этилган машшоқлар яхшигина хизмат қилишди. Улар ижросидаги дилрабо оҳанглар барчага манзур бўлаётгани сезилиб турарди.

Ўрта ёшлардаги кўшиқчи охирги ижрони тугатаркан, торини ёнига қўйиб, олдида турган чой тўла пиёлани қўлга олди.

- Раҳмат, овозингиз бундан ҳам ширали бўлиб кетсин! Роса ҳузур қилдик-да! Қани, мана бу ёққа марҳамат қилиб, энди сизлар ҳам меҳмон бўлинглар, бир мириқиб дам

олинглар, - тўхтовсиз гапира туриб, дастурхончи оксокол санъаткорларни кўярда-қўймай ичкарига олди. Сўнг улар учун алоҳида ноз-неъматлардан келтирди. Ош ҳам тортилди.

Санъаткорлар бирмунча гурунглашиб ўтиришгач, оксоколни чакириб, фотиҳа беришни сўрашди.

Бир оз ўтгач, остонада оксокол тўй эгаси билан бирга пайдо бўлди. Оксоколнинг кўлида катта бир тугун. Уни кўшиқчи олдига қўйди. Одатдаги мулозамат сўзлардан сўнг дуо ўқилди. Тўй эгаси, кўшиқчига кулимсираб, тугунга ишора қилди:

- Ҳаммаси шуни ичида, таксир.

Кўшиқчи, кўлини кўксига қўйиб, куллуқ қилди.

Ташкарига чиқишар экан, кўшиқчининг кўзи ховли тўрида қўйилган сўрида меҳмонларни кузатавериб чарчаб, энди хордиқ ошини еб ўтирган уч-тўрт оксоколга тушди. Улар орасидан бири, комат соқоли ўзига ярашган мўйсафид машпоқларга кулимсираб боқиб турарди.

- Ий-е-а, Карим ака, ассалому алайкум! – кўшиқчи сўри томон юрди.

Мўйсафид ўрнидан турмоқчи бўлганди, кўшиқчи тўхтатди:

- Йўқ-йўқ! Қимирламанг, Карим ака! – кўшиқчи сўрининг четига ўтирди. – Бу ерда кўраман деб ўйламаган эдим сизни, устоз. Қайтишда йўқлаб кетмоқчийдик...

- Борганингизда тополмасдингиз, Комилжон. Бир йил бўлди бу ерга янги участка қилиб кўчиб чиққанимизга. Бу ерда энди маҳалланинг оксоқолимиз, - коматини силаб кулимсираб қўйди Карим ака.

- Ий-е, шунақами!? Жуда яхши-ку! Янги жойни йўқлар эканмиз-да энди! Лекин бошқа сафар, худо хоҳласа, алоҳида келамиз бунинг учун!

- Нега энди бошқа сафар экан!? Бизникида ҳам бир пиёла чой ичмай кетмайсизлар! – қаттўй қилиб деди Карим ака.

- Бораверардик ҳам, Карим ака, аммо мана бу шофёр укамнинг зарур иши бор экан, шошилтириб турибди. Биз эса

унинг измидамиз, олиб келган - олиб кетади! – кулишган бўлди Комилжон. – Бизни кечирасиз, энди рухсат бермасангиз бўлмайди, - деди-да, шериклари ёнида турган тугунни олиб. Карим аканиг олдига иззат билан қўйди.

- Айбга буюрмайсиз, Карим ака, мана шуни биз сизга илиндик. Илтимос, кайтарманг...

- Хе, йўк-ей, бу қанақаси бўлди, ука!? Одамни ҳижолат қилманг,.. қўйсангиз-чи. Сизлар шунча йўл босиб келиб, сахардан бери хизмат қилсангизлар, қўйинглар.

- Таксир, шоғирдларингиз сизни шунчалик ҳурмат қилишибди, ўзлари ҳам ҳурмат қўришсин, ҳафа қилманг буларни, қўлини кайтариб. Ундан кўра, келинг, бир дуо қилинг, - деди сурида утирган мўйсафидлардан бири. Дуога қўл очилди...

Машиналарига ўтириб йўлга тушишганда, шофёр, кизариб, бўғилиб, гапира кетди:

- Саксон километрга ярим кечада туриб, бензин сарф қилиб келувдик, Комилжон ака, ҳаммасини бериб юборавердингиз-а!?

- Нима қилса ҳам сен кўпроқ темир билан ошнасан-да, ука. Уша бензин пулингни мендан оласан, - ҳазил аралаш жавоб қилди қўшиқчи.

Комилжон йўлда кетаркан, юзидан мамнунлик аримади. Устозни кўриб, у зотга оз бўлса ҳам миннатдорчилигини билдирганидан қалби қувончда эди...

ЎРДАКНИ ҲОЗГА...

Бошловчи: Эркин ака, сизни шунчали эл эъозлаган қўшиқчи бўлиб еттишингизга сабабчи бўлган устозларингиз ҳақида бир-икки оғиз гапириб берсангиз телетомошобинларга.

Қўшиқчи: (торини тиззасига тикка қўйиб олган): Биласизми, синглим, мени Эркин Солиҳов бўлиб халққа танилишимга, қолаверса эндиликда мени ўзимни “устоз” деб

этироф этишларига сабабчи бўлган барча устозларни тилга олгим келади шу онда. Бу ўринда мен, биринчи навбатта, Қобилжон ака Усмоновни тилга олмоқчиман ва у инсон ҳақида бир-икки оғиз эмас, бир-икки соат гапирса ҳам арзирлигини таъкидламоқчиман. Менинг қўлимга биринчи бўлиб соз ушлатган, мумтоз куйларга ошно қилган киши мана шу Қобилжон ака бўладилар. У киши ҳозир нафақахўрлик гаштини суриб ётибдилар. Умрлари узок бўлсин устознинг! Мен у кишининг яхшиликларини, қимматли ўғитларини ҳеч қачон унутмайман. У киши жуда ҳам ажойиб инсон, табиатан шунақа соддадилки, асти қўяверасиз...

Кечки овқат тугаб, товоқ дастурхондан олинди. Болишга ёнбошлаб олиб роҳат билан чой хўплаётган Эркин Солиҳовга хотини гап қотди:

- Дадаси, ўғлингиз ғингшийвериб, жонимга тегиб кетди машина дардида. Ўзи ҳам тўғри-да, ўртоқлари “Жигули”ни ғизиллатиб ўтишганда, кўнгли чўқади-да боланинг. Кимсан фалончининг ўғли бўлса-ю, институтга пиёда борса! Ярашмайди-да!

- Кимсан фалончига машинани бекорга бермас экан, ўғлингга айтиб қўй! Нима, мен ўзимни сотиб оламанми яна битта машинани? Мана бунисини олганимизга ҳали бир йил ҳам бўлгани йўқ-ку!..

- Ҳе, унинг қулоғини ҳам ушлатмасангиз ўғлингизга, нима қилсин у ҳам!?

Бироз сукутдан сўнг эр пиёлани вазми-ин дастурхонга қўйди-да, хотинига юзланди:

- Менга кара, каерда ҳозир ўғлинг? Чақир! Ҳозирок машина олгани борамиз!

- Вой, тинчликми ўзи? Нима бўлди? Биралок-а!

- Чақир, чақир! Кеч бўлмасдан бориб келиб қўяколайлик.

Бир оздан сўнг Эркин Солиҳов башанг кийинган ўғли Сардорни ёнига ўтказиб, “Жигули”да каёкқадир жўнаб кетди...

Машина пасттаккина куча эпиги олдида тўхтади. Эркин Солихов эпикни кокиб, чакирди: “Кобилжон ака!” Ичкаридан: “Ху-ув, хозир, мана хозир” – деган жавоб эпитилди. Бир неча дакиқадан сўнг: “Э-э, Эркинжон, Эркинжон! Қайси шамол учирди бу сизни, а? – деб кучок очиб меҳмонларни кутиб олди уй эгаси, ўрта бўйли, оппок калин соқолли, дўппи кийган, чеҳраси очик киши. – Қаникани, остонада турманглар, ичкарига кирайлик...”

Ичкари киришди. Уй бекаси ҳам келганларни яхши хушлаб, калин кўрпачалар тўшалган сўрига таклиф этди.

- Вой-бу-й, Эркинжон, бормисизлар ўзи? Пенсияга чикардик, энди бундан кутулдик, дебсизлар шекилли, а? – ҳиринглаб кулиб, деди мезбон. – Бир хабар олай ҳам демайсизлар...

- Э-э, Қобилжон ака, бу иши қургир ёмон нарса экан, ипсиз боғлаб ташлайди одамни, кимирлаб бўлмайти-я! Кундузи репетиция бўлса, окшом концерт, гастроллар. Ўзингиз яхши биласиз-ку...

- Ҳа-а, албатта, тушунаман, тушунмасмидим: ҳазиллашдим-да. Ишқилиб, ишларинг илдам босаверсин, тинч бўлсанглар бўлгани, ука. Лекин баъзи-баъзида сизларни, коллективни кўмсаб қоламан-да... Ҳа, майли, булар ҳаммаси ўткинчи нарсалар, - деди, чойни қайтарар экан, Қобилжон ака.

Чой қуйиб Эркин Солиховга узататуриб, мезбон Сардор томон бош ирғаб:

- Буни қаранг-а, Эркинжон, вақтни тез ўтганини! Ўғлингизни аввал кўрганамда кичкина бола эди, катта йигит бўлиб қолибди-я!..

- Ужe студент. Юридик факультетда ўқияпти, устоз! – мағрурланди Эркин Солихов.

- Қалай, ўқишлар яхшими, жиян? Илоҳим умрингни узок қилсин! – дуо қилди устоз йигитчани.

Катта пиёладаги чойни айлантириб ичаркан, Эркин Солихов ниманидир ўйларди, гарчанд Қобилжон аканинг

Сардорга гапираётган гапларини тинглаётгандек кўринса ҳам. Сунг пиёлани мезбонга узататуриб, мулойимлик билан, кулимсираб, деди:

- Ва, ниҳоят шу бугун бир вақт топиб, сизни йўқлаб келдик-да, устоз! Ҳам табриклайб кўяйлик дедик.

- Нима билан табриклайсизлар?

- Камтаринлик ҳам эвида-да, устоз! Бутун бошлик машина киради уйингизга-ю, яна камтаринлик қиласиз-а...

- Э-э, ҳа, машинами?! Ҳа, шунақа бўлди! Қаранг, бир ярим йил аввал мени пенсияга кузатиш маросимида горком секретари машина инъом этмабмиди? Уша энди унса бўладими!

- Ҳеч бўлмагандан кеч бўлгани ҳам яхши-да!

- Дарвозамиз ҳам йўқ денг, кўшнининг гаражига кўйиб кўйдик, - кўшимча қилди мезбон.

- Илоҳим, буюриб-насиб қилсин! Роҳат қилиб миниб юринг!

- Раҳмат, Эркинжон! Яқин одамим экансиз, хурсанд-чилигимга шерик бўлдингизлар.

Шу тарзда устоз билан шогирд анча гаплашиб ўтиришди. Сардор бўлса тез-тез дадасига бетоқатлик билан ўқрайиб қараб кўярди. Буни сезиб турган ота ичида: “Сабр қил, бўтам, ҳаммаси жойида бўлади! Сабр қилсанг ғўрадин ҳалво битур!” – дегандай бўларди.

- Айтмоқчи, Қобилжон ака, кенжа ўғлингиз Акмалжон ҳам армиядан келай деб қолгандир?

- Ҳа, оз қолди, худо хоҳласа, икки-уч ойда келиб қолади. Институтни битирган эмасми, уларнинг хизмат муддати қисқароқ бўлар экан.

- Келиши билан тўй қилиб берарсиз? Бирор жойга бўлиб ҳам кўйгандирсизлар? Аслида-ку, аввалроқ ўйлатиб кўйсангиз яхши бўларди. Ҳозир отасини соғинганда боласини тиззангизга ўтқазиб, ўйнатиб ўтирардингиз, ҳа-ҳа-ҳа! – беўхшов ҳазиллашди меҳмон.

Бу эса мезбонга гўё тарсаки бўлиб туюлди. Дамини ичига ютиб, Қобилжон ака хўрсиниб деди:

- Ўзингиз ақлли одамсиз, яхши тушунасиз, Эркинжон. Эртани ғамиши емай ўтаверган эканмиз. Охирги боламызга келганда сал оксаб колдик. Институтни битиришига қиз ҳам тайёр эди, аммо, ўйлаб қарасак, кўлимиз калталиқ қиладиган. Шу алпоз, дурустгина кизни қўлдан чиқариб юбордик. Тақдир, вақти-соати битганда тўй ҳам бўп кетар, деб ўзимизга тасалли бериб қолавердик. Бу орада, армияга ҳам чакириб колди...

- Ҳа, ҳар бир ишнинг ўз вақти-соати бўлади, албатта. Мана, энди йигитлик бурчини адо этиб қайтса, уйлатаверасизлар-да, кечи йўқ. Унча-мунча йигиб-териб қўйгандирсизлар ундан бери? Қолаверса, биз ҳам қараб турмасмиз...

- Умрингиздан барака топинг, мулла Эркинжон! Худо ҳайрингизни берсин! Дўстим экансиз, бунчалиқ қайғураяписиз биз тўғримизда. Раҳмат! Аммо, жамғарган пулларимизни бир қисмини “Москвич”га бериб қўйиб, шу кунларда янгангиз билан диққат бўлиб ўтирибмиз. Олмаيمان, десам, бир умр орзу қилиб кутгандим бунди. Ҳали ўзингиз айтгандек, картайганда бир машинада биз ҳам юргимиз келди. Энди бу ёғи нима бўлади, билмайман... Машина минайми ё болани уйлатайми?.. Янгангиз бўлса: “Тезда “Москвич”ни сотинг. Уни катта пулга олармиш бозорда”, - деб ҳоли-жонимга қўймапти...

Эркин Солиҳовнинг юзига қон югургандек бўлди. “Мана, энди вақти етиб келди!” – хаёлидан ўтказди у.

- Қобилжон ака, мени кечирасиз, сиздан ёш бўлсам ҳам бир гап айтайми? Аммо хафа бўлмайсиз. Янгам тўғри фикрлабдилар. Машинада юриш яхшику-я, аммо, оталиқ бурчини ўз вақтида бажариш ундан зарурроқ. Қолаверса, бу замон болаларини ўзингиз кўриб турибсиз. Келиши билан бошини иккита, оёғини тўртта қилиб қўймасангиз, худо билсин, яна бирон-бир ноўрин ҳатти-ҳаракат қилиб қўймасин.

Машинадан кўра кечалари тинч ухлаганингиз маъкулдрокмасми? Янгам айтганларидек, машинани ҳозир икки баробар нархда пуллаш мумкин. Тўйнинг анча камчилигини қилиб қўясиз.

- Шундайку-я, аммо, бир машина хайдаб, мен ҳам одамларга ўхшаб керилиб, қариганда чолу-камбир у ёк, бу ёкларга саёҳат қилиб юргим бор эди-да, - хўрсинди Қобилжон ака.

- Энди, уста, сизга саёҳатга машина керак бўлса, мана менда бор, бемалол айтаверинг қачон бўлмасин!

- Раҳмат, ука, раҳмат! Иннанкейин, Эркинжон, бу машинани сотиш масаласи ҳам бор-да. Мен бозорда йўкман, катта ўғлим ҳам мендан бешбаттар. Бозорга олиб бориб, керакли пулга сотолмасам ҳам керак...

- Ҳе. унга қолган кун қолмасин! Сотишми? Агарда ростдан ҳам сотмоқчи бўлсангиз, бозорга бориб ўтиришингизни зарури ҳам йўк – мана мен ўша икки баробар нархни беравераман!! Сиз овора бўлиб ўтирманг бозорга бориб!..

Мезбон бунақасини кутмаган эди.

- Ростданми? Унақа бўлса, бир бозорга олиб чиқиб, баҳолатиб кўрсакмикан, ука? Таниш-билиш, яна ўртада хижолатчилик бўлмасин. Озгина камроқ бўлса ҳам майлига, сиз яна куйиб қолманг...

- Қизик экансиз, Қобилжон ака! Бир-икки минг ўтса, ўзимнинг устозимга ўтибди-да. Менга сиз рози бўлсангиз бўлди! Қўлни беринг, розимисиз?

Устоз шогирдга қўл берди.

- Бор, барака!

Эркин Солихов ёнидан икки минг сўм чиқариб узатди:

- Мана бу зақолот. Машина олиш ҳаёлимда ҳам йўк эди. бўлмаса пул билан келардим. Эртага эрталаб қолган ўн тўрт мингини олиб келиб, Сардор “Москвич”ни олиб кетади, келишдикми? Энди, Сардор ҳам сизга битта набирадек нарса, хурсанд бўлиб миғиб юради-да. Ётга кетмади.

Эртасига “Москвич”ни олиб кетишди.

Окшом Қобилжон ака маҳалла чойхонасига чикди. Машинани пулланганидан дарак топган жўраларидан биттаси бош чайкаб деди:

- Аттанг, арзон бериб юборибсиз, мулла Қобилжон. Бозорда камида йигирматага оларди-я!

Қобилжон аканинг ичига бир парча муз тушгандай бўлди. Якшанбагача диккат бўлиб юрди. Жўрасининг айтганлари миясидан чикмасди. “Наҳотки, шу ерда ҳам ютказган бўлсам?” – деган ўй тинчлик бермасди унга.

Ва якшанба кун бир бозорга айланиб ўтиб, нарҳ-навони билишга ахд қилди...

Эркин Солиховникида ҳам, “Москвич” келгач, озми-кўпми кўнгилсизлик рўй берди. Аниқроғи – Сардор бурнини жийирди:

- Ҳамма ўртокларим “Жигули” минса, мен “Москвич” минаманми? Уяламан!

- Эй, нодон! “Сабр қилсанг, ғўрадин ҳалво битур, сўнг оғзингга тушур!” деганларнини эшитмаганмисан? Бундан ташқари, ёдингдами, мен сенга ёшлигингда эртаси айтиб берганим: бир устамон бола ўрдакни ғозга, ғозни кўзичокка, кўзичокни кўчкорга, кўчорни эса катта сигирга алмаштириб, бой бўлиб кетганлиги ҳақида? Ҳали сен шошмай тур, уч-тўрт кундан кейин “Жигули” ҳам бўлади...

Машина бозори. Сотиладиганлари қатор тизиб қўйилган. У ер бу ерда одамлар машинани ўраб олиб, даллоллар баҳони пишитишларини кузатиб туришарди.

Қобилжон ака каттароқ тўп одамлар даврасига сукилиб киришга ҳаракат қилди. Даллолнинг овози келарди:

- Бўлди, энди! Йигирма тўртта-я!?

- Ҳа, ака машина ҳам яп-янги-да! Ҳали ёғи ҳам артилмаган! - бу овоздан Қобилжон аканинг миясида чакмоқ чакди, машинанинг эгасига қаради - даллол Эркин Солиховнинг қўлини силкитарди. Уртада эса Қобилжон акага горком ваъдаси билан берилган оқ рангли “Москвич”...

- Ҳа, бор ана, йигирма беш қилиб қўйдим! Харидор ҳали қочиб ҳам кетади. Олмаса ўзим оламан! Бўлди! Барака, барака, денг!

- Ҳе, бор, барака!

МУСИЧАГА БЕРМАГАН ОЗОР БОЛАМ...

Чўлпонхон ая бир нарсага хайрон. Аниқроғи, бир нарса унинг миясидан ҳеч чиқиб кетмай, қийнагани-қийнаган. У ҳам бўлса - бир туш. “Тавба, бу қанақа туш бўлди? Нима сир бор экан бу ерда?”

Мана, қарийиб йигирма беш йил, балки кўпроқ ҳам бўлди кўрганига... Бир маротаба, бошқа кайтарилмаган. Аммо, ҳамон кўз ўнгида, ақл-ҳушини чулғаб олган:

“Қанча-қанча тушларни кўрмайсан киши, - хаёлга чўмади ая. – Не-не ажойиб воксалар баъзан ҳобингга кирмайди, саргузаштли кино лентасидай кўз олдингдан ўтади, лекин уйғондинг дегунча, хотирангдан ўчади. Буниси бўлса худди рўпарангда тургандек. Бошқа тушларга ўхшамайди ҳам. Гап йўқ, сўз йўқ...”

Кўл соҳили. Бир кекса аёл, уфқка тикилиб-ми, қотиб турибди. У орқасини ўгириб турганлиги учун, юзи кўришмайди. Кеч куз-ми, ё қиш-ми... Сув киргоғида қуриб қорайган якка-дуққа каминлар унча кучли бўлмаган совук шамолда тебраниб турибди, сув сатхи ҳам енгил тўлқинланган. Уфқ қорамтир. Аёл эгнида қора тўн, бошида нимдошгина қалин румол. Мана шу холос. Нима қилиб турибди у ерда аёл? Нега турибди? Ким ўзи у? Номаълум...

Шунча йиллардан буён ушбу манзара, бир чизгиси ҳам ўчмаган рассом асаридай, Чўлпонхон аянинг ёдида, ҳамон унинг бошини қотиради. Бусиз ҳам ташвишлари ўзи етарли. Мактаб иши, оила боқиш... Унинг устига фарзандлар қийнаб қўйди. Ўзи педагог, юзлаб, хатто минглаб болаларга сабоқ, тарбия бериб, раҳматномалар олса ҳам, билиб бўлмас эканда, ўз фарзандларинг нима бўлиб чиқишини. Катта фарзанди Нигора, Тошкентда ўқишда юриб, биричи курсдаёқ, ҳеч қутилмаганда, турмушга чиқди, лекин бир ой ўтиб-ўтмай ажрашди. Ҳамма айб қизида эканлигини она яхши тушунар ва алам-заҳрини ичига ютишдан ўзга чораси йўқ эди. Рашид ўрта мактабни битириш палласида тез-тез уйга кеч қайтадиган,

кайтганда ҳам кўпинча кўзлари бежо, кизарган холда кайтадиган одат чиқарди. “Оҳ!” деди “воҳ” деди она – фойда бўлмади. Отаси бир кун ўглининг юзига тарсаки билан уриб юборди чидай олмай, аммо ўзи ҳам юрагини чапгаллаб колди ўша онда. Битирув кечасидан эса умуман қайтиб келмади бола. Эртасига милициядан хабар келди... камаб қўйилганлиги ҳақида. Етти йилга кесилди. Отаси, ўгли камалганини эшитиб, юрагида қаттиқ санчик ҳис этганича, қайтиб ўзига келмай, ҳаётдан кўз юмди.

Аёл кишининг жони қирқта бўлади деб, бежиз айтилмас экан. Чўлпонхон ая, мункиллаб, нафақа ёшидан ўтган бўлишига карамай, ҳамон бир ярим ставка дарси бор, жамоатчилик ишлари... Нигоранинг ўғилчаси Бехзод ҳам унинг бўйнида, онаси ўзи эса ҳали Тошкентда, қандайдир ташкилотда ишляпман, дейди. Ҳасан билан Зухра мактабни битиришганига тўрт йил бўляпти. Шулардан умиди бор онанинг. Зухра пединститутда. “Онамнинг изидан бораман!” – деб, астойдил ҳаракат қилмоқда. Ҳасан институтга кирмади. “Мен ишлаб, сизларни боқишим керак!” – деб, туриб олди. Шофёрлик ўқишини битириб, қурилиш ташкилотида бир бошликнинг хизмат машинасини минади. Ишидан мамнун, ойлик маошини доимо онасига келтириб беради. Бошлиғи ҳам мактади, меҳнатсевар, одобли, деб. “Зора, катталаридан кўрмаганимни шунисидан кўрсам,” – деб орзу қилади Чўлпонхон ая ва Ҳасанга каллик танлашни ўйлайди. Бир-икки бу ҳақда оғиз очганди, ўғил қулоқ солгиси ҳам келмади: “Мен шошилаётганим йўқ, ишлаб пул топай. Жойидан чикса, аввал Зухрани узатайлик, кейин менга навбат келади, ойижон,” – деди йигит юмшоққина, лекин қатъий равишда. “Ҳар нима қилса ҳам, ака эканда”, - ғурурланиб хаёлидан ўтказди она.

Ўғлининг бундай гаплари, унинг покизалиги онани ноумидликдан қутқариб, руҳини тетиклаштириб турарди, бўлмаса аллақачон букилиб коларди аёл. “Илоҳим, яхши каллик учрасин-да боламга”, - деб, юрган йўлида пичирлайди аёл...

Ҳасан унинг кўнглини тоғдек кўтаргани учунми, онанинг Зухра хусусида ташвиши камдек кўринарди. Яқинда Ҳасан яна бир бор беҳад хурсанд қилди онасини. Байрам муносабати билан ишхонасидан чиройли куйлак совға қилишган экан яхши ишлагани учун. Онаси, ўзинг кийгин, эгпингда тузук бир нарса қолмади, деб кисташига қарамай: “Зухранинг тўйига олиб қўйинг, куёвга керак бўлиб қолар”, - деб, қўнмади. Чўлпон аянинг кўзларига қувонч ёшлари келди. “Икковингнинг ҳам бахтингни берсин худоим! Бир-бирингга доимо меҳрибон қилсин!” – деб, дуо қилди она.

Турмуш ташвишлари-ю кичкина қувончлари нари бўлди дегунча Чўлпон аянинг кўз олдида яна ўша қўл бўйида қоққан қозикдай орқасини ўгириб турган қора кийимли аёл тимсоли гавдаланади. Уфқ, қуюн бошланаётгандек, қоп-қора... Чорак асрдан буён давом этади бу нарса. “Тавба!” – хайрон бўлади ая.

Декабрь ойининг ўрталарида, шанба куни пешинларда Ҳасан уйга тез кириб келди. Онаси: “Ҳа, нима гап?” – дегандек тикилди унга.

- Ойи, эртага дам олиш куни-ку, бир-икки киши бўлиб дам олиб келмоқчимиз, Мингбулоққа ўрдак овига борамиз, - тушунтирди у.

Онанинг юраги ивишиб кетди.

- Қўй, болам, уйда дам олавер. Совуқ қун бўлса, ёз бўлганда бошқа гап эди балиқ-малиқ овлагани. Қўй болам, тинч ўтир уйда, юрагим алланечук безовта бўляпти...

- Нега бунча ташвиш, ойи? Ёш боламанми? – тинчлантирди онасини бола.

Она ҳам ичида : “Ҳеч йигит бўлиб тенг қурлари билан дам олишларга бормаган, бир ўйнаб келса келар, “ – деб, дуо билан ўғлини кузатиб қўйди.

Оқшом Чўлпон ая алламаҳалгача ухлай олмади, чирокни ҳам ўчиргиси келмади. Набирасининг пишиллаб ухлашини кўриб, жилмайди. Совуқ емасин, деб кўрпа четларини қимтиб қўйди. Кейин ўрнидан туриб, Зухранинг хонасига мўралади:

киз ёстик бошида китоб билан ухлаб колган экан, она чирокни ўчириб қўйди. Сўнг, тўнини кийиб, ташқарига чиқди. Осмон чараклаб, тўлин ой совук нурларини бир текис сочиб турарди. Аччиқ шабада юзга урди. Узоқдан итнинг юракни эзадиган хуриши эшитиларди. Кўп тутолмади ҳовлида Чўлпон ая, совукдан жунжикиб, ичкарига қайтиб кирди. Яна чирокни ўчирмай, жойига бориб ётди. Ухлашга уринди, лекин уйку келмасди, минг хил хаёллар чулғаб олганди унинг бошини. Улар орасида, узоқдан яқинлашиб келиб, яна ўша кўл бўйида орқасини ўгириб турган аёлнинг мотамсаро гавдаси пайдо бўлди. Кўл тарафдан эсаётган совук шамол аёл юзига аччиқ уриляётганини ҳис қилгандай бўлди Чўлпон ая. Уфқдан қора қуюп бошлаяётгандек эди...

Тонга яқин озгина кўз юмди она.

Якшанба бўлгач, одатдагидек Чўлпонхон ая Зухра билан кир-пир ювиш, ҳовлини у ёқ-бу ёғини тартиб қилиш билан банд бўлишди. Пилдираб оёк остида ўралашаверган Бехзодга:

- Бор, совукда юрма, шамоллайсан, ундан кўра телевизор кўриб ўтир, - деб ҳайдашди.

Қиш кунини тез ўтади.

- Қизим, ҳализамон аканг совук еб кириб келади. Меҳмонга боргани билан, узок йўл, ҳойнаҳой оч келади, сен ошга уринивер. - деб буюрди Зухрага онаси. - Меникидан ҳам сепинг ошингни яхши кўрадику, - қўшиб қўйди яна.

Кун оғиб, қон қорая бошлади. Лекин Ҳасандан дарак йўқ. Кўча эшик тирк этса, қарайди она... Ош дамланганига ҳам бир соатдан ўтди... Соат саккизларда кўча эшикни кимдир енгил тақиллатди: "Чўлпон опа!" - деб чақирди эркак киши. Ўғли қатта бўлиб қолгандан бери, қўни-қўшпилар доимо "Ҳасанбой!" - деб эшикни чақиринарди. Бу ким бўлди экан? Ая тез ташқарига чиқди, ҳали занжирланмаган эшикни очди: рўпарасида маҳалла оқсоқолларидан Мамадали ака, участкавой ва яна бир ёшроқ милиция ходими туришарди. Чўлпон ая бошидан бир пакир чилла суви қуйилгандай бўлди.

- Чўлпон опа, - гап бошлагани ҳаракат қилди оксокол бир оз сукутдан сўнг.

- Нима?.. Ҳасан кани?.. Буниси ҳам бирор иш қилиб кўйдими, нима бало?

- Фалокат, энди,.. Чўлпон опа, ҳеч ким билмайди, бошига не кулфат тушишини, ҳаммаси худодан...

- Нималар деяпсиз ўзи. Мамадали ака?! Очиқроқ гапирсаларингчи!?! - юзланди у милиционерларга.

- Ҳасанбой сувга чўкиб кетганмиш, ая, - похуш маълум қилди участкавой.

- А-а? Нима? Вой ман ўлай! Вой шўрим!.. Вой-до-о-д! – маҳаллани титратди аянинг чинқириши...

Ярим тунга яқин тиббий ёрдам машинасида Ҳасанинг жасадини олиб келишди. Аввалроқ бошқа тез ёрдам машинасида келган шифокорлар эса ҳуши бор-йўқ ётган Чўлпонхон аяга ёрдам кўрсатиш билан овора эдилар. Ҳовлига ўликни кўтариб киришадиганда йиғи-сиғи авжига чиқди. Айниқса Зухранинг саннаб йиғлаши юракни арзиқтирарди.

Эртаси кун кора тўн устидан белини боғлаб, ҳасса тутиб олган Чўлпон ая ва унинг ёнида Зухра ҳовлига кетма-кет кириб-чиқаётган оламон даврасида чарҳ уриб фарёд қилишарди:

Вой болам, вой бола-а-м, вой бола-а-а-м!

Нега мени ташлаб кетдинг, бола-а-а-м!?

Сен чўккинча мен чўкмасмидим, бола-а-а-м!

Қаро ерга мен кирсам бўлмасмиди бол-а-а-м!?

Якка-ю ягона умидим сен эдинг-ку, бола-а-а-м!

Мен сизни боқаман, демабмидинг, бола-а-а-м!

Нега мени ташлаб кетдинг, жон бола-а-а-м!?

Вой бола-а-а-а-м, вой бола-а-а-а-м!..

Юзларини, сочларини юлиб Зухра чиркирарди:

Жон-акаш, жон-акаш, жон-акаш!

Якка-ю ягона меҳрибоним ака-а-а-м!..

Ҳовли саҳнини ўртасидан чилвир тортиб, чойшаблар билан ажратиб қўйилган. Киравериш қисмида узок-яқиндан

келган кариндош, эркаклар, оксоколлар кириб-чикиб туришибди. Оксоколлардан бири тўсиқ ортидан аёллар томон: “Ҳой, сингиллар! Ҳой, кизларим! Кўп йиғламанглар, дод солманглар. Йиғи худога хуш келмайди, бас килинглар! Ҳаммаси ўзидан,” – деб, тинчланишга даъват қилиб кўрди. Аёллардан ҳам баъзи оксочлар: “Чўлпонхон, Зўҳраҳон, бўлди энди, ўзларингни ўлдираверманглар, ётиб коласизлар-а!” – деб тасалли беришга уринишарди. Аммо тўхтатиб бўлармиди уларни! Орқароқда турган аёллар эса ўзаро пичирлашарди:

- Вой бечоралар-ей, бу кўргуликлар қаерда турган экан шўринг кургир бечораларга, а?

- Қандай яхши бола эди-я!

- Одоблилиги, ширинтиллиги...

- Якка-ю ягона суянчиғи эди-я...

- Яхшининг умри қисқа, деб бекор айтишмас экан шекилли, - деб кўз ёшларини рўмолчага артишарди кўшпилар ҳам.

- Нима бўпти ўзи, а?

- Ўрдак овига боришган экан, дейишади.

- Резинка кайикда кўлнинг кок ўртасига борганда, кайик тешилиб қолибди-да.

- Чуқур эканми?

- Унча чуқур эмас экан. Ҳасан-ку бақувват эмасмиди, сузишни ҳам яхши биларди. Шериги сузишни билмайдиган, ношудрок экан, уни бир нав қилиб кирғокка тортиб олиб чикибди, шундай муз сувда. Чикқандан сўнг шериги: “Милтиғим қолиб кетди”, - демайдими. Ўзига ишонган Ҳасан сув ўртасига қайтиб боради, анча пайпаслаб, шунгиб милтиқни кидириб, топибди ҳам. “Мана!” – деб қичқирибди у. Лекин шу заҳоти чўкиб кетибди бакирганича.

- Томири тортиб қолган бўлса керак-да.

- Кейин ғаввослар келиб жасадини сувдан олиб чиқишибди.

Уч ҳам ўтди. Қариндош-уруғлар, кўни-кўшнилар урф-одат, расм-русумларни жойига кўйиб, келди-кетдиларни кузатиб туришди. Чўлпон ая билан Зухра эса ғам-аламдан ўзларини каёққа уришни билмасдилар, йиғидан тўхташмасди.

Тўртинчи кун Чўлпон ая инисига: “Мени ўша ерга, ўғлим чўккан кўлга олиб борасиз!” – деб, туриб олди.

Машғум кўл бир кишлоқ четидаги қумлар, барханлар ортида, анча ичкарида экан, Машина, тракторлар из қилиб кўйган тор йўлдан кетаётган “Москвич”, боткок жойдан ўтаётиб, тиқилиб қолди. Бир-икки чираниб силтанишга карамай, чиқиб кетолмади. Қайғу-аламдан тошинкираган она, юраги бардош беролмай, машинадан чиқди ва кўриниб турган барханлар томон пиёда кетди, “Ҳой, тўхтанг! Ҳозир машинани чиқарайлик, бирга борамиз.” – дейишларига карамай.

Мана ўша кўл. Каттагина хавза чўлнинг совук елидан энгил тўлкинланиб турибди. Атрофдаги қурук қорамтир каминлар шамолдан чайқалиб шивирлаётгандек... Кўл орти кўз илғамас. Узоқдаги қумтепалар қуюн босган осмон билан туташиб кетган. Шамолнинг кучайиши чўл бўрони бошланаётгайдан дарак бермоқда... Қора кийимга бурканган Чўлпонхон ая кўлга юзланди:

- Эй, сен ўпқон! Боламни олгунча, ютмасмидинг мени қаърингга? Оллоҳ! Не гуноҳ қилибманки, Ҳасанимни кўп кўрдинг бағримга? Кам эдими мен чеккан заҳматларим? Наҳотки лойик бўлдим факат қаҳрингга? Отаси олмаган кўй оғзидан чўп, не учун учрадик биз бу балога? Эй, Худо! Не гуноҳ қилибди-ки, болам учради қаҳрингга? Мусичага бермаган озор болам...

Шу пайт кучли тўзон кўтарилиб, уфқда чакмоқ чакнади гумбурлаш билан ортидан. Уфқда эмас, мисоли онанинг миясида чакнади яшин. Қиш момоқалди роғи...

Чўлпонхон ая бошини чапгаллаб инграб юборди...

- Эй, Худо! Қилган гуноҳларим учун ўзимнинг жонимни олсанг бўлмасмиди-и-и! О-ох! – у ерга гурсиллаб йиқилди,.. лекин ҳуши жойида, яшин ёритган хотира жойида...

Янги ҳовлига кўчиб чиққан Чўлпонхон оиласи билан хурсанд, у ёк бу ёкни тартиб килиб юрарди. Бир пайт юраги тор уй бекасининг кўзи айвон сарровига ин қўйган мусичага тушади. Пастда, оёк остида эса унинг тезаклари...

- Ҳаҳ, кирилиб кетгурлар, кишт, ҳамма жойни булғамай ўлгирлар, - кўп ўйлаб ўтирмай, узун ёғоч топиб келиб, уяни илиб ерга улоқтирди аёл. Мусича “пир” этиб юкорига учди, бир тутам хапак билан беш-олти дона тухумчалар эса ҳовли ўртасига...

Пачоқ бўлган тухумчалар ичида қизғиш чалажон таначалар кўринади. Бир зумда қаердандир пайдо бўлган мушук уларга чанг солиб, тақдирини хал килди ва кўздан ғойиб бўлди..

Она мусича симёғочда ҳамма нарсани кузатиб, унсиз утирарди...

ШОИРАНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

Эсласам, ўзимдан ўзим уялиб кетаман. Миямга, мисоли саратон уфургандек, беҳаловат бўламан. Унинг пахтазор гарди босган қош-киприклари, кўрқув аралаш мўлтираб бокқан кўзлариню икки яноғидаги кўз ёшлари...

Бундан ўттиз йиллар аввал. Пахта кампанияси авжига чиққан пайт, сиёсат қаттиқ, талаб кучли. Терим самарасини ошириш мақсадида барча чора-тадбирларни ишга солиш талаб қилинарди. Йиғилишда раҳбарлардан бири менга қараб алоҳида ўқтирди:

- Айниқса рус тили факультетига ота-оналар кўп келади, айтиб қўяй, болаларни ишдан чалғитиб, ҳалақит беришга йўл қўйилмасин! Керак бўлса, улар ҳам далага тушиб, фарзандларига бир-икки этак ёрдам беришса – бошиқа гап. Аммо, зинҳор ба зинҳор талабаларни чақириб олиб, шийпонда

ўтиришмасин, ётоқхонага олиб кетишга эса асло йўл қўйилмасин! Жуда-а фарзандларини кўришмоқчи бўлган бўлса, кечки пайт, ишдан кейин келишсин!..

Айтганини бажаришга ўрганганмиз. Бу ҳақда талабаларга мажлис қилиб, алоҳида уқтирдик...

Яқшанба куни эди. Биринчи курс ишлаётган далага соат ун бирлар чамаси етиб бордим. Уша куни ҳаво ҳарорати кескин пастлаб, осмонда булутлар сузиб юрар. дала узра аччик шамол эсмоқда. Гуруҳ раҳбари, факультетнинг ёши улуғ тажрибали ўқитувчиларидан Михаил Соломонович мени пайкал бошида қарши олди. Мен домла билан энди ҳорма бор бўл килиб турувдимки, биздан сал парирокка “Жигули” келиб тўхтади. Машинада ўтирганлардан бири, хонатлас кийган кирк ёшлардаги аёл ёнимизга келиб саломлашгач, биринчи курс қаерда тераётганлигини сўради.

- Ҳўв ана, теришяпти. - қўл чўзиб кўрсатдим мен ва сўраб қўйдим: - Кимнинг олдига келяпсизлар?

- Шоиранинг, - жавоб қилди аёл ва тез қайрилиб, машинага қайта бошлади. Унинг ортидан:

- Ҳой, менга каранг, далага кириб болаларни чақириб чиқиш мумкин эмас, - деб улгурдим мен.

Аёл, машина эшиги қавзасини ушлаган ҳолда тўхтади. Менга, тушунмагандай, ўкрайиб каради. Бир лаҳза турди-да, шахд билан машинага ўтириб, эшикни карсиллатиб ёпди. “Жигули” чанг кўтариб, мен кўрсатган томон ғизиллади.

Машина пайкал ёқасига бориб тўхтади. Ундан атлас куйлак тушиб, ғўза ичига кириб кетди.

Кўп ўтмай дала ичидан бир қиз қушдай учиб, аёлнинг бўйнига осилди. Биз турган жойдан уларгача масофа икки юз метрлар бор эди. Аёл, кизини елкасидан қучганча, даладан чиқа бошлашди машина томон.

- Ий-е, олиб кетаяптику? – гуруҳ раҳбарига юзландим мен. – Огоҳлантиргандик-ку бу ҳақда бир печа марта? Тўхтатишимиз керак! – мен ўша томон юра бошладим.

Михаил Соломонович мени қайтармоқчи бўлди:

- Менга қаранг, Қодир Носирович, кўйинг, бормайлик, ноқулай. Энди-и, боласини кўргани келган, тушунимиз керак...

Мен қулоқ солмадим. Домла менинг ортимдан юришга мажбур бўлди. Аммо, биз улгурмадик. Улар машинага утириб, дала шийпони томон бурилишди. Мен ҳам ўша томон қадамни тезлатдим, ортимдан Михаил Соломонович...

Машинада келганлар изғирин шомолдан дала шийпонидаги яғола хонага яшириниб, кир шолча устига дастурхон ёзиб улгурушган экан. Дастурхон атрофида икки аёл, ўн беш ёшлардаги ўсмир бола, беш-олти ёшли иккита кизчалар ва бизнинг талаба. Ўртада чиройли гулли тоғарачада палов, устида катта-катта гўштлари билан, нон-пон, мевачева... Ошпаз киз: "Ҳозир мен сизларга чой дамлаб келаман, " – деб чиқиб кетаётган экан.

Машина ортидан шийпонга етиб келгунча ғазабим қайнаб, миямга заҳри урган эди. Остонадан хатлабок:

- Мен сизларга айтдим, а, даладан олиб чиқманглар, деб?! Нега қулоқ солмадинглар? Хўп майли, биз ўзимизнинг студентимиз билан гаплашамиз. Хўш, қани турчи ўрнингдан! Сен нега тартибни буздинг?

Қиз мен томонга қайрилди. Тўзғиган сочларида чанг, қора кўзларида эса қўрқув аломати; бир онасига қарайди, бир менга... У зўр-базур илжайишга ҳаракат қилади.

- Неча марталаб айтилган эди-ку, ҳатто ота-оналар келса ҳам даладан чиқилмасин, деб? – давом этдим мен. – Хўш, нега сен интизомга бўйсунмадинг?

Шоиранинг узун киприкларидан чиройли яноқларига кўз ёшлари тиркиради...

Қизнинг онаси ўрнидан туриб, қўлини қилич қилиб, менга бир нарсаларни шанғиллаб кетди. Лекин менинг қулоғимга кирмасди. Бошқалар ҳам турди ўрнидан. Биргина Шоира мен томон ярим бурилган ҳолда ўтирган жойидан қимирламагани...

“Мен аҳмок нима қиляпман ўзи?” – шу он миямга урди савол. Шундай бўлсада, кизга, онасига қараб захримни сочишда давом этардим...

Катта-катта кўзлардан эса ёш тизилмоқда эди...

Мен беихтиёр оркамга қайрилиб, ташкарига чикдим.

- Мана, хозир, бўпти, йиғиштиринглар дастурхонни, боради ишга хозир! Аммо, билиб қўйинг, биз устингиздан горкомга шикоят қиламиз! – эшитилди менга. Бу иккинчи аёл эди.

Оркамдан йигитча ҳам шахд билан чикди:

- Сизнинг исмингиз нима эди, домла? Биз сиз билан ҳали гаплашамиз, кўрамиз ҳали...

Мен унга: “Бор-э” – деб қўл силтаб, шийпондан кета бошладим.

- Энди-и, Қодир Носирович, онаи зор, атайлаб шаҳардан боласига ош пишириб келган, ёнига ўтказиб олиб, едириб кетгиси келади-да,.. – кулоғимга чалинди ёнимда бораётган Михаил Соломоновичнинг насиҳатомуз овози. Лекин мен учун бу энди ортикча эди. Менинг кўз ўнгимда совук шамолдан кизарган яноқлардан тиркираб оқаётган Шоиранинг кўз ёшлари эди...

КЕЛИНЧАКЛАР ПАХТАДА

Автобуслар колоннаси колхоз идораси олдидаги майдонда тўхтади. Факультет декани, кутиб олувчилар билан маслаҳат қилиб олгач, ўнта автобусни, уларга бригада вакиллари кўшган ҳолда, дала шийпонларига жўпатди. Тушдан сўнг ўзи ҳам талабалар қандай жойлашганлигини назорат қилиб келиш мақсадида машинасини қишлоқ йўллари бўйлаб юргизди. Шийпонлардан бирида бригадир билан суҳбатлашиб турган чоғи, кора “Волга” келиб тўхтади. Ундан яқинда турмушга чиққан талаба киз ота-онаси билан, ҳамда рулда ўтирган йигит (у куёв эди) тушишди. Ота домлалар рўпарасига келиб, салом-алик қилди. Бошқалар эса,

машинанинг юкхонасини очиб, бир нарсаларни зудлик билан ола бошлашди. Кўп ўтмай улар ховуз ёнига туристлар палаткасини ўрнатишди. Декан, хайрон бўлиб, отадан сўради:

- Бу нима?

- Палатка.

- Ким учун?

- Қизим билан куёвга-да, ким учун бўларди, - ота деканнинг гапига хайрон бўлди.

- Мумкин эмас!

- Нега мумкин эмас?

- Наҳотки тушунмайсиз, бу ерда ноқулайку булар алоҳида палаткада ётиши! Дала шийпони – уй эмас, жамоатчилик жойи! Бизга қўшимча муаммо туғдирманг, ака!

- Энди, нима қилайлик, бўлмаса, домла? Юбормайлик десак, сиздан кўрқди кизимиз, ўқишдан хайдаб юборишади деб, йиғлади. Куёв бўлса... ҳе энди тушунтиришининг ҳожати йўқ-ку! Уни бир амаллаб кўндириб, мана шу палаткани топдик. Қудалар, яхши-ки, ўзимизнинг қариндошлар, эътироз билдиришмади. Лекин, бари бир хижолатдамиз, нима қилайлик, энди!?

- Мумкин эмас! Мен рухсат бермайман бундай қилишга! Илтимос, палаткани йиғиштиринглар!

Эри декан билан бир оз қизишиб гаплашаётганига эътибор берган аёл эркакларга яқинлашиб келди. Декан чурт кесганидан сўнг, у баландан келди:

- Нега рухсат бермас экансиз? Умуман, биз сиздан бу ҳақда сўрашимиз шарт эканми?

- Опа, тушунсангизчи, бусиз ҳам бизнинг ташвишларимиз етарли бўлади. Кечирасиз-у, мен, кўпол бўлса ҳам, айтишим керак шекилли: ахир уйланмаган бўйдоқлар ёнида, колаверса, маҳаллий одамлар олдида булар эр-хотин палаткада ётиши, менимча, одобдан эмас!

- Қизимни олиб кетаман бўлмаса!

- Мен ҳам чора кўраман бўлмаса!

- Нима, пахта деб буларнинг янги қурган оиласи барбод бўлсинми, ажрашиб кетсинми? Билиб қўйинг, ўртоқ декан, мабодо ажрашиб кетадиган бўлишса, сиз жавоб берасиз! Биз жим қоладиганлардан эмасмиз! Дадаси, гапирсангизчи, ахир, шундай каттақон одам!? Ректорга телефон килинг!

Декан ҳам бўш келмади:

- Ректор, албатта, бу ректор! Лекин сизлар ҳам билиб қўйинглар: факультет учун мен жавоб бераман! Ректор ўзи мендан бу ерда тартиб бўлишини талаб қилади! Мен барибир рухсат беролмайман палатка ўрнатишга!

- Менга қаранг, онаси, - хотинига юзланди эри, - домла тўғри айтаяптилар! Ўйлаб қарасам, ҳақиқатан ҳам нотўғри килибмиз, палатка олиб келиб! Айтинг ёшларга, йиғиштиришсин палаткани! Лекин, домла, бундай қилсак, - деканга мурожаат қилди у киши. - Куёв шу ерда қолади! Сиз унга ўғил болалар хонасида жойлашишга рухсат беринг, илтимос! Куёв билан ҳозир ўзим гаплашиб оламан, ҳали уни қўндириш ҳам керак!

Декан, бир оз ўйланинқираб, сўнг жавоб берди:

- Майли, бу бошқа гап!

Шундан сўнг декан шийпон хоналарида талабалар жойлашувини бир кўриб қўйиш учун ўрнидан қўзғолди. Маълум бўлдики, ҳозиргина рухсат берилган куёвдан ташқари яна уч нафар куёвтўралар декандан рухсат-пухсат сўраб ҳам ўтирмай, рафикаларига қўшилиб келишибди пахтага ва ўғил болалар хонасиги жойлашиб улгуришибди. Декан бир-икки бош қашиб қўйди, сўнг куёвларни бир четга чакириб, ички тартиб-интизомга риоя қилиш зарурлигини кесатиб қўйиш билан кифояланди.

Орадан беш-олти кун ўтгач, гуруҳ раҳбари куёвлар устидан деканга шикоят қилди:

- Бу болалар бир-икки далага кириб келинчакларига ёрдам беришган бўлди-ю, кейин умуман ишламай қўйишди. Ё уватда, ё шийпонда тамаки чекиб ўтиришаверади. Танбех берсам, терс жавоб беришади. Бу ҳам-ку майли-я, шу

атрофдаги полизга бориб, ковун уғирлашибди, эгаси келиб, менга шикоят қилди, ҳали сизга ҳам учрайди. Келинг, домла, шуларни кеткизиб юборайлик. Бўлмаса, бизга гап орттиришади.

- Буларни хайдасак, хотинлари ҳам кетади. Бизга шу керакми?! Мен ўзим гаплашиб кўяман улар билан!

Орадан бир неча кун ўтгач вилоят раҳбарларидан бири худди ўша шийпонга келиб қолади ва у ерда ишга чиқмаган талабалар кўплигига эътибор беради. Етти-саккиз нафар талабадан бирма-бир сўраб чиқади, ишга чиқмаганлик сабабини. Бири у касал, бири бу касал, хуллас – сабаб бор. Оғзига қурт солиб ётган тўртта киз эса, биз таксикозмиз, дейишибди. Шу атрофда айланиб юрган тўрт азаматга кўзи тушиб:

- Булар-чи? Булар нега чиқмаган далага? – деб сўрайди гуруҳ раҳбаридан.

- Булар анави бошқоронғиларнинг эрлари, - деб кўяқолди домла ҳам.

Ўша куниёқ раҳбар район марказида ўтказилга мажлисда бу ҳақда алоҳида тўхталади:

- Бу олийгоҳда қачон тартиб ўрнатилади? Йигирма фоиз талабаси ҳеч бир сабабсиз пахтага келмаган! Келганлари ҳам - бундай қилиб юрса! Балки буларга биз оилавий путёвка топиб берармиз санаторийга?..

Эртасигаёқ ректор ўша факультетга йўл олди. Деканга дейдиганини деди.

- Қачон бу факультетда тартиб бўлади ўзи? Нега мен шундай катта мажлисда сизларни деб гап эшитаман, қизараман? Йигирма фоиздан ортиқ болалар умуман пахтага келмаса, келгани ҳам, ишга чиқмай бундай қилиб ўтирса!? Ҳе, балки сизларга оилавий путёвка олиб бериб санаторийга жўнатиш керакдир!?- деб куюнди институт раҳбари.

- Домла, шу келин-куёвларни уйига жўнатиб юбораверсак, нима дейсиз? Бизнинг жонимизга тегиб кетди булар! Мана, сизга ҳам калтаги тегибди!

- Канакасига кеткизар экансиз? – тутокди ректор. – Ўзи қанча талаба келган сиздан пахтага? Нечта ВКК бор? – ўшқирди деканга.

- Олти юз йигирма нафар пахтада, киркта ВКК, йигирма иккита турмушга чиққанлар ҳам келмаган, - дарров жавоб қилди декан.

- Ҳеч қайси факультетда бундай эмас! Фақат сизларда! Окбилалар! Ҳозирок ўрнингизга бошқа одам қўйиб, шаҳарга жўнанг! Излаб топинг ҳаммасини! Олиб келинг бу ерга!

Декан ректорга итоат қилишдан ўзга чора топмади.

Эртаси кун деканни институт ҳовлисида кўриб қолган ректор яна қўшимча қилди. Раҳбар юқоридан “олганларини”, албатта, қуйидагиларга тарқатади-да!

Кайфияти бузилган декан институт ҳовлисида ташқарига чиқди. Кунлик пахта теримига олиб борувчи автобустга кўзи тушди. “Бизникилардан ҳам бордир, ярамастарни ҳозирок ушлай! - деган фикр билан автобус эшигига бош суқди. “Бизникилар”дан биттагина, у ҳам бўлса ректорнинг келини, ўтирарди.

- Қани, бу ёкка тушчи! – силтаб буюрди декан.

Талаба, кўзларини олазарак қилиб, пастга тушди.

- Нега пахтага бормадинг? Нега бу ердасан? – ва ҳоказоларни деб, ўшқириб кетди факультет раҳбари, талабага оғиз ҳам очтирмай. Айтадиганини айтиб бўлиб, сал пасайганидагини, талаба журъат этди:

- Ахир, биласиз-ку тумушга чиққанлигимни, қандай борай!?

- Бошқалар боряпти-ку?! Нега энди сен бормас экансан? Қани, жўна уйинга! Эртага шу вақтда чамадопингни кўтариб келасан бу ерга! Борасан пахтага! Гап тамом!

Ўша куни қолган келинчаларга ҳам хабар юбориб, зудлик билан пахтага жўнашни талаб қилди декан.

Эртасига эрталаб ўз “саъй-ҳаракатлари” натижасини институт дарвозаси олдида кутиб турарди декан. “Волга” келиб тўхтаб, ундан ректор тушди. Деканга кўзи тушиб,

жилмайди ва у томон юра бошлади. Декан ҳам, шоша-пиша, раҳбар истикболига интилди. Ректор деканнинг қўлтиғидан олиб, ҳовли томон юришда давом этаркан, гапира кетди:

- Бу дейман, кеча бизнинг келинимизга жуда каттик тегибсиз, чоғи. Кечқурун уйимизда анчагина нари-бери гаплар бўлиб ўтди. Келин, бораман пахтага, дейди. Ўғлим, йўқ, бормаيسان, дейди. Мен ҳам, кўпчиликка келган тўй, беш-тўрт кунга борса борар, десам: “Агар пахтага борадиган бўлса, хотин қилмайман!” – деб кесди қўйди. Бу жуда чигал масала экан! Бекорга айтилмас экан: “Пичоқни аввал ўзинга ур, оғримаса, бошқага ур!” – деб. Майли, қўяверинг ўша келинчакларни, шу ерда кунликка чиқиб туришар.

Шу-шу бўлди-ю, мазкур институтда келинчакларни мунтазам пахтага олинмайдиган бўлди.

ТУНГИ ДЕСАНТ

Ташқаридан келган ғўнғир-ғўнғир овоздан уйғониб кетдим. Фонарикни ёқиб, соатга қарадим – уч ярим. Ташқарига чиқдим. Биз жойлашган мактаб ҳовлисининг четроғида ўрнатилган водопровод крани олдида етти-саккизта талаба кизлар юзларини ювишарди. Улар тўла дала кийимида... Яқин бордим.

- Ҳа, кизлар?

- Далага кетяпмиз, домла.

- Мен, бормаисизлар кечасида, демабмидим!? Қўйинглар бу бемаъниликни, кириб ухланглар! Ҳозир далага бориб бўларканми, шудринг, шамоллаб коласизлар. Қолаверса, жуда иштаха билан терадиган пахта ҳам қолмади. Бўлди, киринглар ичкарига! – қатъий буюрдим мен.

- Йўқ! Борамиз, домла! Сиз хавотир олманг, йўлни биламиз-ку, кириб, дамингизни олаверинг, - жавоб қилди биттаси.

- Бизни ит ермиди, домла, кўркманг! – кикирлаб қўшимча қилди шаддот Хуршида.

Мен яна уриниб кўрдим, алдаб-сулдаб кизларни кайтаришга. Бефойдалигига ишонч ҳосил қилгач:

- Шошмай тулинглар, бўлмаса! – деб, тезда ичкарига кириб, иссиқ дала кийимларимни кийдим, фонарик билан транзисторли радиоприёмникни бушлат чунтагига жойлаб, мен ҳам йўлга тушдим.

- Қани, кетдик, бўлмаса!

Кизлар, кулишиб, ортимдан юришди.

- Ўжарлик ҳам эвида-да, кизлар. Мен ўзингларни қўйиб юборолмайман-ку! Тезроқ юринглар энди бўлмаса! – жаҳл қилдим мен. – Тузукрок пахта бўлса ҳам майли эди, шунча эрта борганга ярашир.

- Ғам қилманг, домла, гаплашиб қўйганмиз.

“Оббо, шумтакалар-ей!” – дедим мен ичимда:

- Нимани гаплашгансизлар?

- Кеча терган карта ортидаги чаман бўлиб турган жойни.

- Э-э, у ахир, бугдой сепилган, яқинда суғорилган, лой! Киритмайди! Кириб ҳам бўлмайди-ку?! Айниқса, тунда, ботиб қолинади! Буниг устига, шийпонда коровул ҳам бор...

- Худди ўша коровулдан илтимос қилдик-да, бемалол каттиқ ухлаб ётаверинг, биз озгина териб олайлик, деб, - шўхлик билан тушунтирди Хуршида.

- Оббо, сизлар-эй! Нималарни бошламайсизлар-а!

- Ахир, ўзингиз айтиб бердингиз-ку, биз тунги десант қилардик, деб!?

- Э-э, кизларим, у пайтлар бошқа давр эди... Қолаверса, айтгандим-ку, биз, асосан ўғил болалар, шундай қилар эдик.

- Ҳа, энди, бизда кўпчилик кизлар бўлса, ўғил болаларнинг бори ҳам ялқов бўлса, нима қилайлик, бизнинг айбимизми бу? – яна ҳазил қилган бўлди Хуршида.

Мана шунака гаплар билан икки ярим километрча масофадаги бугдой сепиб, яқинда тўйдириб суғорилган дала ёқасига етиб бордик. Узоқдан шийпоннинг чироғи милтираб кўринарди. Қоровулнинг ити аккиллай бошлади.

- Ҳозир ит келиб ташлансачи?! – кўрkitмокчи бўлдим мен кизларни.

- Биз десантчилармиз, кўркмаймиз!

- Сиз турибсиз-ку, домла! – кулишди.

- Кўркманг, домла, ит бу кеча занжирлаб кўйилган! – жавоб килди Хуршида.

- Оббо, сизлар-эй! Ҳамма эҳтиёт чорасини кўрибсизларда!

Этакларни боғлаб, кизлар тезда эгатларга туришди.

Ой нури теккис таралган пахтазор таровати ўзгача, гарчанд енгил аччик шабада эсиб турган бўлса ҳам. Қўлимдаги транзистордан ёкимли хинд тароналари янграрди...

Бир оз ўтгач, мен ҳам далага кирдим:

- Мана, мен сизларга мусиқа эшиттириб бораман, ишларинг унумли бўлиши учун, – хазиллашдим мен, гарчанд шу заҳотиёк шудринг тиззаларимни чаққан бўлса ҳам.

- Шунака мусиқа билан ҳар тун пахтага чиқишга тайёрмиз! – қувноклик билан деди кизлардан бири...

Гуруҳ талабалари эрталаб далага келганда, сахархез кизлар ярим кунлик нормани териб кўйишганди. Ҳамма ёқлари ивиб кетган бўлса ҳам, курсдошларини, қувноклик билан қўл силкитиб, қарши олишди.

Талабалар билан врачимиз ҳам етиб келди, унинг кўзларида аччиқланиш аломати:

- Бу нима килганингиз, домла? Ахир, ўзингиз, мазангиз йўк, зўрға юргандингиз-ку!? Чикинг тезрок буёкка-ёе! – кичкирди у.

Мен, кулимсираб, итоаткорона, пахтазордан чикдим. Ҳамма ёғим ивиган, этиклар лой... Анча совуққотганим учун, “десант”чиларга дугоналари олиб келган термосдаги иссиқ чойдан бир пиёла тўлдириб ичдим.

Шу пайт бригадир пайдо бўлди.

- Домла, буни қандай тушуниш керак? Расво килибсизлар-ку картани! Кап-катта олим одам ўзингиз бош бўлиб... Ҳе, кўйинг-э! – жиғи-бийрон бўлди у.

Бу пайт кизларим ҳам даладан чикиб келишаётган эди. Бригадирга мендан олдин Хуршида жавоб берди:

- Домла бошлаб келганлари йўқ, аксинча, биз олиб келдик домлани. Тунги десант дейдилар бунни, бригадир ака!

Атрофдаги талабалар кулишди.

- Кундузи тергани бермасангиз! Биздан эса килограмм талаб қилишади. Биз оз терсак, домламиз ҳам гап эшитадилар, нима қилайлик!? – жиддий қўшимча қилди Хуршида.

Кечга томон истимам кескин кўтарилгани учун тез ёрдам чакирилди. Шу баҳона, мана сизлар билан танишиниш нарафига муяссар бўлиб турибман, - хикоясини тугатар экан, ҳолсиз илжайди палатадошларига домла, томирига санчилган система игнасини чиқариб юбормаслик учун эҳтиётлик билан бир ёнбошини кўзғотиб.

- Ҳаҳ, домлажон-ей! Энди сизнинг ёшингизда ўшалар билан тунда далага чиқиш зарурмиди? – ҳам ажабланиб, ҳам афсусланиб ва истехзо билан гап котди палатадошлардан бири.

- Ҳе-е, сизлар бунни тушунмайсизларда. - кўзини шерикларига қисиб, гап котди иккинчи бемор. - бу парсанинг гашти борда! Халиги, нима эди? Ҳа, ёшлар бунни романтика дейди: ойдин кеча, оппок пахтазор, мусика, кизлар... Домланинг сочлари тўкилиб қолган бўлса ҳам, калблари ҳали ёш! Ҳа-ҳаҳ-ҳаҳ!

Домла мутойибага мулойим кулимсираб қўйди ва бош чайқади.

Гапга шу пайтгача койкада жим ёнбошлаб ётган оксокол кўшилди:

- Сизлар ҳазиллашаяпсизлар-у, аслида бу ерда жиддий парса бор-да. Аввалроқ домла ўзлари талабаларнинг китигига тегиб қўйганлар, биз мана бундай ишлардик ёшлигимизда, сизлар ярамайсизлар бунақа ишларга, деб. Шундан кейин ёшлар кизиб қолган. Ҳа, энди, домла айтишга айтиб қўйиб, ўзлари четга чиқиб туролмайдилар-ку!

КУТИЛМАГАН МЕҲМОН

- Қизим, мен сендакалардан кўпини кўрганман, бор, далага боравер, дангасалик қилма, ҳеч канақа касалинг йўк. Бугун шундоқ ҳам касаллар кўпайиб кетди.

- Домла, ишонинг ахир, мен айёрлик қилаётганим йўк, белим каттик оғрияпти. Яна нима деб тушунтирсам экан сизга...

- Тушунтирмай кўякол! Ахир мен ўзим тиббиёт фанлари номзоди, доцент бўлсам, касал билан соғни ажрата олмасмиканман, сенингча? Бор, асабимга тегмай, далага жўна! – деб домла думалоққина Шокирова Санобарни ишга чиқарди эрталаб. Тушлик. Дала шийпонида талаба йигит-қизлар овқатланиб ўтиришибди чакчаклашиб. Пахтани қабул қилиб бўлиб, шийпонга қайтган домла:

- Бу, уч киши чиқмади-я обедга. Шокирова, Абдуллаева, Абдуллажонова? Қаерда экан улар, кўрмадингларми? – деб сўради арик бўйидаги сўрида овқатланаётган қизлардан.

- Келиб қолишар, домла.

- Улар учови бугун ҳув анови, четдаги бўлакка тергани кетишган. - деб кўрсатди қизлардан бири кўли билан энг узок дала томон кўрсатиб.

Домла ўша ёкка, кўлини соябон қилиб, тикилиб боқди, ҳеч ким кўринмасди.

- Домла, ховотир бўлмай овқатланаверинг, дард тегармиди уларга, келишадиди-да, - мўтойиба қилди шу яқинда утирган йигитлардан бири.

Домла ўзига тайёрлаб қўйилган жойга бориб ўтириб, тушликка киришди. Орадан кўп вақт утмай қизлардан биттаси кичкириб қолди:

- Домла-а, қаранг! Дилфуза нима учундир югуриб келяпти.

Дала йўлидан шийпон томон Абдуллаева Дилфуза югургилаб келмоқда эди. Дам олаётганлар ҳаяжонга тушди. Домла қошиққни қўйиб, ўрнидан турди... Дилфуза томон

беихтиёр юра бошлади. Қиз хансираб яқинлашмоқда, бир қўли юрагиди... Домла ҳам қадамини тезлатиб, Дилфузани қарши олди.

Терлаб-пишиб кетган киз домлага нималарнидир деди, дала томон қўлини чўзиб курсатиб. Шийпонда овқатланаётган талабаларнинг ҳам эътибори ўша ёқда, чайнашдан тўхташган...

Домла тезлик билан орқага бурилиб, дарахт соясида турган машинаси томон чопди, Талабалар ёнидан ўтатуриб: "Сизлар шу ердан кимирламанглар!" – деб улгурди. Талабалар ҳайрон...

Дилфуза тўхтаган жойида ерга ўтириб қолганди. Домла машинаси юргизиб кетатуриб, яна талабалар олдида тўхтади, тезда машинадан чиқди-да, йигитлардан биттасини четга чақириб, бир нарсани тез-тез уқтирди, шийпондан икки юз метрча масофадаги кишлоқ томон қўлини чўзиб. Йигит ўша томон чопа кетди.

Домла машинага Дилфузани ўтказиб, дала йўлни чаңгитиб учирди "Жигули"сини.

Машинадан тез тушиб, домла билан Дилфуза гўзалар орсидан имкон қадар чопишди. Қиз бошлаган жойга яқинлашганда қулоққа "Инг-а-а, ин-н-га-а" эшитилди.

Дугоналардан бири:

- Домла, келманглар! – деб тўхтатмоқчи бўлди...

Шийпонда қолган талабалар эса ҳайрон! Бу орада оватланишиб ҳам бўлишди.

Кишлоқ томондан тез ёрдам машинаси кўриниб, шиддат билан шийпон ёнидан ғизиллаб, дала томон тўзоп кўтариб кетди.

Талабалар, худди шуни кутиб тургандек, машина кетидан интилишди. Орадан кўп ўтмай тез ёрдам орқага сиренасини чалиб ғизиллади...

Эртасига тушлик пайти шийпонга факультет декани етиб келди. Қовоғидан қор ёғарди унинг. Талабалар овқатларини

тугатиб, бир жойга жамлангунча асабийлашиб, у ёкдан бу ёкка бориб келарди.

Талабаларнинг кўзларида ҳам “Нима бўлар экан энди?” ташвишли кутиш аломати...

Декан талабаларга карата гап бошлади. Аввалига хотиржамлик билан гапирмоқчи бўлган бўлса-да, лекин тезда унинг қўли қилич бўлди... Аммо кўп гапириб улгурмади. Шийпонга ректорнинг “Нексия”си келиб тўхтади. Ундан ректор ва касаба уюшма раиси чиқишиб, мажлис томон яқинлаша бошлашди. Декан, уларга қарши ошиқиб, кутиб олди. Учовлашиб талабалар ёнига келиб тўхташди. Талабалар уларнинг хурмати юзасидан ўрниларидан туришди.

Касаба уюшмаси раисининг кўлида картон кути, қутининг устида яна кичикроғи, атир қутисидай...

Ректор талабалар билан саломлашди:

- Ҳорманглар, азаматларим! – Сўнг деканга юзланиб: - Ҳорманг энди, домла! – захарханда деди у. Декан эса чурк этмасди.

- Агар “Ректор бизни уришгани, койигани келди” деб ўйлаяпган бўлсангиз, аданасизлар. Мен сизларни табриклагани келдим, айниқса деканларингни. Мана, совғам ҳам бор. Бунақа воқеа бизнинг тиббиёт институтида биринчи бўлиши, ахир! Домла, набира муборак бўлсин! – деб ёнида турган деканни кучоқлади. – Мана бу совғани атайлаб кутилмаган янги меҳмон учун олиб келдим, бу болалар комплекти. Дала шароитида тополмай қийналиб юрманглар, деб тезда олиб келдим-да. Дарвоқе, касаба уюшмаси ҳам бефарқ колмади бу воқеага. Қани, топширинг совғангизни сиз ҳам, - деди ёнида турган ҳамроҳига ректор. Касаба уюшмаси раиси кўлидаги қутичани очиб, ичидан оғзига эмизгич қийгизилган шишачани чиқарди. Шишача тула сўт эди...

АФСҮН

- Шу дейман, “телепатия” ҳақиқатан ҳам бор нарса шекилли. Чумак дегани, ҳатто Кашпировский телевизорда сеанс кўрсатганда ҳам ишонмагандим,- чойни меҳмонга узатар экан, гапира кетди Абдуллажон. – Яқинда Тошкентга борувдим. Мўлжаллаган юмушларни бажаргач, қолган вақт нима қилишимни билмай юрган эдим, бир фокусчининг афишасига кўзим тушди. Шу томошага боргим келиб қолди. Ўзиям, зўр экан! Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, залдаги томошабинлардан бир қанчасини саҳнага чиқариб, юз макомга солиб ўйнатса бўлади-ми! Туппа-тузук йигитлар “Шоҳ кизи Будур...” деб, ёки, “Байтиёрим кетди, кетди...” деб ашула айтишадими-ей, ит бўлиб ҳурийдими-ей; бирови, туфлисини оёғидан ечиб олиб, сурнай килиб чаладими-ей...

- Ҳа, бунақа афсунгарлар оз эмас, айтганингиздек. Ўшандақаларни кўрганингда, ҳақиқатан ҳам баъзи инсонлар қандайдир бир ғайритабиий-ми, самовий-ми ёки илоҳий деймизми, қудратга эга эканликларига шубҳа қолмайди. Айниқса, мен ёшлигимда кўрганим ҳеч эсдан чиқмайди, - гапга қўшилди сочлари сийраклашиб, мош-гурунч бўлиб қолган меҳмон, Азимжон ака.

- Жуда ҳам антиқасини кўрган бўлсангиз керакда,- кизиқди Абдуллажон, - Қани эшитайликчи.

Бир оз сукутдан сўнг Азимжон ака чойдан ҳўплагач, хикоясини шошилмай бошлади.

- Бозорбошида отамнинг нонвойхоналари бўлар эди. Ёзги таътил бошланди дегунча, ман эртадан кечгача дадам ёнларида бўлар эдим. Шу боис, бозорбошида бўлиб ўтадиган кўп воқеаларни кўрганман. Бир кун айиқ ўйнатар келса, эртасига катта-катта тошларни ёш болаларнинг коптогидек ўйнатадиган полвон томоша кўрсатарди. Кўп нарса кечагидай ёдимда. Аммо Хўжанддан кетма-кет уч-тўрт ёз келиб томоша кўрсатган фокусчи чолни эсласам, ҳали-ҳали ёқамни ушайман.

... Бозор майдонидаги азим дарахтлар соясида анчагина одамлар тўпланган. Давра ўртасида ёши бир жойга бориб қолганлиги сезилиб турсада, басавлат, ҳали анча тетик, қалин оппоқ соқоллик, кенг пешонасига кўзойнак ярашган, бошига духоба дўппи, эгнига узун юка чопон кийган нуроний ва саккиз-тўккиз ёшлардаги озғин, бўйчан ва кўзи боғланган бола. Нуроний қўлидаги ногора чўп билан кўрсатиб, бизнинг жойларга ҳос бўлмаган шевада гапирар эди:

- Балам, балам! Айтингчи, мана бу акангизнинг қўлида нима?

- Носковок.

- Бу акангизни касби нимадур?

- Шофёр.

- Балам, балам! Мана бу кишининг эгнидаги кўйлакнинг ранги қанақа?

- Ҳаворанг.

- Балам, балам! Бу акангизнинг миллати нима?

- Нўғай.

- Балам, балам! Мана бу йигитнинг билагида қанақа соат?

- Победа.

- Балам, балам! Ўйлаб жавоб беринг, аданманг...

- Зим.

- Ҳа, баракалла! Энди айтингчи, мана бу опа лабини бўяганми, ёки бўямаганми?

Шу зайлда отахон давра бўйлаб ҳаракат қилиб, кўзга тушган кишилар, буюмлар тўгрисида саволлар бераверарди. Бола эса (Кейин билсам, у фокусчининг пабираси экан.) давра ўртасида бобосига орқаси ўгурувлик ҳолда туради. Бобоси давра айланган сари, у ҳам турган жойида бурилаверади ва бобосига нисбатан тескари қолаверади. Гўёки бола соат ўқиё, бобоси – стрелка. Яна эътиборлиси шундаки, бола худди оғзида сақич бордай мир меъёрда, шошилмай чайналиб турарди. Оғида сақич бўлиши мумкин эмасди, чунки у пайтлар эркак зоти сақич чайнаши уят ҳисобланарди.

Бу номер давомида кекса фокусчи даврани икки-уч маротаба айланиб чиқади. Баъзи дадил, уялмайдиган томошабинлар олдинроққа чиқингга, чолнинг назарига тушишга ҳаракат қилишади ва “Мени кўрсатинг!” дегандай бўлишади. Фокусчи ҳам иложи борича уларнинг истагини бажаришга урунгандек.

Ўрта ёшли бир одам кафтига сув тўла графинни ўрнатиб олиб, кўлини ҳадеб олдинга чўзиб, фокусчининг эътиборини тортмоқчи бўлди. Фокусчи эса иккинчи марта ҳам уни кўрмагандек ўтиб кетди. Ҳалиги одам чидамай:

- Манавини айтмайсизми? – деб, гап қотди чол оркасидан. Оксокол фокусчи эса бепарво ишини давом этдирди. Аммо, даврани тугатиб, набирасининг кўзидаги белбоғини ечишга рухсат бергач, томошабинларга қараб:

- Биродари азизлар! Орамизда ҳар-хил инсонлар бор. Ман ҳаммани ҳам кўрсата олмайман, кечирасизлар...

Ҳамма томошабинлар нигоҳи графин кўтарган кишида эди. Унинг юзи бир зумда қизариб кетди. У тезда кўздан ғойиб бўлди.

Томоша давомида ҳазил-мутойиба, бир икки ҳалқ лапарлари ҳам ижро этилади. Аммо энг асосийси отахоннинг ўзи кўрсатадиган номерлар эди. Бу ҳақиқий жоду, афсун...

- Биродарлар! Мана бу игна, - фокусчи кўлидаги игнани бир икки томошабинларга ушлатиб ҳам кўради. Кўринишидан, бу оддий, аёллар чок тикадиган игна эди.

- Мен ҳозир шу игнани ютаман, кейин нима бўлишини ўзингиз кўрасизлар.

Сўнг оғзини тепага қилиб очиб, игнани бармоқлари билан томок тўрига йўналтиради. Игна ҳалқумга ташлангач, фокусчи, худди таблетка ичаётгандагидек, ютуниб қўяди.

- Энди, биродари азизлар, диққат билан кузатиб борасизлар. Ютилган битта игна анча нарса бўлиб қайтиб чиқади. Бунинг учун “искалотнинг” оғзини бир кенгайтириб қўйиш даркор.

Шундан сўнг фокусчи кўлига пичок олади ва уни сопи кўринмай кетгунча оғзига тикади. Томоғини шу йўсинда кавлаб кенгайтираётгандек, пичокни у ёк бу ёкка суриб ҳам кўяди. “Искалот”ни оғзи кенгайгач, кафтини қирраси билан томоқ остига уч тўрт марта уради. Фокусчининг бўғзида худди бир ҳовуч метал буюмлар гишшиллагандек бўлади.

- Мана энди, биродари азизлар, қараб туринглар.

Фокусчи юмук лабларини чўзиб, тиши йўқ одам овқат чайнагандек, кавшанади. Ажабо! Юмук лабларни ёриб, бир қатор, ўнтача, игналар чиқиб кела бошлади. Уларни олиб томошабинларга узатади афсунгар, “Мана, кўриб кўйинглар!” - дегандек. Айни пайтда лаблар тамшанишда давом этади. Уларни ёриб яна бир қатор игна, сўнг бир қатор элликлик мих ва охирида иккита йўғон пармамих чиқиб келади “искалот”дан ва бу “сеҳрли” буюмлар ҳам бирин-кетин томошабинлар кўлидан ўтади. Ҳамма ҳангу-манг!...

Фокуслар давом этарди.

- Менинг кўлимда, кўриб турганидек оддий чорсу (Бу Наманган шевасида “читлўнги” деб аталувчи рўмол эди) Мен ҳозир бунинг ўртасини мундай қилиб топаман, - кўлидаги ноғорачўпни тикка қилиб унга чорсуни қок ўртасидан илади ва қалтакчанинг учидан икки бармоғида рўмол ўртасини ушлаб олади; ноғорачўпни эса, суғуриб олиб, ёнига кўяди ва кўлига пичок олади. - Энди, биродарлар, бирорталаринг менга ёрдам берасизлар, - даврдан бир кишини таклиф қилади. - Пичокни ушланг! Мен чорсуни ушлаб тураман, сиз эса кесасиз, - пичокни томошабин-ёрдамчига тутқазиб, бўшаган кўли билан тутамланган рўмолни иккинчи томонидан ушлайди, - Мана шу иккала кўлим ўртасидан шартда кесинг! Қўркманг, ҳа! - томошабин шартда кесади, - Об-бо-о! Шунча кўзимни қисишимга қарамай... Ўзингиз ҳам қассобмисиз дейман? Кесиб юбордингиз-а! Энди нима қиламиз? - фокусчи чорсуни ёзиб, томошабинларга кўрсатади: ўртасида катта паёла оғзидек тешик. - Энди нима қиламиз? Вой қассоб тушмагур-ей. Менга иш орттирдингиз-

да, ука. Ҳа, майли, бўлар иш бўлди. Энди ямаймиз буни. Қандай қилиб, дейсизми? Мана бундай қилиб! – фокусчи чорсуни аввалгидек бир сиқим қилиб, қирқилган жойидан қисиб ушлади-да, кесиб олинган латта парчани қайта ўрнига эҳтиётлаб туташтирди ва тезда қўллари билан юмалок қилиб ғижимлай бошлади. Бир оз ғижимлагач:

- Мана энди кўрамиз, нима бўлганини, - деб, чорсуни икки четидан ушлаб бир силқитди ва ҳаммага намоиш этди: бут-бутун!

Ҳикоя шу ерга етганда Абдуллажон лўкма ташлади:

- Ҳе-е, Азим ака, нафақат пичокни, ҳатто қилични ютадиган кўзбўямачилар бор дейишади. Рўмолни ёки бошқа буюмларни кесиб, кейин бутунлаш ҳам кенг тарқалган фокуслардан.

- Гапингиз тўгрику-я, лекин бу ерда бошқа нарса бор, - деб хикоясини давом эттирди Азим ака, - Ҳали айтганимдай, ҳўжандли чол набираси билан уч-тўрт йил сурункасига ёз ойларида келиб турди биз томонларга. Ўша пайтлар бизнинг киллоғимиз ёнгинасидан шўр сув топилиб, бу шифобаҳш неъматдан фойдаланиш мақсадида каттагина санаторий қурилди. Афсунгар ҳам набираси билан даволаниш мақсадида санаторийга келар ва йўл йўлакай деймизми, шифохонанинг ўзида, район марказида ва бошқа гавжум жойларда томоша кўрсатиб турарди бўш пайтларида.

Бир куни дадамлар билан чойхонада ўтирганимизда, у киши набираси билан бизнинг ёнимизга келиб чой ичишди. Шунда дадамлар у ажойиб инсон билан бир оз суҳбатлашдилар. Уларни Ҳўжанддан эканлигини ўшанда эшитувдим. Кейинчалик мен дадамлардан Ҳўжанд қаердалигини сўрадим: “Ҳозир у ерни Лелинобод дейишади”, - деб тушунтирдилар менга.

Меҳмон бир вақтлар Ҳўжанд театрида ишлаганини, ҳар қил ролларда, шу жумладан, Алишер Навоий ролида ҳам ўйнаганини ғурур билан ҳикоя қилгани эсимда. Урушда бўлгани ва уруш яралари ҳали ҳам безовта қилишини

гапириб, доим қўлида кўтариб юрадиган ногорачўпи билан чопони устидан икки-уч марта кўкрагига уриб қўйди. Чўп, гўё тахтага урилгандек, такиллаган овоз чикди. Кейинрок дадамлардан нега бунақалигини сўраганимда: “Тахтакач килиб қўйган бўлса керак-да”, - деб қисқа жавоб бердилар...

Саратон пайти. Кечки овкатдан сўнг мен онамларга аввалги йили афсунгар кўрсатган томошалари хақида гапириб бердим. Негадир, эсимга тушиб қолувди-да. Онамлар ҳам ҳайратланиб:

- Тавба, дунёда не-не сирлар бор-да, болам, пичоқни ҳам ютадим одамзот! - деб қўйдилар.

- Унинг пичоғида бир сир бўлса керак. Бу йил яна келишса, албатта мен пичоқни ушлаб кўраман. Кнопкали пичоқлар бўлармиш, босса тиғи сопига кириб кетармиш, деб эшитганман.

- Сенга ушлатиб қўярмиди, ўғлим.

- Ўзи ҳар доим даврандан кимнидир чакириб олади рўмолни кесиш учун. “Ким чиқади?” - деб сўраганда, мен шартта чикаман.

Эртаси кун тонг коронғусида одатдагидек дадамлар билан дўконга йўл олдик. Вақт пешиндан ўтган пайт дадамлар менга сув келтиришни буюрдилар.

Сув оладиган жой дўкондан кўринмайдиган томонда эди. Ў ёкка ўтишим билан, баҳайбат тўпсада соясига йиғилган одамларга кўзим тушди. У ерда қандайдир томоша бўлаётганини фахмладим. Яқинлашганимда эса, ўз кўзларимга ишонгим келмади...

Сув ҳам хаёлимдан кўтарилиб, даврага қўшилдим ва тезда олдингилар қаторига туртиниб-суртиниб чиқиб олдим. Томоша анча ўтиб қолган экан: худди чорсуни ўртасидан пичоқ билан кесишига етиб келибман.

Бобонинг қўлида ўша чорсу, ўша пичоқ...

-Энди, биродари азизлар, бир киши ўртага чикса, менга ёрдам бериш учун, - деб томошабинлардан ўзига кераклисини-ми ёки ҳақиқатдан ҳам хохловчини-ми кўзлари

билан кидира бошлади. Шу пайт унинг ўткир нигоҳи менинг юзимда тўхтади.

- Мана шу йигитчани илтимос қилсак, - деб менга бир оз яқинлашди. - Қани, йигитча, ўртага чиқинг. Қўрмапг, пичокни ушлапг, чорсуни мана бу еридан шартта кесинг. Ҳеч иккиланманг, кесинг, кесаверинг...

Мен шартда кесдим: чолнинг бир қўлида чорсу, иккинчи қўлида кесиб олинган парча қолди.

- Оббо сиз-ей! Отангиз қассобми дейман!? Шунча кўзимни қиссам ҳам бўлмади, кесиб юбордингиз-а! Оббо азамат-ей! Ҳай, майли,.. энди буни ямашдан бошқа иложимиз йўк...

- Ҳўш, Азим ака, пичокни ўшанда текшириб кўрдингизми? - бетоқатлик билан сўради Абдуллажон, ҳикояни бўлиб.

- Ҳе-е, қизиғи шундаки, ука, - мийиғида қулди у киши. - Мана, орадан қарийиб қирк йил ўтибди-ки, хапузгача аниқ эслолмайман, текширдимми пичокни ўшанда, ёки йўк.... Лекин, кўринишидан оддий чуст пичоғига ўхшарди...

КЎЗ

Ғиёсиддин эрталаб машинасини юргизолмади. Жаҳл билан қўл силтади-да, кўчага шошилди, ишга кеч қолмаслик учун.

Ўчакишгандай, қирақашлар кўринмасди. Асабийлаша бошлади. Шу пайт Ғиёсиддиннинг яқинига таниш "Нексия" келиб тўхтади. Бу ўртоғи Адашалининг машинаси эди.

- Ўтиринг, ташлаб ўтаман, - деди у.

- Раҳмат, дўстим. Сиз бўлмасангиз ишга кечикиб қолардим, - миннатдорчилик билдириб, машинага ўтирди Ғиёсиддин.

Машина енгил кўзғалди. Унинг салони дид билан жиҳозланган. Ўриндиқлар машина рангига мос қимматбаҳо мато билан ғилофланган. "Бар"га мослаб ўрнатилган япон магнитофони дилрабо куй таратиб турибди. "Ҳавас қилса

арзийдиган машина" - кўнглидан ўтказди Ғиёсиддин. Унинг кўзи ортқўрсатгич кўзгусига осиб қўйилган кўзмунчок шодасига тушиди. Адашали бунга сезгандай, уялиқираб гап бошлади.

- Биласизми, яқинда бир мўйсафид киши йўлда қўл кўтариб қолдилар. Савоб бўлар, дедимда тўхтадим. Отаҳонга: "Мен шаҳарга бораман, сиз қаерга", - десам, у киши ҳам ўша ёққа эканлигини айтдилар. Хуллас, ола кетдим. Йўл анчагина олис, биласиз. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб кетдик. Гапдан гап чиқиб, отахон:

- Уғлим, машинангиз янгигина, шинамгина экан. Кўнглингизга келмасин-у, бир маслаҳатим бор. Битта кўзтумор қилдилинг, ёки кўзмунчок осиб қўйинг. Ёмон кўздан аслида худоим ўзи сақласин, аммо кўзмунчоқда ҳам ҳислат кўп.

Мен бунга қулимсираб:

- Отахон, мен бунақа нарсаларга мутлақо ишонмайман, - дедим.

- Хато қиласиз, ўғлим, кўз теккан ёмон бўлади. Азалдан кўзи бор одамлардан ҳамма чўчийди. Унақаларга рўпара келмасликка ҳаракат қилишади. "Кўз" тўғрисида ҳар хил ривоятлар кўп. Мана биттасини айтиб берай, деб ҳикояларини бошладилар.

"Кунлардан бирида бозорбошидаги чойхонада учта "кўз"ли одам баҳслашиб, кимнинг кўзи ўткирлигини синашмоқчи, яъни "кўз" қобилиятини намойиш қилмоқчи бўлишибди.

Биринчиси атрофга назар ташлабди-да:

- Мен мана шу сугир етаклаганнинг ортидан тушаман. Гаров ўйнайманки, бу болали сугир эсон-омон янги ҳовлига етиб бормади.

Шундай деб, у бозордан уйи томон сугир-бузоқ етаклаб келаётган одам кетидан тушиди. Сугир семиз, яхшилаб тозаланган, гўё ҳаммомга туширгандай, хуллас ўта парваришланган. Нақ катта челақдай елини у ён бу ёнга

чайкалиб борарди. Кетидан бораётган ширингина бузокчаси ахён-ахёнда ўйноқилаб сакраб қўярди.

Уларнинг кетидан тушган киши ҳам бир нарсаларни гоҳ-гоҳ пичирлаб бораверди.

Анча юрилди. Етакловчи бир дарвоза олдида тўхтаб, уни оча бошлади ва сигирни ичкарига олиб кириб кетди. Уларнинг ортидан келган "кўз"ли эса бир неча дақиқа туриб қолди. Сўнгра шаҳд билан эшик олдига бориб, уни қокди. Бироздан кейин бояги сигир етаклаган киши пайдо бўлди эшикда.

- Келинг, меҳмон. Қани, ичкарига кирсинлар.

- Раҳмат, вақтим зикрок. Мен бир нарсани сўрамоқчиман сиздан.

- Хўш, нима эди? Янглишмасам, нақ бозорбошидан менга эрчиб келдингиз. Мен хайрон бўлдим, бу одам ким экан, деб.

-Ҳа, шундай, ўйингизгача мен сизни кузатиб келдим. Энди сиздан битта илтимос. Айтингчи, сизнинг ёнингизда, чўнтақларингизда нима бор? Мумкин бўлса, кўрсатсангиз.

Уй эгаси, кўринишдан анча содда одам, хайрон бўлди, жаҳли чиқди:

- Хўш, нимади? Менинг чўнтагим билан нима ишингиз бор? Кимсиз ўзи? Нега бунақа, суриштириб, юрибсиз?

- Тўғриси айтмасам бўлмайди шекилли... Биласизми, мени одамлар "кўзи бор" дейишади. Ҳақиқатдан ҳам кимларгадир кўзим теккан ҳоллар бўлган. Мен ўзим биламан буни. Бугун эса ўзимга ўхшаган ўртоқларим билан баҳслашиб, кўзим кучини кўрсатмоқчи бўлгандим. Нима деб ўйласангиз ҳам ҳақлисиз. Лекин мен бир нарсани билмоқчиман: нега менинг кўзларимнинг қуввати сизларга ўтмади? Тахминимча, менга тўскинлик қилган бир нарсани бор ёнингизда, илтимос сиздан, бир чўнтақингизни қараб юборсангиз.

Ҳали ҳам жаҳлидан тушмаган уй эгаси, заҳарханда кулимсираб, чўнтақларини ағдара бошлади:

- Мана, кўрсангиз кўра қолинг. Ҳатто тийин пулим ҳам қолгани йўқ, бориға шу сигирни харид қилдим. Битта рўмолча бор, холос.

- Белингизда нима бор?

Шунда мол эгаси белбоғини ечди. Унинг катидан яримта нон чиқди. Нон юзига спилган қора седаналарнинг деярли ҳаммаси тўкилиб белбоққа тушиб қолганди. Икков одам ҳам маълум вақт бунга тикилиб қолишди, чунки седана тўкилибгина қолмай, худди ўғирда янчилгандай майдаланиб кетганди...

Чойхонага тарвузи қўлтиғидан тушиб қайтган биринчи "кўз"ли ўртоқларига бўлган гапни гапириб берди, ростини. Шунда иккинчи "кўз"ли:

- От гўшти ейсизларми? Қазичи?

Шериклари нима дейишини билмай турганмиш.

- "Ҳа" деяверинглар, бир майишат киламиз. Сизлар "ҳа" десанглар бас, мен хозирок от гўштини сизларга мухайё етаман.

- Ҳа, майли, - дейишди шериклари ишонқирамай.

Шу пайт йўл устида отлик кўринди. Гузарга яқинлашди. Қорақашқа қанот чиқариб учиб кетмоқчидай гижинглайди. Отлик унинг тизгинини зўрға тортиб келарди.

- Анави отни кўрдингларми? Бай-бай-бай! Бу оддий от эмас, тулпор, ғиротнинг ўзи-я! Оёқлари чиройлилигини қаранглар-а! Эгаси ҳам худди қуйиб қўйгандай ўтирибди-я! Бунақа бежирим отни-ю, савлатли чавандозни ҳеч кўрмаганман!

Шу гапларни гапириб улгурмаган эди ҳамки... Ё Оллоҳ! Чойхонага етиб келай деган от бирдан қулади, у типирчилаб, борган сари жонсизланиб кетаверди. Эгаси ҳам оёғини от остидан чиқаролмай инграрди. Чой ичиб ўтирганлар югуриб ёрдамга боришди ва от остидан одамни тортиб чиқаришга уринишди.

- Пичок! Пичок беринглар! Ҳаром ўлмасин, пичок тортворайлик!

Кимдир шошилинч пичок узатди сўраганга. Ва шу ондаёқ отнинг кони тирқириб чикди. Нарирокда от остидан тортиб олинган эгаси йиғлагудек бўлиб сўйилган тулпорига термулиб ўтирарди.

- Эти тузук экан, яхши кази чикса керак, - деди йиғилганлардан кимдир.

Бахслашган "кўзликлар" эса ҳамон сўрида ўтиришарди. Улардан иккинчиси мамнун ва мағрур... Учинчиси унга қараб:

- Вой-бўй! Мен ҳам "кўз"им бор деб юрган эканман-да! Меникидан ўн чандон кучли экан сеники. Қойил, офарин! Шунақа ҳам "кўз"бўладими-я!?

Шу пайт:

- Вой кўзим! Ий-е, нима бўлди менга? Кўзларим санчиб, ёниб кетаяпти!... Мен ҳеч нарсани кўрмаяпман... Ҳой, ёрдам беринглар! - дея чайқалиб, қўлларини кўзига тутди... У бақира бошлади. Одамлар отни ташлаб чойхона томон югуришди. Унинг қўлларини юзидан тортиб олишди... Суюқлик аралаш юмалоқ икки оқиш соққа икки қўлига тушиб қолганди... Кўзлар ўрнида эса кўрқинчли бўшлиқ... киши танаси сесканиб кетади..."

- Мана шунақа, бўтам, кўз тўғрисида гаплар кўп, ҳушёр бўлган яхши, - ҳикоясини тугатдилар отахон.

- Тез орада манзилга ҳам етдик ва отахон машинани тўхтатишни сўрадилар. "Оллоҳ ёмон кўзлардан ўзи асрасин", - деб дуо килиб, тушиб кетдилар. Шундан кейин шу кўзмунчоқни осиб олдим машинага. Кимлардир кулса ҳам, лекин менинг кўнглим анча тўқ, - деди, хулоса қилгандек, Адашали.

Ўша куни ишдан қайтгач, Ғиёсиддин хотинига деди:

- Ҳалимахон, бу сафар нон ёпсангиз, албатта седана сепинг юзига.

- Седаналик нонни ёқтирмасдингиз-ку, дадаси?

- Бундан буён ҳеч бўлмаса бир бурда седанали нонни ёнда солиб юраман.

ОЛВОЛИ

- Бу гапга роппа-роса эллик йил бўлибди, - ҳикоясини бошлади Одилжон ака. - Аёл бошқоронғилиги турлича кечиши, бу билан боғлиқ бир кулгили, бир аламли ҳолатлар ҳақида Абдулла Қаххор, Фафур Гулом каби ёзувчиларнинг асарлари орқали тасаввурга эга эдим, албатта. Лекин бу нарсага ўз ҳаётимда дуч келиб, бошқоронғи хотиним олдида ўсал бўлишим китобдагилардан ўтиб тушди...

Ҳомиладор аёллар ушбу лаззатли хасталиқдан, одатда, ўта инжик бўлиб қолишади. Эр киши бундай пайтларда аёлининг ҳолига айланмаса бўлмайди. Мен ҳам Мухаррамнинг барча истакларини бажонидил бажаришга ҳаракат қилдим. Бир-икки марта қишлоқдан ғўра олиб келиб бердим. (У пайтлар, ҳозиргидек, шаҳар бозорларида ғўра сотилмасди); қурт, сузма эса шаҳарда ҳам сероб. Нега илжасиз? Ий-е, дарвоқе, сизлар довучча дейсизлар, бизда ғўра...

Ўша кун ишдан кечроқ қайтдим. Мухаррам иккинчи кават балконида кўчага термулиб ўтирарди. Ранги синикқан. Ҳол-аҳвол сўрасам, энтикиб, зўр-базур бош чайқади, гапиргани ҳам мадори йўк:

- Эрталабдан бери туз татиганим йўк...

- Шу кунларда менинг ишларим ҳам жуда кўпайди, ойнинг охири, ўзинигиз биласиз-ку, Мухаррамхон, тушда бир хабар олиб кетишга имкон бўлмади, - кеч колганимни изоҳлаган бўлдим.

- Сизга иш бўлса бас, уй, хотинни умуман унутиб юборасиз, - мингиллади у. - Қўнғирок қилиб қўйишга ҳам ярамайсиз!..

- Бизда телефон биргина бошлиқнинг хонасида экаплигини айтгандим-ку. Бугун, ўчақишгандек, одам қайнади у ерда, кириш ноқулай бўлди... Кечиринг энди, жоним. Бир қошиқ конимдан ўтсинлар, - вазиятни юмшатиб,

Мухаррамни овутирмоқчи бўлдим. Сўнг у овқатга ҳам уннамаганлигини фаҳмлаб:

- Нима овқат қилиб берай, хоним? Димлама бўлсинми? Ёки картошка қовурайми, сиз яхши кўрадиган помидор кокидан салат билан?

- Ҳеч нарса керакмас! - зарда билан жавоб берди хотиним.

- Бирор нарса ейиш керак-ку, ахир, оч ётаверсангиз бўлмайди! Хўш, кўнгиллари нима тусайди хонимнинг? – сўрадим мен, яна ҳазилга айлантириб вазиятни.

- Олволи. Телефон қилганингизда, айтардим, йўл-йўлакай олиб келардингиз. Энди кеч...

- Ҳечқиси йўк, мен ҳозирок чопаман!

- Аллақачон бозор бекилиб бўлган, овора бўлмай кўяколинг, - ҳолсиз деди Мухаррам.

- Сиз учун очдираман! – яна ҳазиллашдим мен ва кўчага чиқдим.

Бахтимга, бўш такси ҳам дарров чиқиб қолди. Яшил бозорчага етиб келганимда, у ерда одам деярли қолмаган, қоровул расталар орасини супуриб юрарди. Бир-иккита кўкатфурушлар-у раста ўртасида кексароқ аёл ўтирарди. Мен уни авваллари ҳам шу бозорчада кўриб турардим, шу ерли чайковчи эди. Унинг олдида турган тоғорада нима борлиги узоқдан кўринмади. “Ишқилиб, олволи бўлсинда, бахтимга!” – ўйладим мен, ошиқиб борарканман.

Омадим бор экан, олволи эди тоғора тубида! Икки қилоча чамаси! Олволи бўлганда ҳам – йирик дона, худди кишлоқдаги ўзимизнинг олволимиздақа.

Топилганига хурсанд бўлиб, савдолашиб ҳам ўтирмай, қолган мевани ҳаммасини торозига кўйдириб, харид қилдим-да, тезда изимга қайтдим.

- Мана, жоним, келтирдим истаганингизни! – йўлакданок эълон қилдим.

Мухаррамнинг бир оз чехраси очилди:

- Хайрият! Аммо, кийнаб қўйдимда сизни, Одилжон ака. Лекин шу билан мени ҳақиқатан ҳам яхши кўришингизни яна бир бор исботладингиз-да!

- Ўзи ҳам, сизга атагулик қолган эканда! – хотиним юзи ёришганидан ичимга сиғмай, дедим мен, ва қўлимдаги кастрюлчани узатдим.

Мухаррам идиш қапқоғини очди-ю унга тикилиб, жим қолди, нафаси ичига тушиб кетгандай.

- Ҳа, нима бўлди? Ёқмадимми? Нега жимиб қолдингиз?

- Бу нима ўзи?

- Нима бўларди, олволи-да!

- Бу гилос-ку!?

- Қанақасига гилос бўлар экан! Олволи бу! Жинни бўлдингизми?

.Бу орада Мухаррам мевадан бир дона оғзига солиб ҳам улгурди.

- Айтдим-ку, гилос деб! Мана, ўзингиз ҳам еб кўринг! Нима бало, кишлоқли бўла туриб, олволини гилосдан ажрата олмайсизми? Ё мени мазах қилиб, шаҳарлик фаркига бормади деб, гилосни кўтариб келавердингизми? Бор йўғи, олволи егим келибди, шуни ҳам топиб келолмасангиз-а!..

Хотиннинг жазаваси тутиб кетаверди. Бир оздан сўнг “хи-хи”лаб кула кетди:

- Олволи келди, деб суюниб ўтирибман-а!.. Мен шўрлик бошқоронги бўлсам, олволи ҳам топилмаса-я,.. – пиқиллаб йиғлай бошлади.

Нима киларимни, хотинимни қандай юпатишни, бўлган ғаройиб ходисага не деб изоҳ беришни билмасдим... Бу қанақаси бўлди? “Олволи”дан ўзим ҳам бир-икки дона оғзимга отдим – ҳақиқатан ҳам гилос, сал майдарок бўлса ҳам. Бироз ўйлаб, хулоса қилдим: Бозорда бошқа мева йўқ эди. Жоним оғзимга тикилиб келиб, тоғорадаги майда гилосни олволи деб ўйлабман. Лекин мен: “Олволи неча пул?” – деб сўрадим-ку ахир, сотувчидан? Аёл ҳам индамай,

гилосни олволи ўрнига ўтказаверди. Нега? Нега у: “Бу олволи эмас, гилос” – демади?..

Эртасиги эрталаб мен, ишга кеч қолиб бўлса ҳам, бозорга бориб, ўша аёл билан “гаплашиб” кўйишга қарор қилдим. Кастрюлдаги гилосни ҳам олиб олмоқчи эдим қайтариб бериш учун, лекин Мухаррам кўймади: “Кўтариб юрасизми, йигит кишига уят бўлади” – деб.

Бозорчи аёл растанинг худди кечаги жойида, тоғораси тўла гилос билан ўтирарди.

- Нега менга “олволи” деб, гилосни сотдингиз, опа?

Аёл нима учундир саволимга ҳайрон бўлмади.

- Мен сизга “олволи” деб сотганим йўқ, ука. Ўзингиз: “Олволи неча пул?” – деб сўрадингиз, шундайми? Мен тошкентликлар олволини олча дейишларини эшитгандим. Сиз ҳам бу ерликка ўхшамadingиз. Булар томонда гилосни олволи дейишар экан-да, деб ичимда, индамай сотавердим. Қолаверса, йигитча, олволи ҳали пишгани йўқ, беш-олти кун бор...

ДАРД ВА ДАВО

Ошхонага тушлик қилгани кирдим. Таомни олгач, аланглаб, бўш жой кидириб, четроқда ёлғиз ўтирган киши столига яқинлашдим.

- Жой бўшми?

- Бемалол.

Сухбатдошим кўринишидан олтмиш беш ёшлардаги киши эди. Ранги синик, сочлари оқарган. Ёқаси крахмалланган оппоқ куйлак устидан қорамтир жемпер кийиб олган. Кўзларида ҳорғинлик кўринади, балки хасталикдандир. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб кетдик.

- Ҳув анави ҳовли меники, - деди гап орасида сухбатдошим, кўчанинг нариги бетидagi баланд дарвоза томон ишора қилиб. – Баъзан зерикканимда, ошхонага чиқиб,

битта овқатни оламан-да, сиздакалар билан гаплашиб-дардлашиб, кўнгил очаман. Уйда ўтиравериб зерикаман, телевизор ҳам жонга тегади.

- Пенсиядамисиз?

- Ҳа... ногиронлик пенсиясида, - беҳол жавоб қилди у.

Мен беихтиёр у кишининг юзига тикилиб қолдим. Суҳбатдошим менинг унсиз саволимни англаб, аста тушунтирди:

- Юракнинг мазаси йўқ, биродар. Икки йил бўлди, ишга ярамай қолдим. Ёру-биродарлар хабар олиб туришади, болачақа, шароитларим ёмон эмас, шундай бўлсада одамларни, кўпчиликни кўмсайвераман, кўпчилик билан ишлаб ўрганиб қолган эканман.

- Қаерда ишлагансиз?

- Қурилишда. Ўзим муҳандисман, ўн йилдан ортик пемкага бошлиқ бўлдим. Доимо югур-югур, мажлисбозлик, уни қил, буни қил, кимларнидир қойийсан, кимнидир мактаб кўясан, сахардан тунгача кўчадасан. Энди бўлса қариндошларникига тўйга бориб келгани ҳам баъзан мадор йўқ. Кўмсаганда ишхонага ҳам боргим келади-ю, аммо узок...

- Ўзлари хабар олиб туришар сиздан?

- Ҳа, албатта, ҳамкасблар онда-сонда келиб туришади. Ундан кейин, биласизми, бу ошхонага баъзан чикиб туришимнинг боиси шундаки, бизнинг ишхона ходимларидан баъзилари шу ерда овқатланишга одатланишган, гарчанд узокроқ бўлса ҳам. Битта-иккиталарини албатта кўраман, шу ерга чиқсам. Улар билан гаплашиб, эски ишларни эслаб, бироз ёзиламан. Озми-кўпми ҳурматим бўлса керак, мени кўрганда хурсанд бўлишади.

- Яхшилик қилган бўлсангиз керак-да уларга?

- Ҳе-е, ҳар нарса бўларди, кимнидир, яхши ишлаганини кўрсанг, елкасига қоқасан, баъзан эса қулоқсизига қаттиқ тегасан. Бусиз бўлмайди раҳбарлик. Аммо ҳамма ҳам бир хил эмас экан,.. - суҳбатдошим ниманидир айтайми, айтмайми.

дегандек ийманди. – Баъзан яхшилик қилган одамларинг нонкўрлик ҳам қилинар экан...

Чойдан ҳўплаб, бир оз нафас ростлагач, мендан сўради:

- Менга неча ёш берасиз?

- Олтмишларда бўлсангиз керак.

У киши ҳорғин кулимсиради.

- Эллик учга кирдим. Ҳали айтганимдек, икки йилдан бери дард тортаман... Иш деб, жамоа деб югураверибман, ўзимга карамай. Афсусланмайман-у, аммо, ўйланиб ҳам қоларкансан-да. Баъзан сендан кўп фойдаланган одам, сен қайғуриб, бошини силаган шогирдинг номардлик қилиб қолар экан. Сухбатдошим жим қолди. Кейин яна давом этди:

- Энди-и, гап очилиб қолди, оғайни, бир ичимни бўшатиб олай, - у киши яна чой ҳўплади. – Инфарктдан сўнг бир неча бор касалхонада ётдим. Номард, бирор марта ҳам хабар олмади. Ваҳоланки, ўзим тарбиялаган эдим, ўзим ишга қабул қилиб қўллаб-қувватлаб юрардим. Мени бошқа ишга кўтаришганда, ўзим тавсия қилиб, ўрнимга бошлик қилиб кетгандим. “Ишонган тоғдан кийик чиқмабди” деб бекорга айтмас эканлар.

Сухбатдошим энтикиб нафас олди.

- Эслашимнинг боиси бор. Мен бошқа нарсани айтмоқчи эдим, аслида. Андижонда клиникада ётсам, бир кун палатага нотаниш йигит кириб келди. Содда кийинга, қўлида бир тугунча. Саломлашиб, тугунчани тумбочка устига қўйиб, табуреткага ўтирди. Тортинчок экан, анча вақт талмовсираб, ниҳоят: “Абамлар, бориб кўриб кўйгин, деб юбордилар. Ўзлари атайлаб кўк сомса қилиб бердилар”, - деди. Мен уни танишга ҳаракат қиламан-у, эслай олмайман. Ҳайронлигимни кўрган йигит ўнғайсизланди: “Ўзим ҳам ўйловдим, танимаган одамни кўргани бориш қанақа бўларкин, деб. Абамлар ҳеч қўймадилар: “Танимасанг, таниб ол! Ўшандай одам шу аҳволга тушиб қолибдилар. У киши бўлмаганларидан тўйингни ҳам қиломасдик, балки. Сен у кишидан бир умр миннатдор бўлишинг керак, болам”, - дедилар”. Мен барибир

ҳеч нарсага тушунолмадим. Гапиришга шундок ҳам мажол йўқ-ку, лекин нима дейишимни ҳам билмасдим. Ниҳоят, сўрадим: “Онангиз ким? Кимнинг ўғлисиз?”. “Онамнинг исмлари Сорахон. У киши пезмкада фаррош бўлиб ишлайдилар. Мен уйланаётганда ишхонадан моддий ёрдам уюштириб берган экансиз...”

- Ушанда мен ўзимнинг бир пайтлар арзимас ишимдан бошим осмонга етди. Руҳим тетик тортди. Назаримда, худди ўшандан кейин мен тузала бошладим. Мана, кўрдингизми, кимнидир одам киламан деб жон куйдирасан, раҳмат ҳам эшитмайсан. Кимдир арзимаган ишингдан бир умр хурсанд бўлиб, ўзини қарздор ҳис қилиб юради... – гапини тугатди яноқларига қизил югурган собик раҳбар. Шу онда у киши кўзимга анча тетик, бардам кўринди.

БАХТЛИ ТАСОДИФ

- Тохир Содирович, биз ҳам русчани сизчалик ўрганиб олармиканмиз? Сиз рус мактабни битирган бўлсангиз керак-да? – сўраб қолишди ўзбек мактабини битирган бўлишса-да, омад чопиб, рус филологияси факультетига кириб олган, аммо, ҳозирча ўқишда қийналаётган бир нечта талаба.

- Ҳа, албатта, ҳаракат қилган, ўрганиб кетади. Мен ҳам, сизлар каби, ўзбек мактабида ўқиганман. Ишонсангиз, янги ўқишга кирган пайтлар сизчалик ҳам тушунмасдим русчани, гапириш у ёқда турсин. Унда қандай қилиб ўқишга киргансиз дейсизми? Чунки у даврда кириш имтиҳонлари ўзбек тилида бўларди-да. Яхши баҳолар билан ўтганман. Тунлари тонг сахаргача китоб устида утириб чиқардик, ёдлаганимиз ёдлаган эди матнларни, қоидаларни. Натижада, биринчи ярим йилликдаёқ “аъло”га эришганман. Лекин ўқишнинг дастлабги кунлари тил билмаслигим туфайли кулгили бир ҳолатга

тушиб колгандим, бир умр эсимдан чиқмайди, айтиб берайми?..

Биринчи сентябрь... Педагогика институтининг тарих-филология факультетига янги қабул қилинган талабалар катта ўқув залига йиғилишган. Кечаги абитуриентларнинг юзида қувонч, кўзлари порлайди. Қарийиб бир ой давом этган кириш имтиҳонларида кўзтаниш бўлиб қолган йигит-қизлар бир-бирларини дўстона қутлашмоқда, зални ғала-ғовурга тўлдириб. Ҳаяжон билан ниманидир кутишмоқда...

Бирдан сув сепгандек жимлик тушди: тик турган талабалар орасидан ўтиб, залга икки киши кириб келишарди. Олдинда шамширдек тиккомат, қалин сочлари орқага таралган қирқ ёшлардаги киши, орқарокда эса – ёши улўғроқ, тўладан келган, сийрак мош-гурунч сочли одам (Кейинроқ билсам, ёшроғи проректор, улўғроғи декан экан).

Домлалар зал тўрига ўтиб, устига газета тўпламлари қатор тахлаб қўйилган узун стол ортидан талабаларга юзланишди. Проректор босиқ, майин овоз билан русча бир нарсалар деди. Қарсақлар чалинди. Декан ҳам, ўз навбатида, шундай қилди. Мен тушунмаган бўлсамда, улар бизни табриклашаётганини, яхши тилақлар билдирилаётганини фаҳмлаш қийин эмас эди, албатта.

Декан бир нечта варақдаги рўйхатларни ўқиб эшиттирди. Ундан мен “Б” гуруҳга киритилганимни англадим.

Қиска тантанали мажлисдан сўнг ҳамма дарс жадвалида кўрсатилган аудиторияларга таркала бошлади.

Ҳамон ёдимда, жадвалда “Б” гуруҳи учун 17/21- хона кўрсатилган эди. Излаб, иккинчи қаватда 17-хонани топдим. Кичкилагина хонада чамаси ўттиз нафар талаба тикилиб, ярмидан кўпроғи ўрин етмаганидан тик туришарди. Турли миллат русча гаплашишар, тўртта-бешта кишлоқдан келган, содда қийинган, мен каби тил билмаслар аланглаб, дам у, дам бу гапирганининг оғзига қарашарди...

Хонага икки аёл кириб келишди. Ҳамма ўридан туриб қарши олди. Бири – чиройли анор юзли, қора сочли, қизғиш

матодан тикилган куйлаги ўртача тўларок хушбичим қоматиға ярашган. Иккинчиси – жуссаси кичикроқ, жингалак малла сочлари орқаға таралган, чимирилган сариқ кошлари остида калта киприкли кўзлари қатъиятли аёл бўлиб, эғнида оқ блузка ва қора юбка эди.

Саломлашгач, муаллималар қўлларидаги рўйхатни анча вақт синчиклаб-ўрганиб, дафтарларига керакларини кўчириб ёзишди. Шундай килиб, бизни икки яримгуруҳға тақсимлашди.

Анор юзли аёл ўзига тегишли яримгуруҳ рўйхатини ўкиб эшиттириб, бир нарсалар деди ва сумкасини олиб, аудиториядан чиқиб кета бошлади. Рўйхатда мен ҳам бор эдим. Бошқаларға қўшилиб, муаллима ортидан юрдим. Бизнинг яримгуруҳ кирган хона 21-эди.

Ўқитувчи аввал бош ўзини таништирди: Казакова Эмма Ивановна! Сўнг ёқимли овоз билан нималарнидир узок гапирди. Мен унинг гапидан фақатгина: “Менинг миллатим - арман” деганини аниқ тушунган бўлсамда, у халқлар дўстлиги ва бу жараёнда рус тилининг аҳамияти ҳақида сўзлаётганиға ақлим етди.

Эртаси кун биринчи машғулот, жадвал бўйича, яна ўша 17/21 хоналарда экан, 17-ға кириб ўтирдим, лекин кўп ўтмай янглишганимни тушундим – бундаги талабалар анор юзли арман аёл ажратиб олган яримгуруҳ эмасди. Ушанда мен бундан буён тўппа-тўғри 21-хонаға кираверишим кераклигини кеч фаҳхламаган эканман. Тушуниб етгач, хонадан чиқаман, деб турганимда эса, малла сочли муаллима кириб келди.

Саломлашди, йўқлама ўтказди, сўнг талабаларни бошма-бош санади. Нимадандир хайрон бўлгандек, бир нарсалар деди. Яна йўқлама килди, бу гал ҳар бир талабанинг юзига синчиклаб тикилиб. Ва яна санади, кўз ойнагини ечиб қўйиб... Асабийлашиб, талабалардан ниманидир сўрагандай бўлди.

Ҳамма бир-бирига караб олди, лекин жим. Ўқитувчи, кизариб-бўзариб, иккинчи марта қатъийроқ, жаҳл билан нималарнидир ғужурлади. “Кто!” дегани яшиндай чакпади миямда. Назаримда ҳозир момакалдирок қарсиллайдигандек... Гап мен тўғримда кетаётганлигини яхши фаҳмласам-да, лекин, янглишиб кириб қолганимни қандай тушунтирай!? Ҳаммадан ҳам мен, шарманда қилиб, хонадан чиқариб юборишидан кўрқдим шу топда. Бу орада муаллиманинг жаҳли ёмон чиқа бошлади. Ким ортиқча бўлса, даров ўрнидан турмаганидан бўлса керак-да. Мен, ҳаяжонланиб, аста ўрнимдан турдим ва таталаб-тумталаб тушунтиришга ҳаракат қилдим:

- Я... Казакова... Казакова, - русча сўз бойлигим анор юзли муаллиманинг фамилиясидан бошқа нарсаи айтишга имкон бермади. Бундай дудукланишдан яна ҳам жиғи-бийрон бўлган малла сочли муаллима биринчи партада ўтирган кизга жаҳл билан деганлари миямга бир умрга муҳрланди:

- Ничего я не знаю! Раупова, запишите его в нашу подгруппу!

Киз рўйхатга тиркай бошлади. Бўйнимни чўзи-иб карасам, “Казаков” деб ёзяпти! Шунда мен кизни аста туртиб, ўзбекчалаб, ҳолатни тушунтирдим ва фамилиям “Казаков” эмас “Содиров” дедим. Қиз, кулимсиради, ўз навбатида ўқитувчига тушунтирди... Ўқитувчи эса яна ҳам қаттиқроқ қошини чимириб, менга тикилди...

Мана шунақа, янглишиб, ўша сержаҳл малла сочли ўқитувчининг яримгуруҳига тушиб қолганман. Лекин бу, сўзсиз, тилни яхши ўрганиб кетганимнинг асосий сабаби, омили бўлди, деса бўлади. Чунки ўша малла сочли аёл факультетнинг энг билимдон, тажрибали, муҳими – ўта талабчан, жонқуяр ўқитувчиси Абрицова Нина Ивановна экан.

БАҚЛАЖОН КИЙГАН СИГИР

Автомобиль йўлини бамайлихотир кесиб ўтаётган молни кўриб, хайдовчи шахд билан тормозни босди.

- Бетамиз хайвон! Хоҳлаган жойдан чиқиб келаверади-я! Хавфни ҳам сезмайди. Бекорга мол дейилмас эканда. Эҳтиёт бўлмасанг...

- Мол дейсиз-у, - шофёрни гапини бўлди ёнда ўтирган Қосимбой-ака, - лекин ҳаммаси ҳам сиз ўйлаганча бўлмас экан, ука. Ҳайрон қоларли ақллилари ҳам буларкан. Менда бир мол бор эди. Бозордан кичкина бўзоқни олиб, қўлбола қилиб катта қилгандим. Ишонсангиз, кечқурун даладан, арконни ечиб, шохига ўраб, қўйиб юборсам, ҳеч қаерга бурилмай, тўппа-тўғри ҳовлига кириб келаверади. Ораси анча бор, бўлмаса, беш-олти чақиримча. Тўғри, бошқа хайвонлар ҳам топиб келади. Аммо мен айтмоқчи бўлган нарса антика.

Шу денг, баъзан молимиз далада боғлиқ қолиб ҳам кетарди. Болалашига чамаси ўн беш кунлар қолган эди. Эрталаб далага борсам, мол ўрнида йўк. Униси-буписидан сўрадим, у ёк бу ёкка югурдим, милисага ҳам айтдим – дараги чикмади. Бир ойча яқин-йироқдаги бозорларни ҳам кузатдим – фойдаси бўлмади. Мендан ҳам, уйда янгангиз, келинлар ниҳоятда диққат бўлишди – бугун эрта туғиб берса, набираларга сут-катиқ бўлиб қолар, деб умид билан кутишганди-да. Охири, хафсаламиз пир бўлди, изламай кўйдик.

Орадан ярим йилча ўтди. Яна рўзгордан қисиб-қимтиб, пул тўплаб, бозорга бордим кенжа ўғил билан, биронта гўнажин-пўнажин кириб қолар қўлга, деб.

Бозорни анча айландик, биз боши чиқавермади. Чарчаб, энди бу сафар бўлмади, кетамиз, деб, чиқиб кетаётганимизда, бир сигир, худди менга қараб талпиниб, “мў-ўв” дегандек бўлса. Мен ҳам ғалати бўлиб кетдим унинг овозидан, тўхталиб, бир зум тикилиброк қарадим. Сигир ҳам бош ирғаб.

менга имо қилгандек, худди таниш одамдек яна “мў-ўв” деб кўйди. Унинг арғамчисидан бир мўйловлик одам ушлаб турарди. Сигир ёнида чамаси беш-олти ойлик бўзок ҳам бор. Этим алланечук жимираб кетди. Дарров йўқолган молим ёдимга тушиди. Бунинг туси ҳам жуда ўхшарди ўшанга. Яқин бордим, яғринини силаб кўйдим, шунчаки хайвон кўраётгандек. Сигир бундан гўё танаси яйрагандек, думини силкитиб кўйди. “Лекин бу менинг молим эмас,” – деб хаёлимдан ўтказдим мен. “Туси бир бўлгани билан, қаеридир бошқача. Нимаси? Э, ҳа, шохлари! Меникининг шохлари олдига қараброк, ётиқ ўсган эди. Буники эса бошқача, тикрок. Йўқ, меникимас!”- дедим яна ичимда ва бурилиб, кетмоқчи бўлдим. Орқамни ўгиришимни биламан, яна таниш “мў-ўв” эшитдим. Яна қайрилиб қарадим унга, ғамгин кўзларида худди “Танимадингми?” – дегандай савол аломати бор эди. Беихтиёр қўлимни молнинг томоғи остига силагани узатдим. У ҳам бўйнини чўзди, рохатланиб... Мен уни ёшлигидан шундай эркалатардим. Лекин, шохи?..

- Қанча деяпсиз, биродар буни? Бузоғи неча ойлик? – сўрадим эгасидан.

- Олти ойлик бўлди. Олсангиз, барака топасиз, жуда ҳам ёввош, серсут. Боласи ҳам, мана, бўлиб қолган. Хўралигини айтмайсизми...

“Бу ўша, ўзимники!” – яна кўнглимдан ўтказдим ва эгасига яқин бориб, ёнверидегилар эшитмайдиган қилиб:

- Милиса чақирайми, ё ўзимиз келишиб оламизми?

У одам сесканиб тушгандай бўлди.

- Бу нима деганингиз, тушунмадим?

- Менинг молим бу, олти ой аввал даладан йўқолганди, ўзи мени таниб ҳозир, “мўв”лаб чақирди олдига.

- Ий-е! Мен буни ахир ҳалол пулимга сотиб олганман, кимданлигини ҳам айтиб беришим мумкин. Олганимдан сўнг бир ҳафтадан кейин туғиб берди, жуда яхши важ экан. Ҳеч сотиш ниятим йўқ эди-ю, лекин зарурат...

- Лекин бу меннинг молим, ранги-туси ҳам ўша, мени хатто таниб ҳам турибди, ахир.

- Билмадим, мен ҳам исботлашим мумкин сотиб олганлигимни.

Бош котди. Бироз ўтгач, миямга бир фикр келди:

- Менга қаранг, биродар, бир иш қилсак. Мен ҳам бир меҳнатқаш одамман, ҳалол нонимни кўчага ташлаб кетавермайман. Сиз ҳам виждонли одамга ўхшайсиз. Шунинг учун сиздан илтимос, вақтингизни аяманг, иккимизнинг ҳам дилимиз ёруғ бўлсин, балки сиз ҳам ёлғон гапирмаяп-гандирсиз. Хуллас, бундай қилсак: молни ўша бўзқлигидан ўтлаб юрган далага олиб бориб, арғамчисини шохиги ўраб, хайдаб юборсак йўлга. Кўрамиз, агар у бизинг ҳовлини топиб келолса, бу менинг исботим, мол меники. Борди-ю тополмаса, гап йўқ – сизники! Келишдикми?

Олиб бордик молни далага, айтганимиздек қилиб қуйиб юбордик.

Ўзим ҳам лол қолдим: ҳеч бир жойда тўхтамай, тўппа тўғри ҳовлимизга, боласини эрчити-иб, кириб келса!..

- Кейин нима бўлди? – сўради хайдовчи сабрсизлик билан.

- Нима бўларди, у одам ҳам ажабланди, ҳам ғазабланди, сўкинди. Кейин, қўлимдан маҳкам ушлаб: “Энди мен билан борасиз!” - деб туриб олди. Унинг қишлоғига кириб бордик, ораси анча экан, машинада ярим соатча юрдик. Бир эшик қаршисида дарғазаб тўхтади-да, чақирди. Уйдан чиқиб келган одамга жаҳл билан:

- Номард! Молни қаердан олгандинг?! – деди.

Уй эгаси бир менга қаради, бир унга, ранги бўзрайиб, лекин кўп утмай:

- Бўлди, мол пулини мен бераман, факат, ҳеч ким илмасин, илтимос! – деб бизни ичкарига тортди...

- Молнинг шохи бошқачарок эди-ку, бу ёғи нима бўлди? – қизиқди яна хайдовчи.

- Бу ёғи ҳам ғаройиб. Ўзим ҳам суриштириб ётиб, тушундим. Билсангиз, ўша бадбахтлар, молнинг жонини кийнаб, маҳкам боғлаб қўйиб, шохига бутунича қайнатилган бақлажонни кийгизишар экан. Ҳалиги қайноқ нарса шох тагини юмшатар экан, ва уни секин у ёк бу ёкка буриш мумкин бўлар экан...

ПЛОСКОГУБСА

Тошкентга сафар чикқандим. Киракаш машинадаги ҳамроҳларим худди атайлагандек ёши улуғ кишилар эди. Йўл олис. Анча пайтгача гапимиз қовушмади. Одатдагидек, секин-аста таниша бошладик: бир шеригим бизнесмен, собик комсомол ходими; иккинчиси – рус тили ўқитувчиси, “Ишлайдига пенсионер” – қўшиб қўйди у киши ўзи: учинчиси – собик колхознинг собик аграрноми, бугунги кунда – фермер.

Ундан-бундан гапиришиб кетяпмиз; кўпрок - фермер хўжалиқларининг бугунги ҳолати ҳақида. Ҳаркалай, она замин биргина деҳқонни эмас, барчани боқади, бинобарин, унинг тақдирига бефарқ инсон йўк!

Фермер кишлок хўжалигида иш юритиш учун ажратиладиган кредитлар, унинг фойизлари ҳақида салмоқланиб ҳикоя қила кетди. Жорий йилда у яхшигина ҳосил олибди, аммо, афсус, ҳосилнинг ҳаммасини, фермернинг ўзига қолдирмай, омондорга топширишга мажбур қилишибди: туман бўйича ғалла режаси ҳавф остида эканмиш!

- Режа эмас, шартнома мажбуриятлари! – кулимсираб гап кистирди ўқитувчи.

- Ҳе, фарқи нима!?! – қўл силтади фермер. – Лекин бу бизнинг ишимизга ҳалакит бераётган асосий нарса эмас! Фермернинг асабига бошқа нарса кўпрок тегади – мунтазам бизнинг ишимизга аралашинлари, мустақил бир нарсани бажаришга бермасликлари!.. Аралашинлар оқил бўлса-ку, майлига-я, баъзан шунақалари бўлади-ки!.. Борди-ю сен

уларнинг айтганларини бажармасанг, бошқа сафар бирон бир муаммо билан уларга рўбарў бўла кўрма!

- Ҳарқалай, аралашувлар авваллардагидек кўп эмас-ку! Илгари ҳамма соҳадаги ишлар ипидан игнасигача Москвада “олий” даражада ишлаб чиқиларди: бирор нарсани ўзгартириб кўр-чи? Қаерда турардинг эртасига! Қандай текширувлар, назоратлар уюштириларди-ю! – гап кистирди бизнесмен.

- Мен умуман текширувлар эмас, ноўрин, номаъқул текширувлар ҳам ноқобил текширувчилар ҳақида гапираяпман, - бўш келмасди фермер.

- Ҳа, бўлиб туради! – эътироф этди бизнесмен.

- Социализмнинг қолдиқлари! – гап қўшди ўқитувчи. – Бу саркитлар ҳали-бери йўқолмайди!

- Битта латифа айтиб берайми? – бирдан гапимизга қўшилди шу чокқача жим бораяпган ҳайдовчи. - Худди мана шунақа текширувчилар ҳақида. Бир қишлоққа Москвадан текширувчи келибди. Унга шу ерли бир рус тилини унчамунча биладиган одамни тилмоч этиб боғлаб қўйишибди. Текширувчи колхоздаги ишлар билан қизиқиб юрганда, бир бригада даласининг бир четида ҳамма аъзолар тўп бўлиб ишлаётганлигига эътобор берибди:

- Нега булар ҳаммаси бир бурчакка тикилиб ишляяпти? Кенг фронт билан ишласа бўлмайдимми? Ана, ёндаги пайкал ўт босиб ётибди, ўша ерга ташлаш керак одамларни! Сизлар бўлса бир бурчакка тикилиб...

Тилмоч таржима қилди.

Бригада бошлиғи, кексароқ, соддагина киши, жавоб қилаяпти:

- Аввал бу ернинг кўтини узиб олиш керак, кейин бошқа далага ўтилади.

Тилмоч:

- Он говорит, что сначала надо здесь жопу отрезать, только потом перейдем на новое поле...

Бўлди кулгу, тўйиб кулдик сўзма-сўз таржима натижасида юзага келадиган ҳолатни ифодаловчи моҳирона сўз ўйинидан.

Хайдовчи латифани давом эттирди...

Ҳамроҳларимиз бу эски латифани аввал ҳам эшитганликлари сезилиб турарди, шундай бўлсада худди янги эшитгандек кулишди – хайдовчимиз жуда ҳам кизиқарли гапирарди.

Ўқувчиларим ҳам буни аввал эшитганликларига шубҳа қилмаган ҳолда, мен латифанинг яна ҳам кулгилироқ бўлган иккинчи қисмини тушуриб қолдираман...

- Бу-ку – латифа, ва у сизларга тааллуқли, - деб қўйди бизнесмен ўқитувчига юзланиб. – Мана мен сизларга ҳақиқий бўлган воқеани гапириб бераман Москвадаги юқори ташкilotлардан келадиган вакилларнинг ноқобилликлари ҳақида.

Мен обкомкомсомолда бўлим бошлиғи лавозимида ишлаётган пайтимда бўлган эди бу воқеа.

Москвадан, ёшларнинг “Комсомольская правда” газетасидан ёшгина мухбир киз келди бизга. Уни комсомол-ёшлар бригадаларидаги ишлар қизиқтирарди. Эсингизда бўлса, етмишинчи йилларда ҳамма колхозларда ана шундай бригадалар тузилган бўлиб, унинг назорати ҳам куч эди.

Менга ўша мухбир кизни энг илғор ёшлар бригадасига олиб боришни топширишди. Йўл-йўлакай район комсомол қўмитасининг котибини ҳам олиб олдик.

Дала шийпонида ошпазлардан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Атроф гулдек топ-тоза, сувлар сепилган. Шийпон олдидаги бир тахта пушталарда сабзовотлар етилиб турибди. Пушта атрофи гул-райхонларга тўла. Шарқираб оқаётган арик бўйларидаги мажнунтоллар остида устига палос кўрпачалар солиб қўйилган иккита сўри. Оппоқ халат кийган ошпаз киз, чўмиччи абжирлик билан айлангириб, қозонда тушлик пишираётган эди. Мухбир киз дарровда фотоаппаратини ишга тушириб кетди.

Шийпон ичига кирдик: ўртада чоркирра зал, унинг атрофида беш-олти кишилик хоналар жойлашган. Бундаги кроватлар чиройли қилиб янги чойшаблар билан заправка қилиб қўйилган. Ҳар-бир кровать бошида тумбочкалар. Улардан биттаси устида хатто шиша банкага янги узиб қўйиб қўйилган гулга ҳам кўзимиз тушди.

Яна нима керак комсомол-ёшлар бригадаси учун! Барча шароит муҳайё! Табiiй-ки, меҳмон келиши ҳақида олдиндан огоҳлантирилган ва мутасаддилар барча чора-тадбирларни кўриб улгуришган эди.

Худди шу чок, гўёки тасодифан, комсомол-ёшлар бригадаси бошлғи даладан чикиб келади. У меҳмонларни хушлагач, муҳбирнинг саволига жавобан, ёшларнинг маданий ҳордиқлари ҳақида гапириб кетди. Бригадир русча бинойидек гапирарди.

Бригада аъзолари ишлаётган пайкал томон юрдик. Офтоб урмаслиги учун бошларини ок билан ўраб олиб, энгашиб ишлаётган ёшлар узокдан яшил ўтлоқда юрган лайлаклар галасига ўхшаб кетаркан. Бизга ҳам манзарали кўринди. Мухбир киз-ку дарров бир нечта кадр килди.

Ишлаётганлар томон яқинлашдик. Саломлашиб, ҳормабор бўл килдик. Аъзолар, кимдир яланг оёк, кимдир калош ёки ботинка кийган, ягана қилишарди. Улар, бошларини ишдан кўтариб, кир-зангор бўлиб кетган кўллари билан бошдаги лўнгиларни тўғрилагандек бўлишди, келган меҳмонларга бир-бир назар ташлаб чиқишди. Уларнинг эътиборини кўпрок москвалик калта юбка кийган, узун пошна туфлиси тупрокка ботиб кетган, қора кўзойнакли, бўйнида фотоаппарат осилган малла сочли қиз тортган эди.

Мухбир киз бригаданинг баъзи аъзолари билан савол-жавоб килди, бир нечталарини алоҳида-алоҳида суратга туширди; узокроққа тисланиб, бутун бригадани ҳам олди суратга. Биз райком секретари икковимиз атайлаб, улар ўзларини эркинрок тутишсин деб, ўзимизни четрок олиб

турдик. Аммо мухбирнинг, овозини кўтариб, койигансимон берган бир саволи бизни ҳам ўзига жалб қилди:

- Нега энди бизнинг замонда, фан-техника тараққиёти даврида, партия ва ҳукуматимиз қишлоқ хўжалигини ёппасига механизациялаш шиорини илгари сурган бир пайтда комсомол-ёшлар бригадаси аъзолари шундай бир ибтододий усул билан, қўл меҳнати билан пахтага ишлов беришга маҳкум бўляпти?

Бригадир нима дейишини билмай бир оз каловланиб қолганди. Биз уларга яқинлашдик. Анчагина сўзамол райком секретари бригадирга ёрдамга ошиқди:

- Ўтирозингиз жуда ҳам ўришди! – деди у мухбирга кулимсираб бокиб. - Аммо қишлоқ хўжаликни тўла механизациялаш борасида бир оз ортдамиз. Биз ҳаммасини яхши тушунамиз, лекин янги агрегатлар бизнинг узок ўлкаларга кечроқ етиб келади. Тез купларда етиб келса керак. Очиғини айтсам, сиз жуда кузатувчан экансиз! Мен бу нарсани сезмасангиз керак деб ўйловдим. Синчков экансиз! Тасанно! Биз, албатта, бу камчиликни тезда бартараф этиш учун барча чораларни амалга оширамиз! Лекин, - у бригадир томон юзланди, ва унга ҳам русчалаб, - ўрток Аҳмедов, сиз нима учун райкомнинг кўрсатмасини бажармадингиз?! Сизларга уқдирилган эди-ку, янги агрегатлар келгунча, қўл меҳнатини енгиллатиш учун бригаданинг барча аъзоларини плоскогубсалар билан таъминлаш ҳақида!? Нега бажармадингиз топширикни? Сиз ҳали бунинг учун райком олдида жавоб берасиз! – кейин москвалик меҳмонга қараб, - Биласизми, плоскогубса билан яғана қилиш жуда-жуда қулай, қўл кучи камроқ сарфланади, ниҳолни ҳам осонгина, безарар юлиб олинади, ва, энг муҳими, меҳнат унумдорлиги юкори бўлади! Лекин шу оддий нарсани мана буларга, - қўли билан бригадирни кўрсатди, - етказиш қийин бўляпти!

Шу захоти бригадир ҳам аклини пешлаб олди, гапини тузатди:

- Узр, биз шу бугунок омбордан оламиз плоскогубсаларни, эллик дона ёздириб олганмиз, аммо, нима учундир икки кундан бери омборчини топиб бўлмапти. шу бугунок оламиз...

Бир печа кундан сўнг “Комсомольская правда” газетасида “Фан-техника инкилоби давридаги ибтидоий меҳнат” сарлавҳаси билан катта мақола чиқди. Унда комсомол-ёшлар бригадаси мутасаддиларининг айби билан далада ишлаётганлар ўз вақтида плоскогубсалар билан таъминланмаганликлари ҳақида гап борарди...

- Ана шунақа тарих, – тугатди ҳикоясини бизнесмен.

Биз кулдик, албатта, лекин латифачалик кизик эмас эди бу воқеа.

- Ҳўш, кейин нима бўлди, - сўради ўқитувчи.

- Нима, кейин? Ҳа, кейин, бизнинг эшитишимизча, ўша мақола Бутуниттифок ленинчи коммунистик ёшлар иттифоки марказий қўмитасида муҳокама этилиб, газета муҳарририга каттик ҳайфсан эълон қилинган, муҳбир кизни эса ишдан ҳайдашган.

БИР ШИНГИЛ ТАБАССУМ

РУСЧА БЛИН

Москвага биринчи марта борганимда, Лужники савдо ярмаркасига айландим.

Тушлик пайти етгач, овқатланиш павильони томон юрдим. У ерда ҳар хил таомлар алоҳида-алоҳида дўконларда сотиларди: чучвара, шашлик, блинлар ва ҳоказо. Русларнинг машҳур блинидан тотиб кўргим келди. Ўша ёкка юриб, навбатга турдим. Навбатим яқинлашар экан, мен, бўйин чўзиб, кизикиш билан кузатаман: қандай тайёрляпти ва хўрандаларга қандай узатиляпти. Кўрсам, катталиги чоғрок шапармакдай юпка; иккитаси бир порция деб тарелкаларга солиниб, мижозлар таъбига қараб ё сариеғ, ё каймоқдан бир чой қошиқ солиб, узатишмоқда эди.

Мен: “Бунга ким тўяди? Икки-уч порцияга ҳам тўймасам керак, лекин тўрт порция сўраш, ноқулай. Учта оламан-да,” – деб ўйлаб, яқинлашавердим.

Навбатда мендан олдинда менга нақ иккита келади гап рус йигити эди. Пазанда қиз унинг бўйиги қараб:

- Сизга икки порция келтирайми? – деб сўради.

- Мен, нима, филманми сенга, икки порция еб?...

ЕТТИ КИШИЛИК САБЗИ

Россияда кеч куз. Сабзавот дўконига кирдим. Узундан узун навбатга туриб олиб, харидорлар қоплаб қарам олишарди. Мен ҳам навбатга турдим, чунки у ерда бенавбат ҳеч кимга хизмат қилинмайди.

Анча кутишга тўғри келди. Шунча вақтим кетди, мен ҳам бирорта қарам олиб кетай, дедим, ўзимча ичимда. Навбатим етгач, сотувчига:

- Бир дона қарам тортиворинг, - деб илтимос қилдим.

Сотувчи энг катта қарамни танлаётгани кўриб:

- Йўқ, йўқ, ҳув анави, энг кичкинаси ни беринг, - дедим.

- Ҳамма қоплаб оляпти, сиз бўлсангиз, энг кичкинаси ни, дейсиз? – ҳайрон бўлди сотувчи.

- Чунки мен бир ўзим тураман, ортиқчасининг нима кераги бор?

Қарамни олиб бўлгач, икки кило сабзи тортишни сўрадим.

- Анавини қаранг? Қарамни бир кишилик олади-ю, сабзини етти кишилик сўради-я бу одам! – ажабланди сотувчи.

БУ ДУНЁНИНГ ТАОМИ ЭМАС

Педагогика фанлари академиясининг аспирантлар ётоқхонаси Москва атрофидаги энг гўзул гўшалардан бири - Горки қишлоғи ёнида, Пахра дарёси бўйида жойлашганди. Бу ерда барча иттифоқдош республикалардан келган ҳар хил миллатга мансуб аспирантлар истикомат қилишарди. Оқшомлари энг гавжум жой – ошхона, чунки ҳамманинг ҳам қорни бор. Аммо, айтиш лозимки, кўпмиллатли бўлгани билан, уларнинг овқат тайёрлаш анъаналари деярли бир хил эди: картошкани сувда пишириб, ёки бир пакет концентратни бир кастрюл сувга солиб, беш-ўн минутгина қайнатса таом тайёр, жуда жоннинг кадрига етгани қуймоқ тайёрлайди. Бошқалардан фарқли ўлароқ, ўзбеклар, асосан ўз миллий таомларини таёрлашарди. Бу, албаттаки, кўп вақт талаб қилади. Палов пиширишимиз бошқаларга айниқса эриш туюларди: таомни биз пирамида-у лекин улар бизнинг бунга сарфлаган вақтимизга ачинишади. Гап шундаки, кўхняда ўрнатилган электр плиталар паст қувватли бўлиб, унда ош пишириш учун камида тўрт соат сарфланарди. Қуймоқ эса - беш минутда тайёр!

Бир куни мен бир молдован йигитга бир тарелка палов узатдим, тотиб кўр деб, чунки уша йигит айниқса кўпроқ “ачинарди” биз йўқотган вақтга.

Эртасига молдован қўшним тарелкага иккита пирожка солиб қайтараркан, тамшаниб, деди:

- Паловинг бу дунёнинг таоми эмас экан, тўрт соатмас, беш соат сарфласа ҳам арзийди!

ПАЛОВ РЕЦЕПТИ

Аспирантлар ётоқхонасида биз эр-хотин яшар эдик. Икковимиз ҳам аспирант, икковимиз ҳам тенг илмий изланишлар билан банд. Икковимиз ҳам бир-биримизнинг вақтимизни аяймиз. Овқат пиширсак ҳам дам-бадам қараймиз. Битта палов пишириш жараёнида беш-олти

мартадан ошхонага чиқиб келардик. Паловимизга ҳам, уни ҳамжихатлик билан тайёрлашимизга ҳам бошқа миллат кўшнилirimиз кўп эътибор беришарди.

Бир сибирлик аёл биздан палов рецептини ёзиб беришни илтимос қилди – у бир ойга уйига кетётган эди: “ Ўзбекча палов пишириб бериб, оиламни хайрон қолдирай!” – деди у. Хотиним батафсил рецепт ёзиб берди.

Орадан бир мунча вақт ўтгач, биз яна ошхонага дамбадам чиқиб палов пиширяпмиз. Сибирлик аёл (бу пайт у сафардан қайтган эди) ҳар гал чикканимизда ошхонада бир нарсаларни куйманиб ўша ерда ўтираверганига эътибор бердим.

Нихоят пишди ошимиз. Мен кастрюлни хонага олиб киргани ошхонага чиқдим. Иптахани китиқлайдиган бўй таратиб турган кастрюлни қулоғидан тутаётганимда, мени халиги аёл тўхтатди:

- Мен сенга айтсам, сенинг хотининг менга нотўғри рецепт берган экан.

- Нега ундай дейсан? Қанака рецепт берган эди, айтчи? – сўрадим ундан.

- У менга бундай ёзиб берган эди: ёғ доғ қилинади, гўшти солиб қовурилади, сўнг пиёз яна сабзи қовурилади, сув қуйилади, қайнатилади, ювиб ивитиб қўйилган гурунч ташлаб, сувини тортгунча қайнатилади, сўнг дамланади.

- Тўппа-тўғри рецепт!

- Лекин сизлар ўзингиз бошқача пиширдингизлар! Мен атайлаб шу ерда бошдан оёқ кузатиб ўтирдим! Мохира берган рецепт билан уйга бориб мақтаниб: “Мана, мен ҳозир сизларга ўзбекча палов пишириб бераман!” – дебман. Паловмас - каша бўлди!

- Хўн, биз ўзимиз қанака бошқача қилибмиз?

- Сизлар ҳозир мана бундай пиширдиларинг: ёғ доғ қилинди, гўшт, пиёз, сабзи қовурилди, кейин хотининг чиқиб яна бир бўлак гўшт солди...

Бунга мен ҳам хайрон бўлдим: нега энди сабзи ковурилгандан кейин яна гўшт ташлади? Хонага қайтиб киргач, ўша захотиёк сўрадим хотинимдан бу ҳақда. У кулди:

- Қарасам, гўшт озрок кўринди кўзимга, ҳали кўп қайпайди-ку милмиллаб, пишиб кетар, деб бир бўлак гўшт кўшивордим-да.

КЕЛИНГ, БИР ҚАҲВАЛАШАЙЛИК

- Айтиб берсам, кулгингиз кистайди, ишонгингиз келмайди!.. Ўзингиз ўйлаб кўринг, икки қошиқ шакар нима деган нарса? Тўғри, бўлмаса кийин, лекин бор жойда...

Яқинда иккита ходимимиз Англияга бориб келди, малака ошириб қайтишди. Уларни бир инженерникига жойлаштириб қўйишибди. Яхши туришибди, лекин гап бунда эмас...

Бир кун денг, уй эгаси бизникиларни ўзи билан бирга танишиникига меҳмонга олиб бормокчи бўлибди. Жўнаб кетаётганда, у бекаси озгина, нарк юз грамм, канд олиб оляпганига эътибор беришибди, бизникилар. Ажабланиб, бу озгина кандни нима килар экан? Ҳеч бўлмаса икки-уч кило конфет олса бўлармиди, қурук бормаи," – деган фикрни хаёлларидан ўтказишибди ва бу ҳақда, ботмайдиган қилиб, хўжайинга айтишибди. У тушунтирибди: "Ҳеч нарса олиб боришнинг кераги йўқ. Бу озгина кандга келсак: ўртоғим бизни кофега таклиф этган. Ким билади дейсиз, кандли бўладими кофе ёки кандсиз?.. Ҳар эҳтимолга қарши олганимиз маъқул. Мен кандсиз кофе ичолмайман".

- Ҳоҳ ишонинг, ҳоҳ ишонманг, меҳмонларга кандсиз кофе тортишди...

Гапни суҳбатдош иилиб кетди:

- Мен ўзим ҳам шунга ўхшаган ходисанинг шохиди бўлганман, бу ҳам Лондонда. У ерда бир танишим мени уйига кофега таклиф қилди, соат ўн учга. Кеч қолиш яхшимас, деб ўйлаб, эртарок, ўн икки яримларда борибман. Қўнғирокни босдим, уй хизматчиси эшикни очиб: "Кимсиз?"

Ким керак?" – деб сўради. Мен ўзимни таништириб, хўжайин соат ун учга кофега таклиф қилганлигини айтдим.

"Ҳозир" деб хизматкор ғойиб бўлди. Бир оздан сўнг яна пайдо бўлиб, мени ичкарига таклиф этди. Меҳмонхонага олиб кириб ўтказди ва илтифот билан менга эълон қилди:

- Ҳақиқатан ҳам хўжайин сизни соат ун учга кофега таклиф қилган экан. Ҳали вақтли, мен ҳозир мусика кўйиб бераман, зерикмай ўтириб турасиз. Ўзлари тушлик қилаётгандилар, соат ун учда чиқиб, сиз билан кофе ичадилар. Бемалол дам олиб ўтира туринг. Мен эса бориб кофе тайёрлайман, - деб ошхонасига чиқиб кетса...

- Мана шупақа. Ҳар жойнинг одатлари, удумлари ҳар хил экан-да.

БУ СИЗНИНГ ЖИЯНИНГИЗ

Пахта мавсумида даладан бир-икки кунга қайтиб келиб, институтга кирдим-у, ушландим: худди шу пайтда вилоят ижрокўмига проректор ва деканларни пахтага талабаларни сафарбар этиш ҳолати бўйича чакиртиришаётган экан. Деканлардан бирини мен ҳозир бўлган эканман уша тобда. Ректор:

- Гуруҳ рўйхатларини олинг-да, чиқиб келинг проректор билан, - деб буюрди.

У ерда бизни бўлим бошлиғи кутаётган экан.

Рўйхатларни қўлимдан олиб, варақлаб, кўздан кечирган бўлди-да, тез қайтариб берди:

- Домла, мен ҳозир йиғилишга кириб кетаяпман. У ердан бирор соатларда чиқамиз. Унгача сиз, илтимос, ВКК хулосаси асосида пахтадан озод бўлган барча талабаларнинг ота-оналари ҳақида маълумот тайёрлаб туринг, яъни – улар ким ва қаерда ишлашади, - деб, чиқиб кетди.

Менга бу маълумотни тайёрлаш учун вақт керакмас эди, ёддан билардим. Лекин, начора, бошлиқ мажлисга чиқиб кетди, биз кутинга мажбурмиз...

Бирор соатларчадан кейин бўлим бошлиғи хонасига қайтди.

- Қани, домла, тайёрландингизми?

- Мен ҳаммасини яхши биламан.

- Ундай бўлса, - яна қўлимдан рўйхатларни олди-да, хоҳлаган жойига кўрсаткич бармоғи билан кўрсатиб: “Мана бу ким? Бучи?” – деб сўрай кетди. Мен ҳам, “врач”, “ишчи”, “ўқитувчи”, “магазинчи”, “судья”, деб боравердим. Навбатдаги жойга бармоғини тўқ этиб қўйди:

- Бучи?

- Бу сизнинг жиянингиз!

Бўлим бошлиғи рўйхатлар папкасини тезда ёпти-да, менга қайтариб берди.

- Бўлди, раҳмат, домла, бўшсиз, бораверинг.

ДОМЛАЛАР ҚИРҚ БЕШ МИНУТ ГАПИРАДИ

Кечга томон узок дала шийпонида жойлашган талабалар ишини назорат қилгани жўнадим. Етиб борганимда, қош қорайган, талаба-ёшлар эндигина қайтишаётган эди. Шийпонда икки-учта таниш ота-оналарни учратиб қолдим. Улар ҳам фарзандларини кутиб туришарди. Саломлашиб, ҳол-аҳвол сураша туриб, илтимос қилдим:

- Мен тез бу ерда гаплашиб олиб, бошқа шийпонга кетишим керак. Шунинг учун, илтимос, сизлар бироз сабр қилиб турунглар. Мен тез тугатаман, беш-ўн минут, кейин сизлар хотиржам кўришаверасизлар...

- Майли-майли, бемалол! – деб жавоб қилишди ота-оналар.

Мен яна: “Беш-ўн минут!” - дедим-да, талабаларни ичкарига таклиф қилдим.

Бу шийпонда муаммо етарли эди, шунинг учун гап чўзилиб кетди.

Ва, ниҳоят, тугатиб чиқаётганимда, ота-оналар эшикнинг каршисида менга кулиб бокиб туришарди:

- Нега куляпсизлар? – сўрадим мен.
- Сиз “беш-ўн минут” деб кириб кетганингиздан сўнг мана бу киши, - ёнидаги кишини кўрсатиб, - “Ўқитувчилар беш-ўн минут гапирмайди, улар албатта қирк беш минут гапиради” – дегандилар. Соатга ҳам қараб қўйдик. Айтганларидек, роппа-роса қирк беш минутда чикдингиз! - деди танишим, бегубор кулгу билан.

ЙИҚИЛМАГУНЧА...

Шўролар даврида ўрта мактабни олтин медалга битирганларни олий ўқув юртига имтиҳонсиз қабул қилинар эди. “Қайта қуриш”га келиб, медалликлар кўпайиб кетганлиги боис, уларни суҳбат орқали ўқишга қабул қилиш тартиби ўрнатилди. Етакчи ўқитувчилар томонидан обдан синаб кўрилар, сўнг тавсия бериларди: имтиҳонсиз талабаликка олиш ёки ҳамма катори имтиҳонга қўйиш туғрисида.

Қўшнимнинг кизи олтин медалга битирди. Ота фарзандни кимё-биология факультетига суҳбатга олиб борди.

Кечки пайт қўшнимни кайфияти йў-ўқ холда кўрдим.

- Бўлмади, - тушкунлик билан деди у киши.

- Демак, билими етарли эмас экан-да.

- Қайдам... Лекин домлаларингиз ҳам бола йиқилмагунча савол бераверарканда, - заҳарханда килди қўшним.

ТАБАРРУК ПУЛ

Автобус паттачиси кекса пассажирдан йўл кирани сўрагани, у киши:

- Энди, ўғлим, биз бир табаррук одаммиз,.. – деб гап бошлаганди, лекин паттачи оксоколни бўлди:

- Табаррук одамнинг пули ҳам табаррук бўлади, отахон, биз ҳам ўшанақасига кўпроқ қизиқамиз, чўзиворинг!

ПУЛГА СОТИЛАДИМИ?

ДАН инспектори йўл қоиласини кўпол равишда бузган хайдовчини тўхтатди. Қоида шундай кўпол бузилган эди-ки, инспектор чидамай деворди:

- Нима бало, правони сотиб олганмисиз?!

- Ий-е, хали сизлардан правони сотиб олиш ҳам мумкинми?

БАШОРАТ

Кечкурун ётатуриб, эр хотинидан сўради:

- Бирон бир янгилик, яхши хабаринг йўкми менга айтадиган?

Ҳайрон хотин:

- Нега ундай деяпсиз? Билмадим...

- Мунажжимлар башорати бўйича менга шу бугун яқин одамим бир яхши хабар етказиш керак эди-да.

ҚАНД ВА МИЯ

- Китобларда ҳар хил бўлмагур, ёлғон нарсаларни ёзишаверарканда.

- Нега ундай деяпсиз?

- Бир китобда, қанд мия фаолиятини яхшилайти, деб ўкигандим...

- Хўш, бунинг нимаси ёлғон экан? Тўғри гап.

- Мен ҳам сизга ўхшаб ишонаверардим, энди ишонмай қўйдим.

- Нима бўлди ўзи?

- Бир ҳафта бўлди, тўйиб қанд чой ичганимга. Ушандан буён кутаман, лекин ҳеч ўзгариш бўлмади.

АБИТУРИЕНТ ВА КВАДРАТУРА

Шўролар даври. Россиядаги харбий ўқув юртларидан бирига ўқишга танлаб олиш учун математикадан имтиҳон бўлмоқда. Навбатдаги абитуриент ҳеч нарсани билмади. Аммо, боланинг соддалиги, кийиниши-кўриниши имтиҳон-

чига ёқиб қолди. “Мана шунакалар бориб ўқиса, ёмон бўлмайди-ку”, - деб фикр қилиб, йигитчага ёрдам бермоқчи бўлди.

- Менга қаранг, ука, сизга битта савол бераман, шунга жавоб берсангиз, ўтасиз. Оддий савол. Фараз қилинг: сиз ўқишга кириб, ўша томонларда юрибсиз. Ногаҳон сизга бир қари кампир дуч келиб, илтимос қилди: “Ўғлим, менинг битта учга икки хонам бор, полини бўяб берсанг, ҳар бир квадратига бир сўмдан бераман”, - деб. Аммо, қари кампир квадратурани ҳисоблаб чиқара олмайди. Ишни бажаргач, сиз ўзингиз ҳисоблаб айтасиз, қанчалигини. Демак, савол: 3×2 хажмдаги хонанинг квадратураси қанча?

Абитуриент жим.

Имтиҳончи яна тушунтирди.

Жавоб йўқ...

Яна бир бор тушунтирилди.

- Домла, кампир жуда қарими? – ниҳоят, саволга савол қайтарди абитуриент.

- Ҳа-да, шундай қарики, учга иккининг квадратурасини чиқаришга ақли етмайди.

- Ундай бўлса, домла, бекорга бўяб бераверман.

ҚИШКИ САЛОМ

Одамлар қандай кузатувчан бўлишади, а?! Улардан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди! Қаранг, шунга ҳам эътибор беришибди-я! Қишда эмиш, одамларнинг саломлашиши ҳам ўзгариб қолармиш...

Икки дугона учрашиб қолишибди кўчада:

- Ассалому алайкум! Вой, дугонажон, бормисиз, эсон омон кишлар билан тузукмисизлар?

- Ваалайкум ассалом! Ходога шукур, совуқлар билан, ўзинглар ҳам эсон-омонмисизлар? Қийналмай турибсизларми?

- Газ-паздан қалайсизлар?

- Умуман йўк! Биласиз-ку, биз томонларда ноябрдаёк тўхтади.

- Ўтин-пўтин ғамлаб қўйганмидинглар ишқилиб?

- Ҳа, дадаси ўтин-пўтин, кўмир-пўмир ғамини доимо аввалдан еб юрадилар.

- Ҳайрият! Сизлар ҳам серфарзанд нарсасизларда, қийналмаяпсизларми, деб сўраяпманда.

- Раҳмат, дугонажон! Ҳой, ўзинглардачи? Домингларда газ тузукми?

- Милтиллаб турибди, худога шукур. Ҳар қалай, чой кўйсақ, бир соатда қайнатади-ку.

- Милтилласа ҳам, бор экан-ку, ҳар қалай. Иссиқ сув ҳам бўп турса керак, а?

- Ҳа, совук сув ҳам бўп туради.

- Ҳа, яхши, ўргилай, узр, кўп тўхтатиб қўйдим сизни совукнинг кунда. Ҳайр, эсон-омон чиқиб олайлик қишдан!

- Ҳайр, айланай, иссиқ кунларда кўришаверайлик!

МИШ-МИШ

Таниқли талаба Қочқинбой Кечкелдиев: “Энди дарс қолдирмайман,” - деб ваъда берганмиш.

Эшитдингларми, домлалар минутини минутига қўйиб дарс ўтишга онт ичишганмиш.

Имтиҳондан ўтолмаган талбалар ҳақиқатан ҳам университетдан ҳайдалармиш.

Бу йил қабул қилинган талабалар орасида хоҳловчилар бўлса, биринчи курс тугаши биланок тўлов-шартнома асосида давлат аттестацияси ўтказилиб, олий маълумот тўғрисида диплом берилармиш.

Вазирлик уйи йўқ, машинаси йўқ ўқитувчиларга ушбу майиший камчиликларни бартараф қилиш учун молиявий кредит ажратармиш. Агарда шунда ҳам машина олмай пиёда юрадиган ўқитувчилар бўлса, ректор бундайларни ишдан хайдармиш.

Бундан буён талабалар турар жойида чойшабларни ҳар ҳафта алмаштириб туришармиш. Бундан ташқари, ҳар бир хонага “Самсунг” иккилиги ўрнатилармиш.

Эшматов йигирма йилдан бери ёқлай олмай юрган диссертациясини ҳимоя қилармиш.

Талаба кизларни ўқиш даврида турмушга чиқишини таъқиқловчи буйрук чиққанмиш.

Ҳоким талабаларни пахта йиғим-теримига жалб қилмаслик тўғрисида қарор қабул қилганмиш.

- Эшитдингларми, пахта мавсумида биз ёрдам берган фермер Ҳотам Тойи экан, янги йил байрамига бизга битта новвос сўйиб берармиш!

- Ҳе, бугина эмас – якуний назоратга келиб қарашиб ҳам юборармиш!

Бизнинг бошлиқ пенсияга чиқармиш. Ўрнига танлов бўлармиш, ким кўпроқ узатса, ўша бошлиқ бўлармиш.

НАБИРАЛАР “ИЖОДИ”ДАН

СЕНИКИ-МЕНИКИ

Алижон укаси Валижоннинг қўлидан машинаши тортиб олди.

- Бей машинамми, а-а-а, - чинқириб йиғлади Валижон.

- Йўқ, бермайман, бу меники!

Буни эшитган онаси койи бошлади:

- Ҳой, Алижон, сен, ахир, каттасан, “сеники-меники” қилавермай, берсангчи ўйинчоқни укангга!

- “Сеники-меники”мас, “меники” деяпман!

ТАПОСКАМ ҚАНИ?

Алижон шахмат ўйнашни отасидан ўрганиб олган. Ўз навбатида у укаси Валижонга ўргатмоқчи бўлди. Доналарни шахмат тахтасига териб, укасини стулга ўтказди-да:

- Қани, юр, - деди.

Укаси оёқ остига қараб, сўради:

- Тапоскам қаёқда қолди?

ПИЁДА ҚАНИ?

- Дадангнинг машиналари бузилиб қолибди, бугун пиёда кетамиз, ўғлим, тез бўлақол.

Кўчага чиккач, бола онасидан сўради:

- Қани “пиёда”?

АКВАРИУМДА БАЛИҚЛАР НИМА ҚИЛАДИ?

Аквариумдаги балиқчаларга қараб туриб, бола онасидан сўради:

- Бу балиқчалар сувда нима қилинади:

- Сузишади.

- Унда уларнинг шохлари қани?

ҚИЗИЛ ПАСТА БОРМИ?

Богчадан қайтган кичкина Рислиной бобосидан коғоз-калам сўраб олди-да, бугун олган сабоқларини қайтариб, машқ қила бошлади.

Бир оздан сўнг:

- Қизил пастангиз борми, бобо?
- Нима қиласан?
- Унли ёзаман.
- Нега энди қизил пастада ёзишинг керак экан?
- Аямиз унлини қизилда ёздиларда.

БЕКОРГА СЎКМАГАН ЭКАН

Ҳадеб шўхлик қилаверган уч ёшлик Шукруллога бобоси жавради:

- Жуда шўх бўлибсан-да! Даданг кеча сени бекорга сўкмабди.
- Йўк, сўкдилар дадам мени.

ЭСКИТИБ КИЙГИН

Бувиси Умидага туғилган кунни куйлак совға қилди. Эртасига қизалок, янги куйлақда ерга ўтириб олиб, қум ўйнади. Онаси койиди:

- Сеп қапақасан ахир, қизим? Кечагина кийган янги куйлагингни расво қилибсан-ку?
- Бувимлар ўзлари: “Эскитиб-эскитиб кийиб юргин.” – дедилар-ку.

БОГБОНЛАР

Дарахтларни бутаётган бобо дам аррани, дам болтачани ишлатарди. Битта асбобни ерга қўйди дегунча, оёқ тагида пилдираб юрган Шукрулло олволиб, қирқилган шохларни кесмоқчи бўларди. Бобо унга аррани бер, болтани бер, деявериб, зерикди. Набира ҳам... У қўлидаги аррани бобосига бермай, казнок томонга юрди. У ердан эски аррани олиб чиқиб, бобосига узатди:

- Мана буниси сизга...

НАВБАТДАГИ КЎРГАЗМА

Амир Темур хиёбонидан ўтиб боришар экан, саккиз ёшли Ёдгор отасидан сўраб колди:

- Дада, бу ердаги деворларда аввалроқ ҳар хил миноралар, шаҳарларнинг расмлари бор эди, энди нега уларни олиб ташлаб, ўрнини сариқ рангга бўяб қўйишибди?

- Шунга ҳам ақлинг етмадими, бўтам? Бу рассомларнинг навбатдаги кўргазмаси-ку. Аввал бу ерда Соҳибкирон яшаган, забт этган шаҳарлар расмлари туширилган эди. Энди эса ҳукмдор босиб ўтган даштун биебонларни намоиш қилишяпти.

ПАХЛАВОН НИМА ЕЙДИ?

Тўрт ёшли Санжарбекка бобоси ҳар нима қилиб бўлса ҳам овқат едириш мақсадида:

- Тойчоғим, пахлавон бўламан десанг, яхши овқатланишинг керак. Пахлавон, мана, гўшт ейди, картошка ейди нон билан, - деб унинг олдига таомни сура бошлади.

Аммо Санжарбек кўп ўйлаб ўтирмай:

- Пахлавон шоколад ейди, - дея, ширинликка қўлини чўзди.

ҚУЁН ЯХШИМИ Ё БЎРИ?

Санжарбек боғчадан қайтгач эълон қилди:

- Арча байрамида мен қуён бўларканман.

Шунда отаси:

- Нега энди бўри эмас? Бўри бўлиб қўяқол? Зўр! – деди.

- Йўқ, бўри ёмон, қуён яхши. Қорбобо ҳам уни кўпроқ яхши кўради, - деб жавоб қилди бола.

БОБОСИ НЕГА ИШГА БОРМАДИ?

Шанба куни боғчага ошиққан Санжарбекка тушунтиришди:

- Бугун шанба-ку, боғча ишламайди!

Бир оздан сўнг бола бобоси ҳам шу кун уйда қолганига эътибор бериб, сўради:

- Бобожон, бугун сизнинг ишингиз ҳам ишламайдимиди?

НАНАЙДА НИМА ИЧАМИЗ?

Нанайга бориб, оила билан дам олиш кичкинтой Санжарбекга жуда-жуда ёқиб қолган экан, айниқса кимиз. Шундан сўнг анчагача ота-оналарига: “Нанайга борайлик!” “Нанайга қочон борамиз?” деявериб зериктирадиган бўлди. Бобоси ундан: “Нанайда нима қиласан?” – деб сўрагани: “Қимиз ичамиз”, - деб жавоб килди.

Вакт ўтиб борган сайин, табиийки, “Нанай” ишқи ҳам болада сўна борди. Ҳар қалай, Нанай сайринг асосий мазмуни ёдидан кўтарилибди, бўлмаса сўрармиди бобосидан: “Нанайда нима ичамиз?” – деб.

ЯНА ҚАЧОН БАРЯМ БЎЛАДИ?

Янги йил байрами Санжарбекка ёқиб қолган экан, тантаналардан сўнг бобосидан сўради:

- Энди барям бўлмайдимиди?

- Нега энди, бўлади.

- Қачон?

- Баҳорда.

- Баҳор қачон бўлади?

- Икки ойдан кейин.

- Икки ой қачон бўлади?..

БОБОМГА АЙТИБ БЕРАМАН

Санжарбек боғчадан кайтгач, бобосидан илтимос килди:

- Бобожон, группамиздаги Шухрат билан бир гаплашиб кўйинг, ҳадеб ўйинчоғимни тортиб олаверади.

- Ўзинг катта бўлиб қолдинг, ўзинг гаплашишинг керак бунакалар билан.

- Гаплашдим.

- Нима дединг?

- Бобомга айтиб бераман, дедим.

МЕХМОН

Болаларни боғчадан олиб келган Давронбек турмуш ўртоғигага деди:

- Эртага боғчага комиссия келар экан. Болаларни яхши кийинтириб, тирноқ-пирноқларини олиб жўнатинглар, деб тайинлаб юборди тарбиячиси.

Шунда катта гуруҳ тарбияланувчиси Санжарбек дадасининг гапига кўшимча килди:

- Комиссия эмас, мехмон экан.

МЕНГА УКА КЕРАК

Беш ёшли Саида бобосининг пинжига кириб, сўради:

- Бобо, сизлар бувим билан қачон бола туғасизлар?

Бобо шошиб қолди. Сал хушига келгач, ёш бола нега бундай савол беряпганини билмоқчи бўлди:

- Нега буни мендан сўрайсан? Ота-онангдан сўра!

- Сўрадим.

- Нима дейишди?

- Бошқа бола кераги йўқ, деб айтишди. Менга эса ука керак...

III. ПУБЛИЦИСТИКА

САВОБ ҚИДИРГАН ИНСОН

Туман. Изгирин. Бекатда одам анчагина. Автобусдан эса дарак йўк. Соатимга карайман. Ишга кеч қолиш ҳеч гап эмас бунақада..

Шу пайт ўтиб бораётган юк машинаси бекатдан нарироқда тўхтади. Ҳайдовчи ишора билан чакиргандай бўлди. Мен икки ёнимга, хайрон бўлиб, назар ташладим-да, машина томон юрдим. Ҳайдовчи кабина эшигини очиб, мени таклиф қилди.

- Совуқда турманг, деб, олиб кетай дедим, биродар.

Мен, миннатдорчилик билдириб, машинага чиқишга чиқдим-у, лекин: “Ким бўлди бу киши, қасрда кўрганман-а?” – деб ўйлаб, ҳайдовчининг юзига разм соламан. Буни сезиб, у киши гап бошлади:

- Шу дейман, биродар. кўчада юрган машиналарнинг кўплигига қараб, ҳеч бир одам пиёда қолмаслиги керак, деб ўйлайман. Аммо бекатда турган одамларни қаранг. Муқаддас китобларда ёзилганича, буни менга бир уламо киши гапириб берганлар, одамда уч юз олтминдан ортиқ томир бор эмиш. Улар ҳаммаси бир бўлиб инсон ҳаёти учун хизмат қиларканки, у ҳам, ўз навбатида, жамиятга имкони борича ёрдам бериши, бошқалар оғирини енгиллаштиришга ҳаракат қилиши керак экан. Ўйлаб кўринг, агар танангиздаги томирлардан бирортаси ишламай қолгудек бўлса, нима бўлади? Шунинг учун мен ҳам, кўлимдан келган ишни бажо этаман. Йўлда турган одамни, иложи бўлса, олиб кетишга ҳаракат қиламан. Савоби тегар.

- Минг раҳмат, ака, - дедим, бу киши нотаниш бўлишига қарамай, менга машинасини тўхтатганининг сабабини энди тушуниб, - Машинангиз тагидан доимо шамол ўтаверсин. Қани энди, ҳамма ҳам сиздақа ўйласа. Йўк эмас-у, аммо камда бунақа инсонлар.

Шу тобда мен бундан бир йилча аввал, Косонсойдан келаётганда, машинаминг бензини тугаб қолганини эсладим. Ўшанда икки соатлар чамаси ярим йўлда туриб қолгандим...

Челакни ушлаганча силкитаман, бирорта машина тўхтамайди. Охири, чарчаб, қўл кўтармай ҳам қўйдим. Машинанинг ичига кириб ўтирдим. Бир пайт оркадан келган оқ “Жигули” машинаминг олдига ўтиб тўхтади-да, ундан истараси иссиққина киши чикиб, мен томон юрди. Мен ҳам машинадан чиқдим. Саломлашгач:

- Бензин тугадими? Беринг пақирчани. Шшланг борми? - сўради мендан.

У киши бакдан бензин ола бошлагач, мен ёнимдан пул чиқара бошладим. Буни сезиб:

- Мен бензин сотмайман, чўнтакни кавламанг. Ўзи кўп ҳам эмас бақимда. Мен у томонга ўтиб кетаётганимда ҳам шу ерда тургандингиз, қоронғуда қолиб кетманг, деб, тўхтадим. Мана бу билан шаҳарга етиб оларсиз, - деди.

Мен, устма-уст раҳмат айтиб, челакни олдим.

Бу яқинда телевидение оркали кўрсатилган кинофилмдаги бир лавҳани эслатса-да, лекин ҳақиқатда бундай воқеани мен ҳам ўз бошимдан кечиргандим...

- Яхши одамлар йўқ эмас, - деб қўйдим мен ҳайдовчига ва фикримни давом эттирдим. - Аммо, яқинда йўналишдаги таксида кетаётиб, бир воқеанинг гувоҳи бўлдим-да. Бекатда турган икки-уч нафар ўқувчи болалар машинага чиқмоқчи бўлганди, ҳайдовчи уларга ўшқириб, тушириб юборса бўладими. Мен араланиб, “Олиб кетсангиз бўларди”, - десам, менга ҳам дағал жавоб қилди. Шундоқ ҳам кетяпти, машинада жой бор, болаларни олиб кетганда савоб бўларди.

- Нимасини айтасиз. Биз Қозигузари томонда яшаймиз. Шу йил ҳавас қилиб, ўғлимни 31-мактабга, 1-синфга бердим. Бу ер, эшитгандирсиз, гимназия бўлиб, энди чет тилларини чуқурроқ ўргатишаркан. Мен ўзим ҳам рус тилини яхши биламан. Ишқилиб, тил билган яхши-да. Хуллас, кичик ўғлим шу узок мактабга катнайди, денг. Уч-тўрт кун бўлди, худди

сиз айтганай, уни ҳам “маршрутка”дан хайдовчи тушириб юборибди. Бола бечора хафа бўлиб келди. “Қўй, ўғлим, диққат бўлма, пулни ҳамма нарсадан устун қўядиган одамлар ҳам бор экан-да дунёда”, - деб тасалли бердим. Қани энди, ҳамма ҳам 360 кон томирларидан беғараз олиб турган қувватининг бир қисмини бошқа инсонларга бериб туриш зарурлигини тушунса, - гапни тугатди хайдовчи.

“Қанийди-я?!” - хаёлимдан ўтказдим мен ҳам.

Манзилим яқинлашиб қолганди. Тўхтатишни илтимос қилдим. Сўнг ташаккур айтиб, савоб қидирган инсон билан хайрлашдим.

СКРИПКА

Қишлоққа оиламиз билан борадиган бўлсак, кўпинча машинани албатта ўша томонга, биринчи мактабим ёнидан ўтадиган кўчага, бураман. Ўғилларим ҳам дарров тушунашида: “Дадамларнинг мактабларини кўриб кетарканмиз-да,” – деб кулимсираб қўйишади. Биринчи марта кўришганда: “Вой-бўй, мунча зўр мактаб!?” – деб катта ўғлим киноя қилгани эсимда. Мен ҳам кулимсирайман уларга қўшилиб: вилоят марказидаги катта-катта замонавий жиҳозланган тарбия масканларида ўқиётган болаларга, албатта, бундай мўъжаз бинода ўқишни тасаввур қилиш қулгили. Бор-йўғи туртта хона бор эди холос ўша мактабимизда. Лекин, қани энди, бу эски бино билан учрашув мен учун нақадар қимматли эканини тушунишса фарзандларим! Биринчи марта ичган ширин чой таъми... (Кўпчилик оилаларда у пайтлар, эллигинчи йиллар бошида, бу нарса деярли бўлмасди) Лекин, биринчи мактабимни эслаганимда, бошқа нарса энг аввало ёдимга тушади...

Мана, бу гал ҳам ўша томонга бурдим машинани.

- Мактабингизни соғиниб қолдингизми дейман, дадаси!? – ҳазиллашди турмуш ўртоғим.

Кўп ўтмай мактаб биноти жойлашган бурилишга ҳам етиб келдик. Аммо... мактаб ўрнида йўқ эди. Бузиб ташланибди. Бу томонга юрмаганимга ҳам анча бўлган эди. Машинадан тушиб, бир оз сукутда туриб қолдим ўша ерда. Мактабимизнинг кичкина саҳни қолибди. Бино ўрни эса кўшни ховлига қўшилиб кетибди...

Мен биринчи мактабимнинг ҳозирда кўчага қўшилиб кетган саҳнида турибман... Қулоғимда эса болалар шовқини чумчукбозордай жаранглайди...

Дарс бошланишига анча вақт бор. Ўқувчилар китоб солинган халталарини, сиёҳдонларни бир четга қўйиб, ҳар хил ўйинларга берилиб кетишган. Кимлардир қувламачок ўйнамоқда, кимлардир “оқ терак-ми кўк терак”. Кимлардир “пар” тегишдан мусобақаланмоқда ва ҳоказо. Қизларга тегажонлик қилиб сочини тортаётган, бир-бирини уриб бурнини қонатаётганлар ҳам йўқ эмас...

Бирдан ҳамма тинчий бошлайди. Мактаб ховлиси узра оҳанрабо куй таралади. Болалар куй томон кела бошлашади. Мактаб бинотига кираверишда давра ҳосил қилиб, ҳамма олдинги қаторга суқилиб утиб олишга интилади. Директоримиз скрипкани тиззасига ўрнатиб олиб, ҳеч кимга қарамай, гўё ўзи танҳо ўтиргандай, ўзи учун куй машқ қилаётгандек қаларди. Болалар мумтоз куйга маҳлиё бўлиб ҳамма-ҳамма нарсани унутта бошлашади. Мен ҳам, пима эканлигини яхши ҳис этмаган ҳолда, аллақандй ширин хаёлларга чўмила бошлайман, узок-узокларга хаёлотда парвоз этаман. Атрофда кимир этган бола қолмайди ...

Бир оз ўтгач, оҳанглар ўзгаради, мунгли-сеҳрли куйлар ўрнига шўх, рақсга чорловчи тароналар янграй бошлайди. Директоримизнинг кийёфаси ҳам ўзгаради, кўзлари чакнаб, болаларни имлаб, рақсга тушишга ундайди. Давра ўртасида болалар, қизчалар чапак чалаётган ўртоқларини қулдириб сакраб-сакраб, ҳар-хил мақомлар билан ўйинга тушишади...

Афсуски, одатда бундай ҳузурбахш, қувнок дамлар ўн беш-йигирма дақиқагина давом этади, холос. Дарсга қўнғирок

чалинади, болалар кўтаринки руҳда ўз синфларига таркалишади...

Сигнал... Оилам мени машинага чакиряпти. Йўлда давом этар экапмиз, ўйлаб кетдим: ўша болаликда кулоғимга ўрнаган куйларда бирон-бир сеҳр бормиди? Тўғри, мен мусикачи бўлмадим, аммо уша оҳанрабо куйлар кулоғимда янграйди ҳамон. Скрипка, ғижжак наволари ҳар доим мени болаликка элтади, айна пайтда, чуқур хаёлларга чўмдиради. Болаликка эмас.

Мен таниш директорлардан бир нечтасини мактаб эшиги олдида скрипка чалиб, болаларга завқ уланаётган ҳолда тасаввур қилишга уриндим. Ва беихтиёр кулимсирадим...

У КУЙЛАЁТГАНДА...

У куйлаётганда, дим саратонда майин шаббода юзингни сийпалагандек, калбинг роҳатланади, ёкимли хис-туйғуларга чўмилиб кетасан киши...

Мен бу қўшиқчи билан гарчанд таниш-билиш бўлмасам ҳам, чамаси ўттиз йиллардан буён, тўй-томошалардан кузалиб чиқиш пайтларида, қўлимни кўксимга қўйиб, кадрдонлардай у киши томон енгил таъзим бажо келтириб ўтаман. У ҳам, торини бўйнига кисиб куйлашни давом эттираркан, билинар-билинемас бош ирғаб қўяди. Ҳар сафар санъаткорнинг илик нигоҳида кўпчилик мухлислари қатори менинг таъзимимни ҳам миннатдорчилик билан қабул қилганлигини хис этиб, кўнглим кўтарилиб чикиб кетаман тўйхонадан.

Бундан ўн йиллар чамаси аввал бир телекурсатувда иштирок этган таниқли санъаткорлар Тожибар ва Мирза Азизовлар “Яхши кўрган қўшиқчиларингиз ким?” деган саволга жавобан эҳтиром билан шу қўшиқчи номини тилга олишгани.

Айниқса “Дарё тошқин”ни ижро этганидан сўнг бу хонанданинг обрўси республика миқёсига кўтарилди, деса –

муболага бўлмаса керак. Менинг назаримда, “Сулим”ни ҳам анча-мунча санъаткорлар унинг даражасида ижро этолмаган.

“Дарё тошқин...” тилга олингач кўпчилик кўшиқ шайдолари гап Боқижон Сатторов ҳақида бораётганлигини англашганига шубҳа йўқ, албатта.

Яқинда менда у киши билан танишиб, суҳбат қилиш истаги пайдо бўлди. Бунга анчадан буён миямдан чиқиб кетмаётган бир ҳикоя сюжети сабаб: Менда туғилган ожиз ғоя бўйича Боқижон Сатторовнинг “Дарё тошқин”и ҳикоя қахрамонлари қалбини ширин азоблаётган туйғуларни ошкор этилишига восита бўлиши керак. Ғояни рўёбга чиқариш учун, албатта бу кўшиқ ҳақида ижрочи билан бир суҳбат қуришим мақсадга мувофиқ эди.

У кишининг телефон рақамини топиб, кўнғирок қилдим. Ўзимни таништириб, мақсадимни тушуштиришга уриндим. У киши: “Бемалол, домла, Рамазон-ку, кечгача уйдаман. Ҳоҳлаган пайтингизда келаверинг”, - деб жавоб қилди.

Шундай қилиб мен Боқижон Сатторов ховлисининг қираверишига жойлашган меҳмонхонадаман.

Б.Сатторов 80-йилларнинг ўртасида бизнинг жамоамизда бир неча ой мусиқа раҳбари бўлиб ишлаганини яхши эслайман. Ўша кезлар ўқув юртимизда ўтказилган танловлардан бирида у киши билан мен факультет декани сифатида бир икки оғиз гаплашган эдим. Лекин мезбон буни эслай олмади, чамаси.

Икки ярим соатча суҳбатлашибмиз.

Каттагина меҳмонхонада ортиқча жиҳоз йўқ. Рамазон эмасми, бўш хонтахтага тирсакни бемалол суяб, мени қизиқтирган кўшиқ ҳақида, унинг турли талқинлари ҳақида суҳбатлашдик. Мезбон, мен ўша кўшиқни яна бир эпитиш истагини, ийманиб айтолмай турганимни сезгандай, хона четидаги алоҳида хонтахта устида турган компьютерни тезда ишга солганди, мен кутган оҳанрабо тарона янграй бошлади.

Нафас чикармай, хузур килиб тингладим. Мезбон ҳам ўз овозини биринчи бор эшитаётгадай эди гўё.

Тинглаб бўлгач, мезбонга хавасим келиб:

- Бокижон ака, компьютерни яхши ўзлаштириб олган экансиз. Бу, шубҳасиз, ниҳоятда керакли, имкониятлари чексиз нарасада. Мен эса, афсус бу техникани ўрганолмадим, кунт бўлмади, - деб гап котдим. Бу лукмага жавобан Бокижон Сатторовнинг қўшиқчи бўлиш тарихини эпитаман деб кутмаган эдим...

Ўрта мактабда яхши ўқиган Бокижон айниқса техникани, хусусан радиотехникани севарди. Онда-сонда мактаб тадбирларида ашула айтиб ҳам турарди, артист бўлиш истаги йўқ эмас эди. Лекин отаси бунга кескин қарши бўлган. Падар, ўғлим домла ёки инженер бўлса, дер эди. Лекин фарзанд ҳам ўжар... Бунинг устига, яна ўша ўжарлиги сабаб, мактабни битириши арафасида, давлат имтиҳонлари тугай деб колган пайтда, етакчи ўқитувчилардан бири билан каттик тортишиб қолади. Натижада, аттестат ҳам керакмас, ўқишга ҳам бормайман, деб, ҳамма нарасага қўл силтаб, мактабни тарк этади. Орадан бирмунча вақт ўтгач Бокижоннинг "Етуклик аттестати"ни (Ўрта мактабни тугатганлик ҳақидаги гувоҳнома ўша пайтлар шундай аталар эди.) раҳмдил синф раҳбар уйга келтириб беради.

Бокижон маълум муддат кичик бир савдо дўконида сотувчилик килди, радио аппаратлари тузатиш устахонасида шогирд бўлиб юрди... Уйда ҳам бўш қолди дегунча турли маиший техникаларни бузиб тузатиш билан машғул бўларди, иш-амоли магнитофон эди.

Бир куни қўшни маҳаллалик таникли қўшиқчи Камолиддин Раҳимов чакиртириб қолади. Бокижон кириб борганда уч-тўрт созанда овоз ёзиш аппаратларини созлаш билан овора эди. Уларнинг ишида нимадир ковушмаётганлиги сезилиб турарди. Ўйигитча бир оз кузатиб тургач, ишга аралашади ва тезда асбоблар созланади. Камолиддин Раҳимов мамнун бўлиб:

- Ука, техникани яхши билади, деганлари учун, сени кидиртирган эдим. Мана, ўзимиз ҳам ишонч хосил килдик. Шу, биз билан ҳамкор бўлсанг, нима дейсан?

Машхур кўшикчининг гуруҳида ўтказилган ун йилдан ортик вақт Бокижон учун улкан мактаб бўлди. Ҳавасманд йигитни овоз кучайтиргичлардан ҳам кўпроқ етакчининг дилрабо куй-кўшиқлари, маҳорати ром этарди. Устоз ҳам бу интилишни сезиб, Бокижонга кўшиқ санъатининг сирларини аста-секин ўргатиб борди. онда-сонда микрофонга йўл бера бошлади; шогирд энди мустақил хонандалик қила олиш даражасига етганини сезгач эса, уни кўп ушлаб ўтирмади.

- Устозимдан бир умр миннатдорман, - ҳикоя қилади Бокижон Сатторов. – Мустақил фаолият бошлашимдан аввал, у кишини ҳамкасблар билан бирга чорлаб, анжуман бердим, бошдан оёқ сарпо кийгиздим. Устоз мени дуо қилиб, фотиҳа бердилар. Ўшандан буён баҳоли қудрат халқ хизматидамиз, ёмон бўлмадик, худога шукур. Ҳовли-жой килдик, биринкетин фарзандларни уйлаб-жойлаяпмиз...

“Дарё тошқин” машхур бўлиб кетишида ҳам устозимнинг таъсири катта. Ўша пайтда Республика телевидениясида мусиқий муҳаррир бўлиб ишлаган киши каердадир эшитиб қолибди менинг ижройимни. Лекин кимлигимни билмай, анча кидирган экан. Бир куни у киши “Шу кўшикчини билмайсизми?” – деб Камолитдин акадан сўраб қолади. “Ҳа, бу бизнинг шогирд Бокижон-да”, - дейди у киши. Шундан кейин мени Тошкентга чорлашди, ва бир кунда эфирга чиқди кўшиқ.

- Сизнинг даражангиздаги кўшикчилар аллақачон унвонлар олишган. Сиз...

Мезбон саволимни бўлди.

- Кимда-ким, мен бунга қизиқмайман, менга керакмас унвон деса, бу ёлғон гап. Мен ҳам хоҳлайман... Лекин, биласизми, мен бирор жойда атига бир йил етказиб ҳам ишлаганим йўқ. Муқим туриб, чидаб бир жойда беш-тўрт йил ишлаганимда, балки эришардим. Вилоятимизнинг собиқ

рахбарларидан Бургутали Рапиғалиев, менга ҳайрихоҳ бўлиб, шахсан ўзлари бу масала билан шуғулланганларидан, менинг хужжатларимни Тошкентга юборганларидан хабарим бор (Худо раҳматига олган бўлсин у кишини). Лекин ўшанда ҳам, муқим иш жойим бўлмаганлиги учун, унвон берилмаган менга.

- Нега энди ишламадингиз бир жойда? – табиий равишда қизиқдим мен.

- Биласизми, қаерда ишламайин, раҳбар ташкилотлардан мени сўрашаверди. Бугун биттасиники тўй, эртага бошқасиники... Менинг раҳбарларим ҳам безор бўлишарди. Ахир уларга ҳам мени эрта сахарда фалончиларникига бепул хизматга юборавериш покулайда. Менга ҳам, албатта, малол келади. Озгина ойлик маош болачака боккани етармиди... Шу боис, тезда ишдан кетиш ҳақида ариза ёзаверардим. Бошликлар ҳам, тўхтатиб ўтирмай, қўл қўйишаверарди. Бора-бора умуман бирор тайинли жойда ишламай ҳам қўйдим.

- Кейинги йилларда телеэкранда кўринмай қолдингиз. Бу борада интилишингиз йўқ, шекилли? Ваҳоланки, анчамунча, қўшиқчиман деб, экрандан тушмай юрганлар, билан ҳозир ҳам тенглаша олмайди, - сўрадим мен Боқижон акадан.

- Тижорат замони, домла, телевидениени ҳам тушуниш керак. Қолаверса, бизнинг ҳам давримиз ўтиб боряпти. Йўл энди ёшларга, - камтарона жавоб қилди мезбон.

- Фикрингизга қўшилмайман, Боқижон ака. Мумтоз қўшиқчилик ёшларга ҳам керак. Улар бугун тушунмаса, эртага тушунади. Телевидениедагилар ҳам буни яхши билишади. “Оҳанрабо”, “Тарапнум” кўрсатувларини ташкил этишганини қаранг.

Хайрлашаётганимизда: “Зерикканингизда тинглаб турар-сиз, домла” – деб Боқижон Сатторов менга аудио диск совға қилди.

Орадан уч-тўрт кун ўтгач мен, пахта йиғим-теримига қатнашиш зарурати билан, талабаларимиз жойлашган дала

шийпонига йўл олдим. Бунда пахтакор талабаларнинг меҳнат ва ҳордиғига зарур шароит яратилган бўлиб, телевизор ва ДВД лар ҳам мавжуд экан. Тушлик пайтида мен совға қилинган дискни қўйдим. “Муножот”, “Тулизорим”, “Дарё тошқин” оҳанглари бирин-кетин пахтазор узра тарала бошлади. Ҳузур қилиб тинглаяпман-у, ёшларимизга разм соламан... Улар ҳам бефарқ қолмаётганлари сезилиб турибди.

Кўшиқлар ичида менга, айниқса, “Эй, муҳаббат” ёқиб тушди. Худо ҳақки, ўшандай улкан санъаткор Фаҳриддин Умаров ижросида ҳам бунчалик ёқимли туюлмаган эди менга: улкан мажнунтол соясидаги булоқдан мусаффо, аини пайтда шифобаҳш сув ёқимли тўлқинлар билан юқорига отилиб чиқаётгандек... Фақатгина Муножот Йўлчиеванинг кўшиқлари, «Ялла»нинг яллалари, Насиба Абдуллаеванинг “Муножот”ини тинглаганда шунга ўхшаш туйғуларни ҳис этаман, холос...

Кечки пайт даладан қайтиб, шийпонга яқинлашарканман, яна “Эй, муҳаббат”ни эшитдим. Ошпазларимиз ёқиб қолган кўшиқни қайта-қайта тинглашмоқда эди...

ЭЪТИҚОД СОҲИБИ

Наманган шаҳрида бир маҳалла бор. Уни авваллари “Бог кўча”, “Анорзор” деб аташарди, ҳозир эса Соли Адашев номи берилган. Бу даҳадан эл-юрт ҳурматига сазовор бўлган кўплаб инсонлар чиққан.

Ушбу маҳаллада истикомат қилувчи оддий меҳнатқаш, аммо ўқимишли оилада 1913 йили фарзанд туғилди. Исмини яхши ниятлар билан Муҳаммадали қўйишади (Кейинчалик ҳужжатларда бир оз бузилиб “Мамадали” бўлиб қолган). Бу инсоннинг нисбатан узоқ чўзилмаган (1972 йилда вафот этганлар) ҳаёти ва фаолияти тарихида уч кўриниш, уч фасл кўзга ташланади.

Биринчи фасл. Намангандаги 2-пахта заводида оддий ишчи бўлиб меҳнат фаолиятини бошлаганда, у 17 ёшли йигитча эди.

Андижон кишлок хўжалик техникуми ва Тошкент саноат академиясида тахсил кўриб, мутахассис сифатида вояга етган Мамадали Шамсибоев бутун умрини асосан пахтачилик саноати билан боғлади. У киши Наманган, Қува, Қўқон, Янгийўл, Учкўрғон пахта тозалаш заводларига кўп йиллар рахбарлик килди. Мазкур корхоналарнинг иктисодий-техникавий равнақида хизматлари катта бўлган, албатта. Кейинчалик Наманган ва Андижон вилоятлари пахта тайёрлаш трестларини бошқарди.

Иккинчи фасл, иккинчи кўринишнинг мазмун ва моҳияти жанговар йиллар билан боғлиқдир. Мамадали Шамсибоев 1935-1936 йиллари Тошкентда жойлашган 8-отлик кўшнинг тўпчи дивизиясида хизмат килди. Иккинчи жаҳон уруши давридаги хизмати эса 1942 йили Ўш шаҳридаги сиёсий ходимлар малакасини ошириш курсидан бошланган. Уни битиргач Туркменистонда турган 118-стратегиг бригадага қаршли батарея командирининг ўринбосари, командири бўлиб хизмат килди. 1944 йил июнидан 1946 йил мартга қадар катта лейтенант М. Шамсибоев 2-Белорус ва 1-Украина фронтлари таркибида Прага, Берлин ва бошқа шаҳарлар учун бўлган жангларда мардонавор курашиб, қўмондонлик таҳсинларига сазовор бўлган, юксак хизмат нишонлари билан тақдирланган. Хусусан, катор орден ва медаллар билан кўксини безаб, ҳарбий хизматдан она юртига қайтиб келди.

Мамадали ака умрининг **учинчи фасли** яна ҳам масъулиятлироқ жабҳаларда ўтди. Меҳнаткаш, ҳаракатчан йигитни ўз пайтида ёшлар билан ишлашга жалб қилишган. Кейинчалик туман, шаҳар, вилоят партия кўмиталарида рахбар лавозимларида, жумладан, Намаган шаҳри ва Чуст туманида биринчи рахбар бўлиб анча вақт ишлаган.

Лавозимлар номи қанақа бўлишидан қатъий назар, бир нарса равшан: қаерда ва қандай лавозимда бўлмасин, муҳими, инсонлар билан ишлай билиш қобилияти керак, жамоа, жамият манфаатларини кўзлаб, ўз нафсига “уриб” тер тўкиш, ҳар бир ишни изчиллик билан ниҳоясига етказиш зарур. Шундагина

рахбар обрўга эга бўлади, меҳнат маҳсулини кўради. Шундай фазилатлар соҳиби Мамадали ака кўпчилик билан тил топиб, барчани баробар кўриб, низоли томонларни қовуштириб, уюштириб, ишлашга ҳаракат қиларди. Айтишларича, у киши кўл остидагиларни ёки унга бирор юмуш билан мурожаат қилувчиларни барчасини, кимлигидан қатъий назар, юксак маданият билан қабул қилиб, яхши муомалада бўларди, кўлидан келганича оғирини енгил қилишга уринарди.

- У киши ҳақиқий халқпарвар раҳбар эди. - ҳикоя қилади Мамадали акани яхши билган, ўзи ҳам қатор раҳбарлик лавозимларида ишлаб келган филология фанлари номзоди, доцент, ҳозирда шахсий пепсионер Ўғилхон Азимова, - Халқ у кишига чуқур ҳурмат билан қарарди. Раҳбар учун халқ манфаати асосий ва ҳақиқий мезон бўлиши лозим, илло халқ ҳамма нарсани билиб-кўриб туради, яхшини ҳам, ёмонни ҳам. Фақат гапирмаслиги мумкин. Лекин раҳбар бундан “ким кўрарди”, “ким биларди” қабилда хулоса чиқармаслиги, халқ туйғуларини ҳурмат қилиши, ўйлаб иш тутиши керак. Мамадали ака ана шундай раҳбарлардан эди.

Айтишларича, ишхонада ҳам, маҳалла-кўйда ҳам катта-кичикнинг ҳолидан доимо бохабар бўларди Мамадали ака. Ёшларни, айниқса илмга интилганларни кўлларди. У кишининг бундай фазилатлари фарзандлари киёфасида намоён бўлаётганлигини таниш-билишлари мамнуният билан эътироф этишади.

Мамадали Шамсибоевнинг суҳбатларидан сабоқ олган инсонлардан бири таниқли шоир ва адабиётшунос олим Нуриддин Бобоҳўжаевдир. Улар ҳаммаҳалла бўлиб, Нуриддин ака талабалик йилларида Мамадали ака уни кўп қўллаган эканлар. Гап бу ерда моддий ёрдам ёки хизматда “кўллаб” юбориш тўғрисида бормаяпти.

- Таътилга келганимда Мамадали ака кўпинча йўқлардилар. Турмуш ўртоқлари Инобатхон ая билан қарини олиб, алоҳида эътибор қилишардики, баъзан хижолат ҳам чекардим, - деб ҳикоя қилдилар Нуриддин ака. — Фаҳмласам, у

киши билимга интилганларга, илм соҳибларига доимо шунака ҳурмат билан қарар эканлар. “Сиз бизнинг даҳадан чиққан биринчи олий маълумотли киши бўласиз-а”, - дея мени қувонтириб қўярдилар. Мамадали ака қаерда ишлаб, қаерда яшамасин, ҳар гал Намаганга келганларида маҳалла янгиликлари билан кизиқиб турар эдилар. Кимдир тўй қилган ёки кимлир қазо қилганини эшитсалар, албатта, ўша хонадонни йўқлаб, кўнгил олардилар.

Нуриддин ака чинакам шоир одам. У суҳбат сўнгида М. Шамсибоевни самарқандтутга киёслайди. Самарқандтут уруш очарчиликларида кўплаб хонадон бола чақаларини очлик азобидан, ўлимдан сақлаб қолганини эсласак, уни бундай табиат неъматига киёслаш, инсон учун олий баҳо эмасми?

Мамадали ака иродали раҳбар, эътиқодли инсон бўлган. Айтиш керакки, раҳбар сифатида у киши кўпинча зиддиятлар қуршовида бўлишига тўғри келди. Албатта, зиддиятлар ҳар қандай одамнинг тинқасини қуритади. Аммо, якунида толмаган, синмаган, энг муҳими, инсонийлик қиёфасини йўқотмаган раҳбар ҳақиқий раҳбардир. Мамадали акага топш отганлар оз бўлмаган. Бир пайтлар амалидан фойдаланиб данғиллама уй солди, деб газетага ёзиб юборишди. Ваҳоланки, текширгани келганларни ўтқизгани тузукрок жой бўлмаган ўшанда хонадонда.

“Отаси ўлганда жаноза ўқитди”, деб раҳбарлик лавозимидан олиб ташлашди уни. Мамадали Шамсибоев эса, очиғини айтганда, кўп қайғурмади бундан, ачинмади амалнинг бевафолигидан, руҳан чўкмади.

Юқорида юксак эътиқодли одам бўлган, дедик Мамадали акаси. Бир мисол. Масҷидга бориш, никоҳ ўқитиш, ҳатто марҳумга жаноза ўқитиш таъқиб қилинаётган бир пайларда у киши тўйларда доимо (секингина, албатта): “Никоҳ ўқиттиришдимикин?” - деб суриштириб турар экан.

Илмга чанқоклик, эътиқодли, халқпарвар бўлиш фазилатларини М. Шамсибоев ўз фарзандларида ҳам кўришни истарда. У кишининг рафиқалари Инобатхон ая шундай

дейдилар, кўзларига ёш олиб: “Эрта кетдилар дадаси... Саккиз фарзандимиздан эндигина биттаси олий ўқув юртини тамомлаган эди. Видолашув онлари... У киши ҳам, бизнинг ҳам кўзимиз етиб турибди... Қанча оғир бўлмасин, мен: ”Дадаси, мендан рози кетинг”, - дедим, иложи борича ўзимни тутишга ҳаракат қилиб. Шунда у киши: “Болаларнинг ҳаммасини олий маълумотли қилсангина сендан рози бўламан”, - деб жавоб қилдилар.

Фарзандлар, ота истагидай, олий маълумотли бўлишди. Ҳозир барчаси эл хизматида: Муқаддамхон билан Василахон – шифокор, Муаззамхон – Андижон вилоят ҳокимининг ўринбосари, Тоҳиржон – Наманган давлат университети ректори вазифасини бажарувчи, Муқаддасхон – боғча мудири, Сайёрахон – музей ходими, Алишер эса аэропортда меҳнат қилмоқда.

Фарзандларда рўёбга чиққан орзуларни кўриб, Мамадали аканинг руҳлари шод бўлаётган бўлса ажаб эмас.

МЕН БИЛГАН НАВРЎЗ

Шўролар даврида Наврўз нималигини деярли билмаганлигимиз, фақат охирги бир неча йилгина, ўшанда ҳам турли таъқиқлар остида, нипонлана бошлаганлиги ҳақида гапириб, ҳозирги ёшларни ишонтириш кийин бўлса керак. Чунки уларнинг тасавурида бу буюк байрам халқимиз орасида қадимдан узлуксиз равишда давом этиб келаётган анъана. Ваҳоланки...

XX аср 50-йилларининг иккинчи ярми.

Болалалик хотирамда бир нарса алоҳида сакланиб қолган: Ачамиз (Ўша пайтлар бизда онани шундай аталарди) бир неча қўшни аёллар билан қишлоқ четидаги “Тугдор бувом” мазорига “Ис чиқарамиз” деб кетишди. Мен уй пойлаб қолдим. Мазордан қайтгач, онамиз дастурхон ёзиб: “Ҳалим пишириб келдик, еб ол” – деб товоққа яйратиб сузилган таом қўйдилар. Кейинчалик билсам, буғдойдан

тайёрланар экан. Мазаси хали оғзимда. Бошқа ҳеч кўрмадим бундай таомни. Яхши таом тўғрисида “Ҳалим бўлиб пишибди” деган ибора шунга ишора бўлса керак. Ишдан қайтган отамизга: “Норозлик қилгани борувдик”, - деб тушунтирдилар онамиз. “Норозлик” сўзи ҳамон қулоғимда янграйди. Бола бўлсам ҳам, ушанда мен: “Нега мазорга норозилик қилиб боришади?” – деб хаёлимдан ўтказдим. (Яъни “**норозлик**”ни мен “**норозилик**” деб қабул қилгандим ўшанда. Кейинчалик, 80-йилларнинг иккинчи ярмида, Наврўз анъанаси удумларимиз сирасига тўлақонли равишда қайта бошлади. Шунда мен “**норозлик**” кўхна байрамни унутаёзган халқимиз тилида “**Наврўз**” сўзининг бир оз бузилган шакли эканлигини англадим).

Баҳор таътилларида домлаларимиз раҳбарлигида кир-адирларга чиқардик. Қувлапимачок ўйнаб югуришлар, калтакесакларни қувиш, тошбақа топиб олганларнинг бир олам қувончи ва ҳоказо ёрқин, қувноқ хотиралар. Бундай саёҳатларимиз мактаб тилида “поход” (рус тилидан кириб қолган) деб юритиларди.

1967 йил, март.

Наманган шаҳар 2-мактабида педамалиёт ўтказаяётган тўртинчи курс талабалари, мен ва бўлажак турмуш ўртоғим М. Мамажонова, мураббий раҳбарлигида синфимиз ўқувчиларини походга олиб бордик. Шербулок адирларига қилинган бу саёҳатимиз ҳаммада яхши таассурот қолдирди. Лекин “Наврўз” сўзи ҳали қайтиб келмаган эди тилимизга.

1985 йил, март.

Наманган Давлат педагогика институтида биринчилардан бўлиб ўзбек тили факультети Наврўз байрамини нишонлашни анъанага киритди. Институтимизнинг кекса, энг обрўли устозларидан бўлмиш Тожибой Ғозибоев декан эди факультетга. У киши мени, яъни турдош рус тили ва адабиёти факультети деканини меҳмон сифатда тақлиф этди. Сермазмун ҳам гўзал байрам тадбири менга жуда-жуда ёқиб тушди. Келгуси йили Наврўз байрамини ўзимизнинг

факультетда ҳам уюштирдим. Лекин дастлабки йиллар бу билан боғлиқ қаршиликларга ҳам дуч келдим. Кўпмиллатли, Европа руҳидаги педагоглар ва талабалар онгига “Наврўз”ни сингдириш осон кечмади. Кўпчилик назарида бу исломий байрам эди ва уни қабул қилишни истамасдилар. Бундай тасаввурни бартараф этиш учун анча-мунча азият чекишга тўғри келди.

1988 йил.

Республика микёсида Наврўзга кенг қўламда тараддуд кўриб борилаётган кунлар. Кўчалар, истироҳат боғлари “Ассалом, Наврўз!” ва шунга ўхшаш шиорлар билан безатилган. Бирдан буйруқ бўлиб, “Ассалом, Наврўз” “Ассалом, баҳор”га айлантирилди. Коммунистик-атеистик тузумнинг сўнги талвасаларидан бири эди бу. Лекин келгуси йилиёқ Наврўз анъаналари тўла қонли равишда тикланди.

Мустақиллик йиллари эса Наврўзга алоҳида тароват қасб этди. Эндиликда миллий байрамларимиздан бирига айланган Наврўз ижтимоий, маданий ҳаётимизда бекиёс аҳамиятга эга ва унинг бугунги ранго-ранг кўринишларини таърифлаб ўтиришга эҳтиёж йўқ. Шундай бўлсада, 2009 йилда мен иштирок этган тадбир тўғрисида қисқача тўхталмоқчиман.

Уйчи йўналишидан Наманганга кириб келаверишдаги Яккатут кишлоғини кўпчилик билади. Мен у ердаги диққатга сазавор нарса – улкан тут дарахтини кўргани аввалроқ бир неча марта боргандим. У билан боғлиқ афсона-ривоятларни эшитиб, ёшларни олиб бориш керак, деб ният қилган эдим. Вақт-соати 2009 йил экан. “Муқаддас Лира” ёшлар адабий клубининг бир гуруҳ аъзолари ҳамда доцентлар А. Турдиалиев ва Ҳ. Ризаев раҳбарлигида ёш рассомлар билан Яккатут томон сафар қилдик.

Кўклам эмасми, теварак-атрофда кўкатлар сабза урган. Далаларда дехқонлар баҳорий юмушлар билан машғул. Ҳорма-бор бўлдан сўнг, биз Яккатут атрофида гурунғ қилдик. Илтимосимизга кўра гурунғимизга таширф буюрган

кишлокнинг уч нафар нуронийлари бу улкан дарахт тўғрисида ёшларга сўзлаб беришди.

“Отамизнинг айтишларича, уларнинг оталарини ҳам кўрган экан бу дарахт. Айтишларича, ўша кезларда ҳам худди шундай бахайбат экан. Дарвоқе, Норин дарёсининг ўзани қадимда худди мана шу ердан ўтган. Кемачилар (қайикчилар бўлса керак – Қ. Н.) кемаларини шу ерга боғлашар экан,”- ҳикоя қилади оқсоқоллардан бири.

Дарҳақиқат, юз, юз эллик метрча қуйроқда дарё эски ўзанининг излари кўзга ташланади. Ёшлари тўксондан ўтган буванинг бу ҳикояларини таҳлил қилиб, хулосалаш мумкин-ки, Яккатутнинг ёши қаида беш юз йил атрофида.

“Бу дарахтни илоҳий билиб, кўпчилек хотин-халажлар узок-яқиндан келишиб, зиёрат қилиб туришади. Тут шохларига латта-путталарни боғлаб кетишади. Лекин мен айтсам, бу ернинг мазори йўқ, зиёратгоҳ бўлиб қолишининг сабаби кўхналикда. Не-не замонларни, не-не инсонларни кўрмади бу тут”, - давом эттирди иккинчи нуроний.

“Қадимда шу атрофда бир аллома яшаган экан. У кишининг дами ниҳоятда кучли бўлган экан. Бир кун, мана шунақа баҳор пайти, дарё суви тоша бошлабди. Шунда аллома: “Нари тур!” – деган экан. Сув, бўйсуниб, чекина бошлабди. Йиллар ўтиб, ҳозирги ўзанни топиб олган экан. “Нари тур” сўзи бора-бора “Норин”га айланиб кетган экан”, - дейди учинчи мўйсафид.

Қизиқарли суҳбатдан сўнг ёш рақомлар ишга тушиб кетишди. Улар Яккатут атрофида қимга қандай қулай бўлса шундай жойлашиб олиб, азим дарахтнинг турли кўринишларини тасвирга тушира бошлашди. Ёш шоирлар эса атроф-далаларни айланишди. Бу, албатта, шоирона кайфият, илҳом учун зарур... Фотоаппаратлар, мобилниклар ҳам тинмай ишлади. Қизиқишиб, дарахт йўғонлигини қўл тутишиб, ўлчаб чиқишди – ўн тўрт кулоч экан.

НамДУ қошидаги 2-академик лицей директори, педагогика фанлари номзоди, доцент, шу қишлоқда

истикомат килувчи Комилжон Абдуллаевнинг хонодониди талабалар билан меҳмонда бўлди. Саҳоватли хонадон соҳиблари анча таралдуд кўришган экан, яхши ҳордик чиқарди. Ёш рассомларнинг ҳали бўёқлари куриб улгурмаган асарлари ҳовли деворлари бўйлаб териб кўйилди. Шу ерда мушоира бошланиб кетди. Табиийки, мавзу – Наврўз, муҳаббат ва дўстлик... Хуллас, яхши байрам, яхши маънавий ҳордик бўлди. Меҳмонларга чуқур миннатдорчилик билдириб, шаҳарга қайтди.

Бу тафсилотларни келтиришдан мақсад, демокчиманки, ҳозирда анъанага айланган умумшаҳар, жамоавий катта йиғинлар қаторида, мана шундай табиат кўйнига чиқишлар ҳам ёшларда Наврўз кайфиятининг яна ҳам чуқурлашишига ёрдам беради, кўҳна удумларимизга, тарихимизга эътиборни мустаҳкамлайди. Зеро мангу навқирон Наврўзнинг кўринишлари чексиз.

СОХТА ГУЛ БЎЙ ТАРАТМАС

Инсон зоти борки, ҳамиша гўзалликка интилади. Кимгадир бир ширин сўз айтиш, ёрдам бериш, автобусда жой бўшатиш, нимадир совға қилиш – булар ҳаммаси яхшилик. Боғ барпо қилмоқ, турмушини, иш жойини-ю, яшаш жойини шинам қилиб ўтириш – булар ҳам яхшиликдир. Яхшилик эса гўзалликдир. Умрида бир туп гул ўтқазмаган инсон топилмаса керак. Гул эса гўзалликнинг энг ёрқин тимсоли. Шунинг учун ҳам ёшу қари ўзи сезмаган ички бир ҳис билан табиатга яқинлашаркан, энг нозик туйғуларини табиий равишда гулга бўлган муносабатида ифодалайди.

Гул инсонга туғилгандан умрининг охиригача ҳамроҳлик қилади, десак лоф бўлмас. Фарзанд дунёга келди – гул совға қилинади, мактабга борганда – гул, уни тугатганда – гул, муҳаббат – гул, қабр устига – гул...

Хонада ўстириладиган ёхуд ҳовлисидаги гулчечакларга қараб одамнинг хулқ-атвори, ички дунёси ҳақида хулоса

чиқарса бўлади. Бу тўғрида кўп гапириш мумкин. Аммо, афсус, бугун гул хосиятлари ёки бу билан боғлиқ нозик инсоний хис-туйғулар ҳақида эмас, аксинча, муаттар хид таратувчи анвойи атиргуллар, оловдай ёниб турувчи лолалару мойчечакларни турмушимиздан сиқиб чиқаришга уринаётган сунъий гуллар ҳақида фикрланмоқчимиз.

Айтиш лозимки, ушбу жараён, яъни сунъий гулларнинг тарқалиши кўз ўнгимизда сезиларли даражада тез содир бўлмоқда. Бугунги кунда сунъий гул шодаларини, кўринишга кўркаму, аслида совуқлик таратиб турган пальмаларни деярли ҳамма жойда: давлат ва жамоатчилик ташкилотларининг идораларида, раҳбарларнинг хоналарида, маданият ва тиббиёт, халқ таълими муассаларида, хонадонларда кўриш мумкин. Бундай бозоргир маҳсулот билан савдо қилувчи маҳсус дўконлар ҳам кўпайиб кетди.

Дарҳақиқат, сунъий гуллар кўринишидан чиройли. Энг мухими – унинг сўлимаслиги: йил-ўн икки ой “яшнаб” тураверади. Уларга парваришнинг ҳам кераги йўқ. Вақтинг кетмайди. Кучинг сарф бўлмайди. (Аслида-ку уларга ҳам қараб туриш керак – баъзан жонсиз баргларни қоплаган чангни кўриб, беихтиёр афтинг буришиб кетади) Кимёвий гуллар соҳибларида гулни эҳтиёт қилиш, совуқдан, сувсизликдан асраш, қандай қилиб кўпайтириш ташвишлари бўлмайди. Бир марта сотиб олдингизми – бир неча йилга хотиржамсиз.

Уқув муассасаларидаги маънавият ва маърифат хоналарида ҳам айни пайтда ўша кимёвий арзандалар иззатда. Мана шу нарса одамни ўйлантиради. Наҳотки, маърифат ташкилотчилари ва педагоглар маънавият билан сунъийлик бир-бирига қарама-қарши тушунчалар эканлигини билмасалар?! Нима учун энди бебаҳо маънавий бойлик – китоблар, тасвирий санъат асарлари, доноларнинг ҳикматлари битилган чиройли паннолар ёнида сунъий гулларга ўриш берамиз?

Масалага бошқа томондан ёндашайлик. Биз эмасми ҳар кадамда ёшларга моддий ва маънавий бойликларга, боболарнинг бой тажрибаси, анъаналарига содик бўлишни уқтирувчи?! Теварак-атрофда гўзаллик яратишга ундовчи?! Буларнинг ҳаммаси ички дунёмиз гўзаллигини шакллантиришга хизмат қилмайдими?! Экология тарбияси хусусидаги том-томлаб ёзиладиган китоблар-у соатлаб ўқиладиган маърузалар баҳоси қанча?

Гулчилик – ота-бобаларимиздан мерос энг гўзал касблардан бири ҳисобланади. Тўғри, ҳар йили анъанавий гул байрамларини кўрамиз, аммо унинг павильонларида тирик гуллар камлигини яшириш мақсадида “чиройли” сунъий, абадий яшил япроқлари ялтираб турган кимё маҳсулотларини кўриб, афсусланади киши.

Келинг, бир ўйлаб кўрайлик: ҳақиқатан ҳам чиройлими бу сунъий гуллар? Ва ундан қандай баҳра олиш мумкин? Шахсан менинг фикримча, сунъий гуллар “чиройи” қор маликасининг совуқ чехрасига ўхшайди: ундан доим совуқ нафас уфуриб туради, баданларинг жунжикади, қалбинг музлайди.

Мутахассисларнинг фикрича, ҳар қандай кимёвий жисм одам организмга салбий таъсир кўрсатади. Хона ичида яшаётган ўсимликлар, тирик гуллар эса инсонга ҳузур бахш этади, эстетик завқ беради (ҳавони тозалашини-ку кўяверайлик). Ҳаваскорлар ўз гулларини фарзандни авайлагандек авайлашади, йиллаб унинг авж олишини, ниҳоят, гуллашини кутишади. Бордию сўлигудек бўлса, боласига қайғургандек, қайғуришади. Бу ҳам инсон қалбини юмшатиш омилларидан эмасми? Йилда бир, ҳатто бир неча йилда бир марта гул очилганда инсон кўнглининг нечоғли япнашини тасаввур қилинг-а! Бу бекиёс туйғулардир! Қолаверса, бу шунчаки гул очилишини кўриш эмас, балки узок кутилган меҳнат маҳсулини тоттишдир. Бундайин ҳис-туйғулар кадр-қимматини кимёвий гул берадиган “фойда” билан тенглаштириб бўларканми!

Барча таълим муассаларининг ўқув хоналарида баҳоли қудрат тирик гуллар кўпайтирилса, у катта тарбия воситасига айланиши шубҳасиз. Бу билан биз ёшларда гўзаллик туйғуларини шакллантиришга интилган бўламиз. Агар имкон бўлса, нафақат сифхоналарда, аудиторияларда, балки кўшимча равишда махсус жой ажратиб, унда хонаки гуллар парвариш қилинса, шахримизнинг анънаси бўлмиш гул байрамининг мазмуни ҳам бир-мунча яхшиланган бўларди.

Эътироф этиш мумкинки, сунъий гуллар керак жойлар, ҳолатлар ҳам учраб туради. Масалан, улар театрда сахна беазаги сифатида ишлатишга қудай. Катта маросимлар ўтказиладиган жойларда ҳам қўл келади. Ахир, ҳар гал бозордан кучок-кучок тирик гул олиб келиб бўлмайди-да. Аммо бошқа пайт сунъий гуллар ўринсиз, кераксиз. Кераксиз нарсани эса гўзаллик деб бўладими?

Фикрларимга эътироз билдиришлари мумкин: Сунъий гуллар ҳам чиройли, энг муҳими, улар доимо очилиб туради; тирик гул эса ҳар доим ҳам очилиб туравермайди, деб.

Нима деймиз? Муттасил “тиржайиб” турадиган сунъий гулларга одам ўрганиб қолади, кейин-кейин унинг гўзаллигини “кўрмай” ҳам қолади, яъни сезмайди. Тирик гул очилишини ойлаб, баъзан эса йиллаб кутади. Ниҳоят, бир кун эрталаб қараса, яхши кўрган гул чирой очиб, гуллаб турибди! Бу инсон учуб бахтли, лазиз лаҳзалардир. Тўғри, бир неча кундан кейин гуллаш даври ўтади. Лекин, яна эзгуликни, гўзалликни кутиш даври бошланади. Бу ҳам ўзига хос ширин дамлар.

Эртак бор: жодугар бутун бошли шаҳарни тошга айлантириб қўяди. Одамлар – тош, ариқдаги сувлар, ўт ўланлар, дарахтлар, ҳайвонлар – бари тош, ҳаёт тўхтаган. Фақатгина яхши ниятли сеҳргар ёхуд пок калбли паҳлавон пайдо бўлиб, тош қотганларни ҳаётга қайтаради. Менимча, бугунги бизнинг сунъий гулларга берилишимиз, тошбағирлар салтанати томон ўз хоҳишимиз билан босилаётган кадамга ўхшайди. Худо асрасин!

Ҳаммасидан ачинарлиси шундаки, кейинги пайтларда сунъий гуллардан даста ясаб, совға қилишмоқда,.. лол қоласан киши!

Келинлар, бир-биримизга фақат нафис, хушбўй тирик гуллар тортик қилайлик! Бу – ҳақиқий гўзаллик рамзи ва маданият белгисидир!

Яна бир фикр. Бир пайтлар гуллар шахри деб ном чиқарган Наманган асосан атиргуллари билан фахрланарди. Кейинги йилларда эса атиргуллар кескин қамайиб кетди. Айтишимиз керакки, атиргулларнинг ўрни бошқача! Уларнинг навларини кўпайтириб, яхшилаб борилса, ажойиб иш бўларди. Бу мақсадга эришиш учун “Намаганни атиргуллар шахрига айлантирайлик!” шиорини яна ўртага ташлаш айтиш муддао бўларди.

ЧОЙ - ПОЙ - ЛОЙ

Республика телевидениесининг элга манзур кўрсатувларидан бирининг соҳибжамол бошловчиси бир ажнабий меҳмон билан суҳбат чоғида, турли урф-одатларимиз тўғрисида гапирар экан, улардан баъзиларини, хусусан чой қуйиш ва ичиш маданиятини жонли равишда намойиш этмоқчи бўлиб, янги дамланган чойни уч марта қайтарди. Айтиш пайтда халқ тилида кенг тарқалган “Бир қайтарсанг – чой, икки қайтарсанг – пой, уч қайтарсанг - мой” нақлини айтиб, меҳмонга илтифот билан чой узатди. Бизда мана шунақа! Бундан, албаттаки, меҳмоннинг дили яйраган бўлса керак.

Айтиш лозимки, ҳар гал чой қуйганда бу нақлни қайтаравериш удум эмас.

Мен эса, ўша кадрларни кўргач, бошқа нарсани, чой ҳақида эшитган-билганларимни ўйлаб кетдим...

Яқинда бозордан очиқ ҳолда тарозилаб сотилаётган чойдан ярим кило харид қилдим. Дамлаб ичдик. Манзур бўлди. Орадан икки-уч кун ўтгач, бунақа хуштаъм чой ноёб

бўлади, кўпрок олиб кўяй, деб, айнан ўша савдогарнинг чойидан яна олдим. Лекин, афсуски, бунисида аввалги таъм йўк эди... Шундан сўнг аввалдан ўйлаб юрган қуйидаги фикрларни қоғозга туширишга жазм қилдим.

Бир ривоят бор...

Қадим Хитойда оғир жиноят содир этган шахсларни узок, борса келмас чўлларга олиб бориб ташлашга, яъни сургунга маҳкум этишар экан. Борса келмас оти ўзи билан борса келмас. У ердан ҳеч ким қайтиб келолмас экан. Буни яхши билган маҳкумлар қайтишга уриниб ҳам кўрмас эканлар, ўша ернинг оғир шароитига ноилож кўникиб, ўлимларини кутиб қолишавераркан.

Аммо маҳкумлардан бири кўникишни хоҳламабди. Ҳайвондай бунда яшагандан кўра, саҳрода ташналикдан ўлганим, кўзгинларга ем бўлганим ҳам маъқул, балки, пешонамда бўлса, омон қоларман, деб йўлга тушибди.

Жазирама куёш, қумликлар... Бақувват экан, бор кучини сафарбар этиб, йўл босаверибди. Аммо қумликларнинг чеки кўринмас, одамниг ҳам қуввати чексиз эмас. Ҳолдан тойиб, йиқилиб қолибди, аммо шунда ҳам эмаклаб силжийверибди. Тун салқини аро кирибди жонига. Пича дам олгач, йўлида давом этибди. Бир неча кун юрибди. Очликдан ҳам ташналик ёмон. Охири унча баланд бўлмаган қумтепага тирмашиб чиколмай, беҳол чўзилиб қолибди. Бир оз ҳушига келгач, тепаликга бир амаллаб тирмашиб чиқади ва пастликда ўсаётган қандайдир бўталарга кўзи тушади. Бўталарнинг баландлиги одам бўйи чамаси эмиш. Жон жаҳди билан бўталар томон судралибди. Ниҳоят, етиб бориб, салқинда нафас ростлабди. Ўзига келгач эса, зўрға қўл чўзиб, бўтанинг баргларида юлиб, оғзига солиб чайнабди. Пича чанкок босилгандай, аъзои-баданига қувват югургандай туюлибди. Яна ва яна барглардан сидириб, ошай бошлабди. Анча куч тўплаб, яна барглардан юлиб чўнтақларига тикиб, йўлда давом этибди. Ташналик, очлик азоб берса, баргдан битта-битта оғизга солиб, чайнаб-шимиб, бир оз дармон олар экан.

Одам йўлда давом этаверибди, юрганда ҳам ахён-ахёнда учраб турган бўталарни коралаб, уларнинг баргидан еб бораверибди. Бўталар ҳам тугабди. Одам холдан тойиб йиқилибди, “Етган ерим шу экан-да”, - деб хаёлидан ўтказибди-ю ҳушидан кетибди. Аммо не бахт-ки, йиқилган ер карвон йўли экан! Кўп ўтмай, кўнғироклар овози эшитилибди. Карвонбоши чалажон ётганга ёрдам беришни буюрибди.

Шундай қилиб, тарихда биринчи марта борса келмасдан одам тирик қайтган экан. Унинг яқинлари кўзларига ишонмасмиш. У чўлда учратган халаскор бўталарнинг шифобахш япроклари хақида гапириб берибди.

Бу гап ўша ерда яшовчи табибнинг қулоғига етибди. У киши борса келмасдан келган билан суҳбат қуриб, сўнг иковлон туяга миниб, ўша бўталарни кидириб топишибди.

Табиб бўталар ва унинг барглари синчиклаб ўрганиб, унинг шифобахш хоссаларини кашф этибди, сўнг беморларга тавсия эта бошлаган экан.

Кейинчалик одамлар ўша бўталардан кўпайтириб, барча халқ унинг баргларидан роҳатбахш дамлама тайёрлаб ичинга одатланишган экан. Аста-секин бу нарса бутун дунёга тарқалибди.

Мана шунақа ривоят... Демак, чойнинг ватани Хитой ҳисобланади. Гарчанд ўша томонларнинг бошқа мамлакатларида ҳам (Япония, Хиндистон, Вьетнам) етиштирилса-да, инсоният тилига ривоят қилинган барглардан тайёрланган ичимлик “чай” (чай) номи билан қирганки, бу аслида Хитой ўлкасининг яна бир тарихий номи бўлмиш Чин (china) сўзидан олинган. Бу сўз инглизчада “чайнэ” деб талаффуз қилинадик, бу хитойчага яқин.

Чой тропик иқлимда ўсувчи доим яшил ўсимликлардан бўлиб, икки турга бўлинади: 1) Хитой чойи (хитой ва япон чойлари). Бу ўсимлик уч метргача бўлади. 2) Ассам чойи (хинд ва цейлон чойлари); бу тур Хиндистоннинг Ассам

штатида кўпроқ учрайди ва баландлиги 10 – 15 метр келадиган ҳақиқий дарахт. Чойнинг маданийлашган навлари Грузия, Озорбайжон, Россиянинг Краснодар ўлкаларида ҳам етиштирилади.

Демак, чойнинг шифобахшлиги, инсон ҳаёти учун муҳимлиги азалдан маълум. Жумладан Ўрта Осиёда ҳам. Шифобахшлигини билган халқ уни кадрлашни ҳам билган. Хусусан болалигимизда эшитган: “Чойни исроф қилма!” “Чойни оёқ остига сочма, ёмон бўлади!” каби катталардан эшитган ўғитларимиз ҳамон қулоғимда янграйди. Эътибор беринг-а, худди инсон учун азиз ва усиз тирикчилик ўтмайдиган нон ва тузга бўлгандек муносабат чойга! Бунинг сабабини билиш қийин эмас: чойсиз дастурхон йўқ! Эрталаб ҳам, тушда ҳам, кечда ҳам, ораликда ҳам. Бойникида ҳам, камбағалникида ҳам. Шунга яраша, худога шуқур, бозоримизда ҳам чой сероб.

Лекин, ҳамма вақт ҳам сероб бўлмаган. Ўтган асрнинг ўрталарида чой ниҳоятда тақчил бўлгани ёдимда. Дафъатан уйга меҳмон-пеҳмон келиб қолса, бир қайнатим чойни қўшниникидан сўралган. Меҳмон олдиға ёзилган дастурхонни чойсиз тасаввур қилиб бўлмайди-да. Дўконға чой тушгудек бўлса – таниш-билиш; нима бўлса ҳам олиш керак, ичиш керак-да, чунки ўрганиб қолганмиз. Вақтлар бўлдики, дўконларда ойлаб чой бўлмай қоларди. Далада ишлаётган қолхозчилар (ёшлар учун изох: қишлоқ жамоа хўжалиги аъзоларини ана шундай деб аталарди; дехқон сўзи деярли истъеомолдан чиқиб қолганди) чой бўлмаганда: “Ҳеч бўлмаса ранги чиқади-ку”, - деб пахта гулини юлиб чойнакка солинганини, толнинг тўппагини дамлаб ичишганини кўрганман.

Бора-бора чой таъминоти барқарорлаша борди. Қадок-ланиш шакли ва маҳсулот сифатига қараб “тахта чой” “плита чой” “тунука қути чой”, “қўрғошин чой”, “мош чой” каби тушунчалар, номлар пайдо бўла бошлади. “Тахта” ёхуд “плита” чой пресслаб тахтача шаклида қоғоз-поғозға

ўрамасдан ҳам чиқариларди фабрикадан. Лекин бунақаси кўпга чўзилмаган, балки коғоз камчилигидан шундай қилингандир. Кейинчалик чойлар бежирим кадокланган ҳолда махсус яшиқларда келадиган бўлди. Бугунги кунда эса дўконларнинг пештахталарида юксак санъат даражасида безатилган чой қутиларини кўрамиз: кадоклаш сифат даражаси юқори. Бу хўжа курсинга, маҳсулотни бозоргир қилиш мақсадидагина қилинмайди. Биринчи навбатда бу нозик ўсимлик бўлган чойнинг хуш бўйиши сақлаш чораси. Демак, чой саноатчилари бу маҳсулот ўзининг ноёб хоссаларини йўқотмаслиги учун турли чораларни ўйлаб топишади. Очик ҳавода туриб қолган чой, ёки юка коғозга кадоклангани ўз сифатини тез йўқотиши табиий...

Шу ўринда бир замонавий ҳикоят...

Мен бунини жамоамизда барча учун ҳурматли бўлган раҳматли доцент Азимжон ака Аскарвондан эшитганим, институт чойхонасида чойхўрлар даврасида.

Бир хамшаҳаримиз 30-йилларда Совет ҳукуматининг Афғонистондаги ваколатхонасида ишлаб, ватанига қайтар чоғи, унга ўша ерли дўсти ниҳоятда чиройли безакланган кутида чой (бир килоча келар экан) совға қилган. Қутичанингни калити билан бирга найсимон нарса ҳам бературиб, ўқтирган: “Мана бунини қутичанингни корнидаги думалок чуқурчага солиб, боссангиз, бир қайнатим чой чиқади. Ҳар сафар чой дамланганда шундай қилинги. Зинҳор ба зинҳор калит билан очиб юрманг!”

Ватанга қайтгач, юқоридаги кўрсатмага биноан чой дамлашса, ниҳоятда хушбўй, қаймоқтаъм эмиш. Ҳамма ўша чойдан ичайлик дермиш. Анчагача йўқлаб келган ёру биродарларга, қўни-қўшниларга ўша чойдан дамлаб бериб туришибди. Ҳамма: “Бунақасини ичмагандик!” – деб, лабларини ялашар экан. Дўстлардан биттаси: “Қутини бир очайликчи”, – деб туриб олибди. Мезбон қанча тушунтирмасин, фойдаси бўлмабди. Бошқалар ҳам: “Қани, бир кўрайликчи, нима сир бор экан бунда?” – деб

кисташибди. Шунда ноилож, меҳмонларни ранжитиб қўймаслик учун, мезбон чойқутининг калитини олиб чиқибди. Очишибди. Лекин ҳеч қанақа ғайритабиий нарса кўришмабди. Ҳафсалалари пир бўлиб, кайтиб қулфлаб қўйишибди.

Меҳмонлар кузалишдан олдин қути корнига найчани босиб яна бир қайнатим олиб дамлашган, кетарга яна бир пиёладан ичишсин тансиқ чойдан деб. Бир хўпламдан ичилган заҳотиёқ ҳаммалари оддий сирни тушуниб етишибди: энди чойнинг таъми бутунлай ўзгариб, ҳушбўйлиги йўқолган экан.

Бозор. Чой расталарида чой навал (Кўп миқдорда уйиб қўйилган нарсани ўрисчасига шундай дейишади. Ундан бизга ҳам, аниқроғи, халқ тилига ўтган; зиёни йўқ.) Номи кетган 95-рақамли чойдан харид қилдим. Кўриниши ҳам аввалги “мош” чойга ўхшамайди – сараланмаган. (Дарвоқе, эшитишимча, қачонлардир бу чойни дорихоналарда фақат врач рецепти билан сотишган экан.)

Уйда. Нонуштага дамланган чойни пиёланинг тубигача ичиб бўлмайди – лой. Бетаъмлилигини-ку қўяверинг. Беихтиёр телебошловчининг ўша гаплари эсга тупшиб, бошқчарок қилиб, “Чой – пой – лой” дегим келади. Тўй-маросимларда ҳам пиёла тагидаги қуйқумни, яъни лойни, қаерга тўкишни билмай коласан.

Мана шунақа, чой, пой ва мой ўрнига “лой” бўлиб қолган кейинги вақтларда.

Эътироз билдиришлари мумкин, фирма белгилари билан чиройли қадокланган, яъни фасовка қилинган чойлар кўп-ку. Униси ёкмаса, бунисидан олаверсин харидор, деб.

Биринчидан, ҳаммаси ҳам яхши бўлишини истаймиз. Иккинчидан, ўша машҳур фирма белгилари билан қадокланган чойлар ҳам кўнгилдагидек эмас. Унда ҳам чой таги лой. Қадоклашдан олдин очик ҳавода навал ётса керак-да.

Айтганча, "чай-пой"нинг иккинчи қисми "пой" аслида бемаъно сўз. Оғзаки нутқимизга хос нарса бу. Нутқимизнинг поэтик хусусиятларидан бири шундаки, у кўпинча ритмик уюшқоқликка, кофиядошликка интилади. Натижада, кўпинча сўзларнинг йўлдоплари пайдо бўлади. Масалан: идиш-пидиш, пиёла-миёла, бола-мола, хотин-потин, эр-пер, мол-пол, кўй-пўй ва ҳ.к. Ушбу мураккаб таркибли сўзларнинг иккинчи қисмларини шунчаки маъносиз эмас, балки мағизсиз, пуч сўзлар деса ҳам бўлаверар?

Шу ўринда афанди латифаларидан биттаси ёдга келади. Эсингиздами, Хўжа Насриддиннинг қозилик қилгани? Ажрашаётган эр-хотинларнинг бисотини қандай бўлиб бергани хақидаги латифа? Ана: " чайнак сизга – пойнак сизга, қозон сизга – позон сизга, сигир сизга – пигир сизга, кўрпа сизга – мўрпа сизга, эшак сизга – пешак сизга" – деб, беайб талоқ қилинаётган хотинга рўзгорни ҳаммасини, аслида айбдор бўлган эрга эса иккинчи, пуч қисмини тақсимляпти.

Ана шунақа. Аммо бугун чайни ичатуриб, авваллари пуч бўлган "пой"га бирдан маъно кириб қолганлигини англаймиз: "пой" – бу оёқ, оёқ ости; чай-пой - оёқ ости бўлган, чанг босган чай эмасмикан?..

Ушбу сатрларни ўқиган баъзи бировлар: Шу ҳам мавзу бўлдики? Бошқа муаммо йўқ эканми ёзгани? – дейишлари ҳам мумкин.

Дарҳақиқат, чайдан муҳим муаммолар кам эмас. Лекин, чайга муносабат ҳам кичик муаммо эмас. Ҳар қалай, халқимизнинг ҳўплагани асосан чай-да! Қолаверса, чай бу бизнинг кадриятларимиздан бири эмаси?! Шундай экан, бизга чай аслиятини йўқотмай етиб келсин, тоза бўлсин, дейишга ҳақлимиз.

Ушбу чизгиларни таниқли шоир Нуритдин Бобоҳўжаевнинг шеъри билан тугатмоқчимиз:

Бугун бизда бўлинг, уй тури сизга.
Гуллар файз беради нигоҳингизга.
Гул нима, покиза қалб қўри сизга!
Юринг, чой ичайлик, бир пиёла чой.

Шу чойдан бошланур дўстлигимиз,
Меҳримиз, севгимиз, инилигимиз.
Билсангиз, ҳаттоки қудалигимиз.
Ичинг, қалбга қувват бир пиёла чой!

Чойхона – бу шаҳар тўкин ва обод.
Дилда зубор бўлмас, баданларда бод.
Чойхона ошиги шу бизнинг авлод.
Таниш-нотаниш дер: “Чой дамлайман, чой!”

Чойхонада чордон қурса кексалар,
Кексалик даврини сурса кексалар,
“Касбдан кеч, чой ташиб юргин” десалар,
Қўлим қуксимдаю, чой ташийман чой.

Илиқ битта сўз-ла ечилади дард.
Чойхоначи ўзбекда қадимдан одат:
“Ҳуш келибсиз! Ҳун бўпти! Қани, марҳамат,
Истасангиз қук чой, истасангиз қора чой!”

Куёв-келин бўлиб чой тутишганмиз,
Чой дамлаб, дармонбахш мой тутишганмиз,
Кеч қолсак, чой дамлаб, жон қутишганмиз.
Ёшликни эслатиб қўйдим, ҳойнаҳой?
Бир пиёла чой...

Шу ўринда “Ялла” гуруҳининг машҳур “Ўзбек чойхонаси” қўшиғини ҳам яна бир бор тинглагим келяпти...

IV. ТАРЖИМАЛАР

СЕНЕКА

“ҲИКМАТЛИ МАКТУБЛАР” ДАН

Луцилийга Сенекадан салом!

Ёзишингча, сен ҳамон руҳ комиллигига эришишга интиляпсан. Офарин! Бу оқил ва улуғ иш! Ўз имкониятингдан фойдаланиш ўрнига бошқадан нажот кутиш, нодонлик, ахир. Қўлингни кўкка чўзишдан ёки ибодатхона хизматчисидан санам қулоғига яқинроқ бориб сиғинишга рухсат сўрашдан фойда йўқ, гўё ўшанда сенинг ноланг унга тезроқ етиб борадигандек: аслида тангри ёнингда, у сен билан, сенинг жисмингда!

Мен сенга айтсам, Луцилий, бизнинг танамизда яшовчи илохий руҳ доимо бизнинг барча яхши-ёмон хатти-ҳаракатларимизни кузатиб, назорат қилиб боради ва биз унга қандай муносабатда бўлсак, у ҳам бизга шундай қарайди. Демак, ҳар бир ҳақиқий инсон илохийликка даҳлдордир. Худонинг қудрати чексиздир, тақдиримизни белгиловчи ўзи, эзгуликка етакловчи ўзи. Чин инсон қалбида

*... яшар тангрилардан бири, -
лек билмаймиз қай бири.*

Вергилий. ЭНЕИДА.

Қалин ўрмон ичига кириб қолиб, осмон нурларини сендан тўсган баҳайбат дарахтлар остида ваҳимага тушганда худо ёди сени чулғайди. Ёки кифтида улкан тоғ қояларини тираб турган ғорга кириб колганингда, бу мўъжиза қўл билан яратилмаганлигини ҳис этиб, илохий қудратга ишона бошлайсан. Биз азим дарёлар бошида сиғинамиз, сирли қайнар-булоқлар ёнига ибодатхоналар курамыз, тубсиз уммонлар қаршисида лол қотамиз!

Агарда сен ҳеч нарсани писанд қилмайдиган, бахтсизликда ўзини бахтиёр сезган, даҳшатли довулда пинагини бузмаган, бандаларга осмондан қараган, тангриларга эса тенгдай бокқан кишини учратсанг, унга таъзим қилгинг

келадими? Бундай пайтларда миянгга: «Бунда бир сир бор. Бу содда кўринган одамда аслида илоҳий қудрат борга ўхшайди-ку» - деган фикр келиши ҳам табиий. Борди-ю, ўша инсон бу дунё ташвишларини писанд қилмаса, бизга хос қўркиш ва хар-хил майда-чуйда орзу-истаклар унга ёт бўлса – демак, у юксакликка, самовий қудратга даҳлдордир.

Илоҳий қувватсиз буюклик бўлмас! Бинобарин, рух самога мансубдир. Худди ер юзида таралиб турган қуёш нурларининг манбаси кўкда бўлганидек, буюк ва муқаддас рух ҳам, гарчанд илоҳни яқинроқ идрок этишимиз учун у бизнинг жисмимизда юрса-да, унинг ватани бошқа ва у асл ватани билан бевосита боғлиқдир: у кўкка тобе, бутун қувватини ўша томондан олади ва доимо ўша томонга интилади, айна пайтда бизнинг ҳаётимиз мазмунини, лаззатини ташкил этади.

«Рух дегани нима ўзи?» - деб сўрарсан. Рух чин ўзлиги билан фарқланувчи ҳодисадир. Ўйлаб кўргин, у ёки бу одамни унга хос бўлмаган хислатлар билан мақташдан ортик бемаънилик борми? Бир лаҳзадан сўнг сени тарк этиши мумкин бўлган буюм билан мағрурланишдан ортик жоҳиллик борми? Югани тилладан бўлгани билан отнинг асл қиммати ортмас. Ёлларини тараб, заркокил тақиб томошага чиқарилган шер билан, қаровсиз, тўзғиган бошли шер ўртасида фарқ бор: иккинчиси ўзлигини йўқотмаган, кимдир унинг бошини силаб ўзига ром қилиб олишга йўл қўймаган, яъни руҳи синмаган. Бундай махлуқ асл табиат инъом этган йиртқич измини бошқага бериб қўйганига нисбатан феъли билан афзалдир.

Унинг қаршисида беихтиёр титрайсан киши.

Бировга тегишли буюм билан мақтаниб бўлмас. Узум оғирлигидан сурхлари осилиб турган токни мақтаймиз. Борди-ю, узум ўрнида сурхларга дур осилган бўлса-чи? Ҳа, токнинг афзаллиги унинг ўз мевасидадир. Инсон ҳам шундай – у ҳам ўзининг асл фазилатлари билан афзал. Кимдадир ҳашаматли уй бор, бола-чакалари яхши, кўп экади, бинобарин, кўп топади: аммо бунинг ҳаммаси уники эмас, қўлнинг кири.

Инсонда фақат унинг ўзигагина мансуб, бошқа ҳеч ким олиб қўёлмайдиган нарсани кўра билиш мақтовга лойик. Бу

нимадир? Бу унинг букилмас рухи сингган онгидир. Инсон – онгли махлукдир. Демак, унинг учун энг олий неъмат – яратилишидан кўзланган олий мақсадга муносиб бўлишдир. Онг ундан нимани талаб қилади? Оддий нарсани: ўз табиатига муносиб яшашни. Аммо биз ўзимиз ҳаётимизни чигаллаштириб, ақлсизлик билан бир-биримизни доимо гуноҳга ботириб юрамиз. Масала - ақлдан озиб, жоҳил оммага қўшилиб кетганларни ақл йўлига қайтаришдир. Саломат бўл!

Честерфилд

“ФАРЗАНДГА МАКТУБЛАР” ДАН

Азиз болажоним!

Сен Рим тарихини ўрганаяпсан; бунга жиддий ёндашаётган бўлсанг керак, деб умид қиламан. Тарихни ўрганишдан мақсад нима дерсан? Мақсад – ўтмиш кишиларининг яхши фазилатлари-ю, камчиликларини билиб-ўрганиб, бундан ўзимиз учун тегишли хулоса чиқаришдир. Тарих бизни эзгуликка чорлайди, савоб ишларга ундайди. Тарихни ўрганар эканмиз, буюк инсонлар яхши фазилатлари туфайли ҳаётликларидаёқ халқнинг юксак ҳурматига сазовор бўлганликлари, кейинги авлодлар эса бундай инсонлар хотирасини эъзозлаганликларининг шоҳиди бўламиз. Эл назари тушган инсонларнигина ёди бизгача етиб келган.

Айниқса, Рим тарихида олижаноблик, улуғворлик, қалби покликка ёрқин мисоллар кўп. У ўлкада консуллар ва диктаторлар (улар олий ҳукмдорларини шундай деб атаганларини сен яхши биласан) ер ҳайдаб тирикчилик қилишни ўзларига ор билмасдилар ва бу ҳеч кимни ажаблантирмасди. Омочни қўйиб, қўлга шамшир олиб, душман устига қўшин тортишган, ғалабадан сўнг эса яна заминни ишлагани қайтиб, камтарона ҳаёт кечираверишган. Ва бу ишлари уларга жангавор ғалабалардан зиёда шуҳрат келтирган. Кўплаб буюклар шунақа оддий ҳаёт кечиришганки, вафотларидан сўнг уларни давлат ҳисобидан дафн этишга тўғри келарди. Ўта муҳтожликда яшаётган бўлишига карамай, Курий самнит қабиласи вакиллари унга

инъом кимоқчи бўлган катта миқдордаги пулни олишдан бош тортади. Чунки пулдан кўра пулдорлар устидан ҳукмдор бўлишни афзал кўрган. Бу ҳақда Цицерон ҳам ҳикоя қилади: “Учок олдида ўтирган Курийга самнитлар талай олтин тортик қилмоқчи бўлишганда, у олмаган. Чунки унинг таъбирича, катта олтинга эга бўлишдан олтини борлар устидан ҳукм суриш ҳузурлироқдир”.

Рим қўшинларини неча марталаб зафарли юришларга олиб борган Фабрицийнинг ҳузурига келган кишилар бу буюк инсон ўзи томорқасида етиштирган кўкатлар ва илдишлар билан тамадди қилиб ўтирганини кўриб, лол қолишган экан. Сенека бу ҳақда шундай ёзади: “Шавкатли қария Фабриций ўчоғи олдида ўтириб, ўз қўли билан кавлаб олган илдишларни ер эди”.

Сципион Испанияда ғалаба қозонади. Унга қўлга тушган асирлар орасида гўзалликда бепазир малика ҳам борлигини ва уни бир аслзода ватандошига унаштириб қўйилган эканлигини айтади. Сципион асирга худди ўз уйидагидай шароитлар яратиб беради, сўнг унинг қаллиғини топтириб келиб, маликани унга тўй қилиб узатади. Қизнинг отаси фарзандини озод этиш эвазига жўнатган пулни эса келин сепига қўшиб қўяди. Бу ҳақда Валерий Максим деган экан: “Ўзи ҳам ҳали ёш, бўйдоқ, бунинг устига голиб бўла туриб, гўзалликда танҳо қизни шаънига доғ туширмаган ҳолда онаси ва қаллиғи қўлига топширди”.

Шу эмасми ўзини тута билишлик, бекиёс олижаноблик намунаси!? Бу билан у бутун испан халқининг меҳрини қозонган. Ливийнинг ёзишича, Сципион ҳақида испанияликлар шундай дейишган экан: “Бу йигит тангриларни ўзи-я! У бизни қурол кучи билангина эмас, ўзининг саховатлилиги, олийҳимматлилиги билан ҳам забт этди”.

Мана сенга эзгулик учун мукофот! Обрў-эътиборли бўлмоқчи бўлсанг, манақа шунақа инсонларга, уларнинг ишларига тақлид қилишинг лозим. Ва бу бахтли бўлишнинг бирдан-бир йўли! Хайр.

“ҒАРОЙИБ ҲИКОЯТЛАР” ДАН

НОМАРД ТАҚДИР

- Қабила бошлиқларинг ким? - сўрашди бир ҳурматли одамдан.

- Номард тақдир қабиладопларим дилига мени ўзларига бош этиб сайлаш фикрини солган, - жавоб килди у.

КУЯ

Бир донишманд деган экан:

- Оила аъзоларини битта одамнинг кийимини еб битираётган куяга ўхшатса бўлади.

МУВОЗАНАТ

- Сизнинг мамлакатингизда осойишталик ҳукм суришининг сабаби нимада? – сўрашди бир ҳукмдордан.

У жавоб килди:

- Мен осмону фалақдан келганимда, аъёнларим паст бўлишади, ва, аксинча, улар баландпарвоз бўлишганда, мен ерда тураман. Яъни, мен дарғазаб бўлсам, улар мени тинчлантиришади, улар асабийлашганда эса мен ҳовуридан тушираман уларни.

ДОНОЛИК ЧЎҚҚИСИ

Бир донишманддан сўрашди:

- Сиз ўз идрокингишни қай даражада ривожлантиришга муваффақ бўлдингиз?

- Шу даражадаки, мен энди ҳеч кимга ишонмайдиган, ҳеч кимсага ихлос қўймайдиган бўлиб қолдим, - жавоб берди у.

ТЕРС ЎҚУВЧИ

Бўлажак ҳукмдор дарс пайтида бир сўзни нотўғри ёзиб қўйди. Муаллим унга таъбиҳ берса, толиб терслик қилди:

- Нима истайсиз мендан, энг яхши отлар ҳам қоқиладику?

- Тўғри, лекин от қоқилганда уни камчи билан туширадилар.

- Аммо баъзан отлар ҳам урганни тепиб, бурнини конатадилар, - эътироз билдирди ўқувчи.

УЧ ИСТАК

Ҳукмдор ўзининг донишмандларидан бирига ёрилиб қолди:

- Мен учта нарсани хоҳлардим: биринчиси – ҳеч ким мен кечира олмаган даражада гуноҳ қилмаса; иккинчиси – ҳеч қачон менга мурожаат қилганларнинг илтимосини бажаролмай қолмасам; учинчиси – ҳеч ким мендан кўп яшамаса.

Буни эшитган донишманд мийиғида кулиб қўйди. Ҳукмдор сўради:

- Нега куляпсиз?

- Қулмасдан иложим йўқ, чунки сиз ягона яратгангагина хос истакларни орзу қиляпсиз.

Шунда ҳукмдор айтган экан:

- Ундай бўлса, гап шу ерда қолсин, яна бошқалар ҳам эшитиб, устимдан кулиб юрмасинлар.

ЕНГИЛМАС ҚАЛЪА

Бир ҳукмдор ўғлига ўғит бериб деди:

- Ўз давлатингни фақатгина одиллик билан мустаҳкамлашинг мумкин, зеро биргина одиллик давлатни метин қалъага айлантира олади.

КИМГА УЯЛМАЙ ХИЗМАТ ҚИЛИШ МУМКИН?

Бир донишманд айтган экан:

- Одам уялмай хизмат қиладиган тўрт мавжудот бор: биринчиси – у тобеъ бўлган ҳукмдор, иккинчиси – у тарбиялаётган фарзанд, учинчиси – у фойдаланаётган йўл, тўртинчиси – у боқаётган ҳайвон.

ИККИ ТОИФА ҲУКМДОРЛАР

Бир донишманд айтган экан:

- Фақат бойлик орттириш билан банд ҳукмдорлар ўлмаймиз, дунёга устун бўламиз, деб ўйласалар керак. Борини ҳаммага сочаяпган ҳукмдорлар эса, эртага кунимиз битди, деб ўйлашса керак. Ундайлар ҳам, бундайлар ҳам ҳокимиятни бой бермаслик учун ҳар нарсага тайёр бўладилар.

МУСИҚА ВА ҚЎШИҚ ТАЪСИРИ

Донишманд айтган экан:

- Аёлларингиз муסיқа ва қўшиққа берилишидан эҳтиёт бўлинглар. Бўлмаса уларда хирсий туйғулар кучаяди, ибони унутишади. Муסיқа майдан ёмон маст қилади одамни.

ЮНОНЛАР ВА ФОРСЛАР

Донишманд айтган экан:

- Юнонлар энг уддабурро, форсийлар эса энг ақлли одамлар бўлишади.

ҲУКМДОР ҚЎЛИНИ ЎПИШ

Бир ҳукмдор ҳеч қачон қўлини ўпишга бермас экан ва бундай деган экан:

- Менинг қўлимни ўпиш дўст учун камситиш бўлса, душман учун – бу фақатгина лаганбардорлик белгиси, воситаси.

АСОСЛИ РАД ЭТИЛГАН ИЛТИМОС

Бир зоҳид султон ҳузурига келиб, мени фалон ерга ҳоким қилиб қўйинг, деб ёлворди. Бунга жавобан султон қуйидагича жавоб берган экан:

- Агар сизнинг таркидунёчилигингиз худога макбул бўлса-ю, биз сизни ҳоким этиб юборсак – унинг иродасига қарши чиққан бўламиз, сизни гуноҳкор қилиб қўямиз бу дунё ишларига аралаштириб. Борди-ю, зоҳидлигингиз сохта бўлса, биз учун ҳийлагарни рағбатлантирмоқ номаъқул иш булур эди.

Илтимосчи қурук қайтиб кетган экан.

ХИРСНИ БОСА БИЛИШ

Бир донишманд айтган экан:

- Иродали киши хирсни худди сув сепгандек боса олади.

АЙЁР ҲУКМДОР

Сарой аъёнларидан бири подшога қарши фитна уюштириб бошлади. Бундан хабар топган ҳукмдор уни қатл этмоққа жазм қилди. Аммо аввал донишмандни чақириб, бу хусусда унга маслаҳат солди. Донишманд жавоб қилди:

- Уни йўқ қилмасдан бошқа иложингиз йўқ. Акс холда давлатни қўлдан бой берасиз.

Буни эшитган подшо дарғазаб бўлди:

- Сен менга ўнг қўлимни, ишонган тоғимни йўқ қил деб маслаҳат беряпсан-ми, - ўшқирди донишмандга ва унинг юзига тарсаки қўйиб, ҳайдаб чиқарди.

Орадан маълум вақт ўтгач подшо фитначини барибир қатл эттирди. Сўнг яна ўша донишмандни чорлади ҳузурига ва сўради:

- Ёдингдами ўша мен сен билан маслаҳатлашганим?

- Бўлмасамчи, ғазабингиздан қўрқиб, жонимни ховучлаб юрдим ўша кезлар.

Подшо мулойимлик билан деди:

- Ўшанда аслида тўғри маслаҳат берганинг. Аммо, гўё маслаҳатинг менга маъқул бўлмагандек, сенга ғазаб қилмаганимда, хиёнаткор режамиздан хабар топиб, қўлдан чиқиб кетарди.

ПАЙҒАМБАРНИНГ ШИППАГИ

Бир одам подшо ҳузурига келиб унга шиппак тортик қилди:

- Бу шиппак пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳис саломникидир. Ушбу табаррук буюм сизгагина насиб бўлмоғи лозимдир.

Ҳукмдор хурсанд бўлиб, инъом келтирганга қимматбаҳо совғалар бериб жўнатди. Аъёнлар эса бундан ажабланишди, чунки улар бу шиппак пайғамбарники эмаслигини билишарди.

Буни сезган ҳукмдор деди:

- Мен ҳам бу шиппакни пайғамбар оёғига ҳечқачон илмаганлигини яхши биламан. Аммо ҳозир тухфани қабул қилмасам, дарров: “Подшога табаррук буюмни тортик қилишибди-ю, лекин у хурсанд бўлиш ўрнига, ундан юз ўгирибди”, - деган гап тарқалган бўларди.

ПОДШО БЎЛИШГА ЛОЙИҚ

Халифа Хорун ар-Рашиднинг икки ўғли бўлиб, бири ўз хотинидан, исми Амин, иккинчиси чўри аёлдан - исми Мамун эди. Халифада ўзига ворис қилиб чўрининг ўғлини тайинлаш нияти бор эди, аммо хотини бунга кўнмади. Шунда Хорун ар-Рашид хотинига:

- Кел, ҳар иккаласини ҳам синаб кўрайлик, қайсиниси муносиб чикса, ўша ҳукмдор бўлақолсин, - деди.

Улар бир пайтнинг ўзида ҳар иккала фарзанд олдиға : “Давлатни қўлга олишнинг қулай пайти келди, имконни қўлдан чиқарма!” – деган таклиф билан одам юборишди.

Бундай хушxabарни эшитгач, хотиннинг ўғли бу гапни айтган аъёнга юксак лавозим ва инъомлар ваъда қилди. Чўрининг ўғли эса олдида турган сиёҳдон билан ҳузурига бундай гапни олиб келганинг болиға туширибди:

- Сен аблах халифанинг ўлимини тилаб қолдингми? Яна бунинг эвазига мепдан ипъом ҳам кутаяпгандирсан! Халифа

ўлгунча, биз ҳаммамиз кирилиб кетсак бўлмайдими? Бир нарса бўлгудек бўлса, бунақа халифани биз қаердан топамиз?

Буни эшитган халифа ва унинг хотини чўрининг ўғли халифаликка муносиблигига иқрор бўлишди.

МАККОРЛИК

Бир ҳукмдор ўз навкарларидан бирини кўргани кўзи йўклигидан, яқинларидан бирига деди:

- Шунга гумдон қилгани бирор ишончли одам топса бўладими?

- Мен ўзим бажаришим мумкин.

Ҳукмдор бунга рози бўлмади:

- Бу менга тўғри келмайди. Чунки навкар ўлдирилгач, мен, қонун талаб қилганидек, котилни жавобгарликка тортаман, қатл қилдираман.

ОГОҲЛАНТИРИШ

Бир ҳукмдор айтган экан:

- Аввалги ҳукмдорларни мақтайвериш ярамайди. Бу билан ўзимизнинг обрўйимизни тўккан бўламиз.

ЗУРРИЁДНИНГ МАНФААТИНИ КЎЗЛАБ

Бир ҳукмдор бу дунёдан кўз юмар экан, тахтга тўнғич ўғилдан кейин кичиги ўтиради, деб васият қилди. Буни эшитган тўнғич ўғил отасига ёлворди:

- Падари бузрукворимизнинг иродалари, албатта амалга ошгай. Аммо бир илтимосим бор, олампадох: аввал укам ўтирақолсин тахтга, мен эса ундан сўнг. Шунда азалий одатимиз бузилмагай, зеро, кейин менинг ўғлимга тахт ўтади.

ДОНИШМАНДГА ЎГИТЛАР

Бир ҳукмдор донишмандига насиҳат қилди:

- Сен гарчапд донишманд бўлсангда, аслида биз ҳукмдорлар ҳаётни сендакалардан кўпроқ биламиз. Шу боис сенга бир нечта ўғит бермоқчиман:

Ҳеч қачон бошқалар олдида менга ақл ўргатма; фақат сўраган пайтда жавоб қил; жавоб бераётганингда мавзудан четга чикма; берган маслаҳатларинг фақат давлатни бошқариш хусусида бўлсин; менинг гапимни тинглаётганингда ҳеч қачон ҳайрон бўлмагин, яна эътибор берганлар, ҳукмдорни менсимас экан, деб ўйлашади. Шу маслаҳатларимга амал қилсанг, саройда сенинг мавқеинг мустаҳкамланаверади.

ТОПҚИР ШАҲЗОДА

Бир кун эрта тонгда подшо ўғилларидан бирини ўз ҳузурига чорлади. Ўғил кириб келаётиб, бир нарсани ютганини сезиб қолди ота.

- Сен ҳали бомдоддан олдин таом еяпсанми? – ҳайрон бўлди ҳукмдор.

Бола иқрор бўлмади. Шунда ота бу ҳақда тарбиячидан сўради. У шаҳзода сахарлаб овқат сўрашини, бермасликка илож бўлмаётганлигини гапириб берди. Подшо бундан дарғазаб бўлиб, шаҳзоданинг тишларини эговлашни буюрди.

Эгов ишга тушиб, юқори тишлари калта қилиб бўлингач, оғриқ азобига чидай олмай, ёш шаҳзода кўз ёшлари билан илтижо қилибди:

- Отажон, илтимос, пастки тишларим қолсин, бошқа сафар жаҳлиңгиз чиққанда, нима қиласиз бўлмаса?

Подшо ўғлиниг топқирлигидан қулиб юборди ва унинг илтимосини қондирди.

ХУДОНИНГ МАРҲАМАТИГА МУНОСИБ

Бир ҳукмдор нонуштадан аввал албатта куйидагиларни айтар экан:

- Оллоҳим, марҳаматинг беҳад чексизлигидан, бизга юборган неъматларинг кераклигидан зиёд.

ИЖТИМОИЙ ПОҶОНА

Бир донишманд айтган экан:

- Майда олиб-сотувчилар бедард, хунармандлар меҳнатсевар, савдогарлар курумсоқ бўладилар; мирзалар эса ҳамма нарсани бошқаришади.

КЎНГЛИ БЎШЛИК

Бир ҳукмдор айтган экан:

- Агар одамлар гуноҳларидан ўтиш мен учун қанчали ҳузур бағишлашини билганларида эди, юртимизда гуноҳ қилмайдиган одам бўлмай қоларди.

ҚАСОС ОЛГАНДАН КЕЧИРМОҚ МАЪҚУЛРОҚ

Бир донишманд айтган экан:

- Гуноҳни кечириш ўч олишдан кўпроқ ҳузур бағишлайди. Зеро кечиримлининг обрўси ортади, ўч олувчи эса пировардида ўзи виждон азобига учрайди.

КИМ КИМНИ ҲОЛИДАН ХАБАРДОР БЎЛМОҶИ ЛОЗИМ

Султон вафотидан сўнг бир киши униг кенжа ўғлидан сўради:

- Сенинг холингдан хабар олиб туришни қайси яқинларига васият қилди султон:

- Яқинлар ҳолидан хабар олиб туришни менга васият қилди султон, - жавоб қилди у.

МУАЛЛИМГА МАСЛАҲАТ

Ҳукмдор фарзандларининг муаллимига маслаҳат қилди:

- Авваламбор ўзингга талабчан бўлгин, кейин эса менинг фарзандларимга, зеро уларнинг нигоҳи доимо сенда бўлади. Муқаддас китобни ўргат уларга, пайғамбарлар, подшолар ҳаётидан гапириб бер. Аммо зинҳор базинҳор менинг ғазабим билан кўрkitма уларни. Чунки ўзингнинг кўлингдан ҳеч нарса келмаслигини сезиб, устингдан кула бошлайдилар. Ўқиш билан ортикча қийнама болаларни, бўлмаса уларда китобга нисбатан нафрат уйғонади. Шу билан бирга, ўз бурчингни унутиб, талабни бўшаштирма – болалар ялқов бўлиб қолмасинлар.

ИККИ ХИЛ ДИЛХИРАЛИК

Бир донишманд айтган экан:

- Икки ҳолатда кишининг дили хира бўлади: ўзинг учун бирор нарса сўраганингда ва аҳмоқ билан сўзлашганингда.

ГАПГА ТУШУНМАГАЧ

Ёш ҳукмдор ўз аскарларини йўлга солиш учун яхши гаплар билан кўп уринди, аммо ҳеч ким жиддий кулок солмади. Шунда ғазабланиб деди у:

- Сенларга ўзи кўп гапирмай, терингни шилиб оладиган ҳукмдор керак экан.

КЕК САҚЛАМАСЛИК

Бир донишманддан сўрашибди:

- Бу даражада юмшоқкўнгиллигинингизнинг боиси недур?

- Мен баъзан бирор одамга қанча ғазабланмайин, қалбимнинг бир четида у билан тезда ярашиб олиш нияти доимо сақланиб туради.

КИМ КЎПРОҚ ГУНОҲКОР

Бир донишманд айтган экан:

- Пайғамбарни ўлдирганининг гуноҳи пайғамбар ўлдирган одамнинг гуноҳидан кўп эмас.

Бу билан у, пайғамбарни ўлдирган одам, албаттаки, катта гуноҳ содир этган, аммо пайғамбар томонидан ўлдирилган одам гуноҳи ҳам оз бўлмайди, демокчи.

ИЛТИМОСНИ КУТИБ ЎТИРМАЙ

Бир ҳукмдор деди:

- Ўзи бўйин эгиб сўрамаган одамга совға муносиб эмасдур.

Бу гап устида ҳозир бўлган донишманд кистирди:

- Ўзи илтимос қилиб совға олган киши учун аслида олишдан кўра йўқотиш зиёдрокдир. Сўрашни кутмай берилган инъом ҳақиқий мурувват ҳисобланур.

МАҚСАДГА ЭРИШИШНИНГ АНИҚ ЙЎЛИ

Бир донишманд султоннинг хотинига илтимос қилди:

- Эрингизга менинг ишим тўғрисида эслатиб қўйсангиз.

Малика жавоб қилди:

- Ўзинг султонга бевосита мурожаат қилсанг бўлмайдимми?

- Йўқ, маликам, дарахтнинг тепа шохларидаги мевалардан тотиб кўрмоқчи бўлган одам унинг танасидан ушлаб силкитгани маъкул.

«ХИКМАТЛАР»ДАН

Одам бу дунёга йиглаб келиб, у дунёга тажанг кетади. Ором нималигини билмас кишилар бир-бирларини арзимас сабаблар билан огринтирадилар, камситадилар. Уларнинг билгани - мактанчоқлик, сотқинлик, хунрезлик, ҳатто бир-бирларини ғажишга тайёр. Мақсад битта - бойлик орттириш. Ваҳоланки, киши тўплаган бисотини ҳаёти сўнгида бир кунлик умрга алмаштиришга тайёр. Нега ақл бунчалик кеч киради?

Тақдирга тан бериб, ўз вақтида меҳнат билан шуғуллансак бўлмайми? Ана ушанда энг қақрок ерлар ҳам бизга ўз неъматларини инъом этган бўларди.

Инсон умрининг безаги унинг маънавий фазилатларидир. Жўшқин қалб, раҳмдиллик унга раҳнамо бўлса, меҳнати унумли ва кадрли бўлади, топгани ҳам ширин татийди.

Оллоҳ инсонга меҳнат қилиш учун билакларни, илм олиш учун эса мияни ато этган. Афсуски, билак кучлари ҳамма вақт ҳам ҳалол меҳнатга ишлатилмайди, мия эса кўпинча беақл сарфланади. Ақлни ишлатиб, дангасалик қилмай тер тўкканнинг уйида ҳамма нарса етарли бўлади. Аммо одамлар бойликка ружу қўйишади ва бу мақсад йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайди, ҳатто тиланчиликка ҳам тайёрдирлар.

Мен шу чокқача разиллик эвазига бойлик орттириб, сўнг бундан чин обрў топган, пулини эса ўринли, савоб ишларга сарфлаган одамни билмайман. Ҳаром йўллар билан келган бойлик узоққа етмайди, қолаверса, у фақат изтироб ва кулфатга сабаб бўлади...

Бойликни билимга сарфламоқ даркор. Ўзингизнинг иложингиз бўлмаса, буни фарзандларингиз қилсин, зеро бу дунё учун ҳам, у дунё учун ҳам билим зарур. Усиз намозни ҳам, рўзани ҳам, ҳажни ҳам қадри йўқ.

Насихатга кимнинг ҳуши бор? Сенинг ваъзларингни эшитгани кимнинг тоқати бор?

Бойларними? Ҳе-хе! Улар ёруғ дунёнинг камида ярмини ўзлариники ҳисоблашади. Уларнинг бурни кўтарилган, осмон-фалакда юришади. "Мол бўлса бас, ҳамма нарсани мухайё қилиш мумкин", - деб ўйлашади, улар. Ҳатто худони ҳам сотиб олишга уринишади. Номус, имон, илм-фан, халқ деган тушунчаларни уларга ҳайвонча қиймати йўқ. Бундайлар сенинг насихатларингга зорми?...

Сенинг ўғитларингга ўғрилар, товламачилар ва бадқирдорлар ҳам, албатта, қулоқ тутишмайди.

Энди, зўр-базўр кун кечираётган бечоралар қоляпти холос. Қандай қилиб аҳмоқлар, нодонлар, ўғрилару олчоклар, чаласавод бойлар давр сураётган бир пайтда бу бечораларга илм хосияти ҳақида гапирасан, уларнинг ташвиши етарли-ку?

Тақвадор бирор ноўрин иш қилиб қўйса, гапиргани тилимиз бормайди, чунки ёмон ният билан қилмаганини биламиз. Таквога яраша илми ҳам бўлганда эди, деб афсусланамиз, холос.

Художўй бўлиш яхши, аммо бунинг ўзи кифоя эмас.

Мўминлар икки нарсани эсда тутишлари керак:

1) Имон қудратига сидқидилдан ишониш;

2) Унинг мохиятини тушуниб етишга ҳаракат қилиш.

Кимки: "Мен дин ва ҳаётни маъносига етдим" – деб ўқиш-изланишни тўхтатса, демак унинг такводорлиги юзаки. Салла ўраб олиб, художўйлик - намоз ўқиш билан рўза тутишда, деб ўйлаганлар хато қиладилар, чунки улар қалб покизалигини, маънавий, руҳий тозаланиш заруриятини ўйламайдилар.

Қалб поклиги, ўзини тия билиш, имон софлиги учун қайғуриш ва унга интилиш - мана бу ҳақиқий художўйликдир.

МОННА МАРИАННА

Мана бир неча ҳафтадирки, шаҳар темир анжомларга бурканган душманлар қуршовида, тунлари улар ёққан гулханларнинг қизил шуълалари қўрғонга ҳамла қилаётган оч аждарҳонинг қонталаш кўзларидай туюлади. Бу эса шаҳар аҳлини янада саросимага солади.

Шаҳар кўрғонидан душман сиртмоқ каби тортилиб келаётганини, олов атрофидаги ёвларнинг қора сояларини кўриб туришади; корни тўк отларнинг туёқ уриб кишнаши, қурол-аслаҳаларнинг шақирлаши, қаҳ-қаҳа уриб қулишлар-у, қўшиқ эшитилар эди кўрғон тепасидан кузатаётганларга; ғалабага тўла ишонган душманларнинг қўшиқ айтишини эшитишдан ҳам оғир нарса бўлармикан?

Шаҳарга сув келтириладиган ариқларни душман мурдалар билан тўлдириб ташлаган, атрофдаги тоқзорларни ёндириб юборишган, боғ-роғларни яксон, экинзорларни пайҳон этишган. Замбараклар чор атрофдан ҳар куни шаҳарликлар бошига чўян ва кўрғошин ёғдиради...

Шаҳарнинг тор кўчаларида ҳорғин ва ғамгин, оч-наҳор аскарлар сафлари кўриниб қолади. Хонадонлардан эса ярадорларнинг инграшлари, алжираган ҳайқиреқлар, аёлларнинг ноласи-ю болаларнинг чиркираши эшитилади. Одамлар бир-бирлари билан шивирлашиб гаплашади, қулоқларини динг қилиб ташқарига туттишади, душман бостириб қирмаяптимики, деб олазарақ бўлиб.

Айниқса, окшомдан кейин юракни эзадиган дамлар бошланади. Тун сокинлигида йиғи-сиғи яна ҳам кучаяди; узоқ тоғлар ортидан зулмат оқиб туша бошлайди. У аввал душман қароргоҳини қамраб, сўнг дабдаласи чиққан шаҳар кўрғонига ёпирилади. Шаҳар узра пайдо бўлган ой ҳам душман шамширлари зарбасидан думалаб кетган қалқонни эслатади.

Чарчокдан, очликдан хорган, кундан-кун умидсизликка тушиб бораётган шахарликлар ойга, тоғнинг ўткир кирраларига-ю, унгулларининг ёвуз тумшукларига, душман қароргоҳига даҳшатланиб бокадилар: ҳамма нарса совук ўлимдан дарак беради, бирорта юлдуз-пулдуз ҳам уларнинг кўнглини кўтариб порламасди.

Уйда олов ёққани юрак бетламайди. Кўчалар зулмат кўйнида. Худди мана шу тим қоронғу кўчалардан, балиқ дарё тубида сузгандай, қора плашчига ўранган аёл қомати кезиб боради. Уни кўрган одамлар бир-бирларидан сўрайдилар:

- Ўшами?

- Ўша!

Ва ўзларини четга олиб қочишар, деворга бикиниб, бошларини қуйи солиб, аёлнинг ёнидан тезроқ ўтиб кетишга уринишади. Сокчилар бошлиқлари эса аёлни қатъий қилиб огохлантиради.

- Сиз яна кўчада юрибсизми, Монна Марианна? Билиб кўйинг, сизни ўлдириб кетишлари мумкин, ҳеч ким қотилни кидириб ўтирмайди.

Аёл қаддини ростлайди, кутади, аммо сокчилар унга тегмай ўтиб кетишади, гўё у бир мурда-ю, ундан ҳазар қилишгандай. Зулматда яна бир ўзи қолади. У қаерга бораётганини ҳам билмайди, унсиз қора гавдаси кўчадан-кўчага ўтаверади, гўё шахар устига тушган барча бало-қазолар тимсолидай: атрофда эса худди уни таъкиб қилгандай мунгли овозлар чўзилиб кетаверади. Йиғи-сиғи, Худога нолишлар ва ғалабага ишончни йўқотган солдатларнинг гудурланишлари...

Аёл бир пайтнинг ўзида ҳам ўғли, ҳам Ватан ҳақида ўйлайди; шахарни вайрон қилаётган душманлар йўлбошчиси унинг ўғли бўлади, ҳушқакчак ва бепафкат гўзал йигит... Яқинда она унга катта умидлар билан, меҳр тўла кўзлари билан боқарди, Ватанимга тухфа деб ўйларди уни; вояга етгач, туғилиб ўсган шахарга мадад бўлади, деб умид қиларди ўғлидан аёл. Она қалбини мана шу ўйларнинг қадимий девор-

тошлари билан, бу заминда ётган кондошлар суяклари билан, бунда тўкилган афсоналар, кўшиклар, орзулар билан юзлаб ришталар боғлаб туради.

Мана энди ушбу қалб энг яқин кишисини йўқотмоқда ва бундан у чуқур изтиробда; она қалби шу захоти гўё тарози эди, у юртига-ю фарзандига бўлган муҳаббатини ўлчаб кўришга ва тушунишга уринади: қайси бири босиб кетаркин?

Она шу алфозда тунлари кўчаларда изғиб юраверади. Одамлар коронгуда кўккисдан дуч келиб қолишса, чўчиб тушишади, худди арвоҳдан кўрқкандай, таниб қолишганда эса, хоин онасини четлаб ўтишади.

Шундай кунлардан бирида шаҳар деворлари яқинида Марианнанинг кўзи бошқа бир аёлга тушиб қолди: аёл ерда ётган жасад ёнида тиз чўкиб, худди ердан ўсиб чиққан тошдай қотган ҳолда мотамсаро юзини юлдузларга қаратиб дуо ўқирди. Хоиннинг онаси ўтирган аёлдан сўради:

- Эрингми?

- Йўқ.

- Ининг?

- Ўғлим. Эрим ўн уч кун аввал ҳалок бўлди, бугун эса ўғлим... – деб жавоб қилди аёл, ва ўрнидан туриб давом этди. – Парвардигор ҳамма нарсадан воқифдир, мен ундан чексиз миннатдорман!

- Нима учун? – ҳайрон сўради хоин онаси.

- Ўғлимга ватан учун курашиб, жанг майдонида ҳалок бўлишни насиб этгани учун. Яширмайман, мен ундан хавотирда эдим. Болада, кам ўй, ҳаёт лаззатларини кўп севарди. Шу боис анави Марианнанинг Худонинг қаҳрига учрагур ўғли қаби хоинлик йўлини тутармикан, деб кўрқардим. Илоҳим, ўша сотқинни туккан қоринни ер ютсин!..

Марианна юзини чангаллаганча нари кетди. Эртасига эрталаб шаҳар ҳимоячиларига мурожаат қилди:

- Ё мени ўлдиришлар боламнинг хоинлиги учун, ё дарвозани очиб беринглар, мен унинг олдига чиқиб кетаман...

Улар жавоб беришди:

- Сен инсонсан, Ватан учун ҳам қимматли бўлсанг керак. Ўғлинг биз учун қандай душман бўлса, сен учун ҳам шундайдир.

- Мен – онаман ва ўз боламни севаман, унинг бундай бўлиб чиқишида ўзимни айбдор ҳисоблайман.

Шаҳар ҳимоячилари маслаҳат қуришди ва бир оздан сўнг жавоб беришди:

- Гапнинг тўғриси, биз сени фарзандинг гуноҳи учун ўлдира олмаймиз, зеро сен ўғлингга хоинлик раво кўрмаганлигингни яхши биламиз. Қолаверса, ўғлинг қилмишидан сен каттиқ изтиробдалигингни кўриб турибмиз. Эндиликда сен шаҳар учун гаров сифатида ҳам керакмассан, чунки ўғлинг сен тўғрингда ҳатто ўйламайди, у, иблис, тукқанини ҳам унутган. Она учун бундан ортиқ жазо борми?! Мана сенга жазо! Бу ўлимдан ҳам каттиқ!

- Ҳа, шундай, ўлимдан баттар, – тасдиқлади она.

Дарвозани очиб беришди унга, ва кўрғон устидан узок вақт кузатиб туришди унинг ортидан: у ўғли туфайли қонга тўйган она замин тупроғи узра оғир одим ташлаб узоқлашарди; йўлида учраган шаҳидларга таъзим бажо келтирар, қурол парчаларини эса, сесканиб, четлаб ўтарди. Оналар фақатгина ҳимоя қуролини тан олишади, ҳужум қуролини эса кўргани кўзлари йўқ.

Она, сув тўла идишни олиб кетаётгандай, уни чайқатиб тўкиб юборишдан кўрққандай, аста-секин босарди қадам. Ортидан кузатувчиларга эса аёл билан бирга тушқунлик ва умидсизлик руҳи уларни тарқ этаётгандек туюларди.

Она бирдан тўхтади, бошидан плашчинининг қапошонини туширди, қайрилиб шаҳарга узок вақт тикилиб турди.

Душманлар ҳам кўришди аёлни ва она томон, шошилмай, кела бошлашди. Яқин келгач, сўрашди: қим у ва қаерга бормоқчи?

- Сизларнинг йўлбошчингиз менинг ўғлим бўлади, - деди аёл.

Қарши олганлар гумонсирашмади унинг сўзларидан. Улар аёл билан ёнма-ён борарканлар, ўғлининг заковатини, кўркмас, ботирлигини макташарди. Бўлмасамчи, унинг ўғли фақат мана шунақа бўлиши керак!

Ва, ниҳоят, она ўша зот қаршисида: туғилмасдан тўққиз ой аввал таниган уни она, ва у она қалбининг тўридан абадий жой олган уша ондаёк.

Мана уша фарзанд: шойи-кимҳоб кийган; қимматбаҳо тошлар билан безатилган қуроли кўзни камаштиради. Ҳа, она қандай орзу қилган бўлса бир пайтлар, худди ўшандай: у ўғлини бой, ҳурмат-эътиборли, ардокли, севимли бўлишини кўп марталаб кўрган тушларда ҳам.

- Онажон! – хитоб қилди фарзанд, ўпар экан волиданинг табаррук қўлларидан. – Менинг олдимга келибсиз-ки, демак мени тушунибсиз. Мен энди эртагаёк тиз чўқтираман бу шаҳарни, совураман кулини кўкка!

- Туғилиб ўсган шахрингни, - қўшиб қўйди она.

Ўзининг муваффақиятларидан маст-аласт ўғил онасига гапира кетди мағрурланиб.

- Мен бу дунёга оламни лол қолдириш учун, шуҳрат учун келганман. Бу бемаъни шаҳар эса товонимга кирган тикондай халақит берарди шу пайтгача. Сизни деб, онажон, мен бунга чидаб келдим. Энди эса сиз биз билан, эртагаёк бу ўжарлар маконини ер билан яксон қиламан!

- Ҳар бир тоши сени болалигингдан танийдиган маконни, - қўшимча қилди она.

- Нима – тош, бу бир тилсиз нарса; лек мен тоғу-тошлар ҳам куйлашларин истайман мен ҳақимда.

- Одамларчи? – сўради она.

- Ҳа-а, мен бунга яхши тушунаман, она! Бу мен учун муҳим, зеро ҳар қанақа қаҳрамон ҳам инсонлар хотирасидагина мангулик топиши мумкин.

Она деди:

- Қаҳрамон – бу ўлимни забт этиб, ҳаёт яратувчидир!..

- Йўк! – эътироз билдирди ўғил. – Шаҳарни бузган ҳам, худди уни барпо этган каби, шуҳратга дахлдордир. Мана, ҳанузгача аниқ билмаймиз: Римни Эней барпо этганми ё Ромул? Айни пайтда, шаҳарни бир неча марталаб вайрон қилган Аларих ва бошқаларнинг номлари аниқ...

- Лекин шаҳар ҳамон барҳаёт, ўзининг қотилларидан фаркли ўларок...

Она-боланинг шу хилдаги суҳбати куёш ботгунга қадар этди давом. Марианна бора-бора ўғлининг гапларини бўлмай қўйди, мағрур боши эса борган сари тушаверди қуйи.

Она – яратувчи, ҳаёт посбонидир. Шу боис унинг ҳузурида ҳаётга тажовуз ҳақида гапириш – шахсан унга қарши чикмақдир. Бола буни тушунмасди ва сезмаган ҳолда онаизорининг ҳаёт мазмунини этарди инкор.

Она - абадул-абад ўлим душмани: инсон хонадонига ўлим олиб келган қўлни кўргани кўз йўқ оналарда! Унинг ўғли бўлса буни тушунмас, чунки фарзанд калби шуҳратнинг совуқ нуридан музқотганди.

Ўзи берган жонни муҳофаза қилиш, уни асраш хусусида она зоти оқил, катъиятли, кўркмас бўлибгина қолмай, ўта шафқатсиз ҳам бўлиши мумкинлигини тушунмайди фарзанд.

Она қўмондоннинг ҳашаматли чодиреда ўтираркан, унга шаҳар кўриниб турарди: у ерда бир пайтлар ҳомиладор бўлиш лаззатини ҳис этган ва туғиш азобини ҳам бошидан кечирган. Мана энди ўша фарзанд шаҳарни йўқ қилмоқчи.

Ботаётган куёшнинг қондай қизил нурлари шаҳар кўрғони миноралари устига қуйилмоқда; бу нурдан дераза ойналари ҳам аллақандай ваҳимали ярқирайди; бутун шаҳар яралардан инграйди, юзлаб яралардан ҳаётнинг кизғиш шарбати кетмоқда оқиб. Кун оққан сари шаҳар қорая бошлади, худди жони узилаётган танадай; осмонда юлдузлар пайдо бўла бошлади, мурда боши узра ёқилган шамлардай.

Она шаҳарнинг қоронғу уйларида, душмандан қўрқиб чирок ёкмаган, хонодонлардаги шивирлаб гаплашаётган одамларни, азоб-уқубатлардан бир ҳолга келиб қолган бечораларнинг барчасини шу ердан равшан кўриб, ҳис этиб утирарди: уларнинг барчаси унга, онага кўз тикиб ўтирганларини ҳам яхши биларди. Шу пайтда у ўзини бутун шаҳар онаси деб ҳис этди.

Тоғ чўкиларидан шаҳар устига қора булутлар ёпирилиб кела бошлади...

- Балки шу тундаёқ шаҳарга ҳужум қилармиз, — гапида давом этарди ўғил. — Кундуз куёш нурларида яроғ-аслаҳалар ялтираб, кўзни камаштириши ҳалакит беради ўлдиришга. Зарбанг мўлжалга тўғри етиб бормайди бунақада, — қиличини бамайлихотир кўздан кечирарди у.

Она деди ўғлига:

- Болам, кел, бағримга, ёшлигингдагидек, бошингни қўйиб, бир ором олгин. Ёдингдами, сен жуда ҳам қувнок, раҳмдил бола бўлгандинг, ҳамма сени ҳавас қиларди?!

Бола итоатқорона она тиззасига бош қўйиб, эркаланиб, кўзлари юмук гапирарди:

- Мен икки нарсани севаман; шуҳратни ва сизни. Мени шундай қилиб тарбиялаганингиз учун.

- Аёлларни-чи? — сўради она жигарбанди устига энгашиб.

- Улардан кўпи йўқ, шириқлик каби жонга тегишади улар.

- Сен фарзад кўришни ҳам хоҳламайсанми?

- Нима кераги бор? Менга ўхшаганлар уларни ўлдириб кетиши учунми? Бунга чидаб туролмаган бўлардим. Ўч олиш учун эса у пайтда қарилик қилган бўлардим.

- Сен келишган йигитсан, аммо чакмоқ каби бепуштсан, бефойдасан, — хўрсинди она.

Ўғил бўлса жилмайиб деди:

- Ҳа, худди чакмоққа ўхшайман...

Ва, она тиззасига бош қўйганча, мудраб кетди...

Шунда она боласи устига плашчни ёпди-да, фарзанд юрагига бехато пичок урди. Она ўз боласининг юраги қаерда дукиллаётганини яхши билади-да. Бола бир титраб, шу ондаёқ жон берди. Она жасадни тиззасидан ҳайроплик билан анқайиб қолган сокчилар томон итариб ташлади-да, шаҳар томон караб деди:

- Инсон сифатида Ватаним учун қўлимдан келганини қилдим. Она сифатида эса мен фарзандим ёнида қоламан. Мен энди бошқа туғиб беролмайман Ватанга ва ҳаётим ҳам ҳеч кимга керакмас.

Ва пичокни, тиғида ўғлининг қони – ўзининг қони – котиб улгурмаган пичокни онанинг дадил қўллари ўз юрагига санчди; оғриб турган қалбга пичокни бехато уриш қийин иш эмас.

Расул Ҳамзатов

“МЕНИНГ ДОҒИСТОНИМ” КИТОБИДАН

ВАТАН ДАРДИ

Парижда бир доғистонлик рассомни учратиб қолдим. У инкилобдан кейин Италияга ўқишга кетиб, италиялик кизга уйланиб, қолиб кетган экан. Унинг ўзининг эътирофича, янги Ватанга ҳеч кўниқолмаган. Дунёнинг кўп мамлакатларини кезиб чиққан, бой давлатларнинг ёғдуларга чўмилган кўркем пойтахтларида яшаган, аммо қаерга бормасин-турмасин, Ватан дарди уни азоблайверар, туну кун юрт соғинчи билан яшар экан.

Мен унинг гапларига қулоқ сола туриб, у чизган расмларни кўргим келди: қани, юракдаги Ватан дарди бўёқларда қандай акс этдйкин?

Катта-кичик расмлар... Улардан бири эътиборимни тортди, яқинроқ бордим, номи ҳам... «Ватан дарди»: расмда италиялик (ўша италиялик) аёл тасвирланган. У доғистонликлар либосида. Аёл тоғ бағридан чиқаётган булок олдида

ўтирибди, кўлида доғистон усталари ишлаган кумун кўза. Ортада, тошлар бағрида мунгайиб, авар овули кўринади. Овул бошида эса тоғ, кўриниши ғуссадан букчайгандай, тасвирланган, унинг чўккиси куюк туман билан чулганган.

- Туман – бу тоғларнинг кўз ёши, тушунтирди рассом. Чўккиларни туман қоплаганда, тоғнинг тош янокларидан томчилар оқа бошлайди. Туман – бу мен.

Бошқа бир расмда чакиртиканақ устида ўтирган куш тасвирланган, атроф тошлок. Куш сайраб турибди. Нарирокдаги сакля (Кавказда тоғликлар уйини «сакля» дейишади - таржимон) деразасидан бир тоғли аёл кушга ғамгин боқиб туради.

Расм билан қизиқиб қолганимни кўриб, рассом тушунтирди:

- Бу асар кўхна афсона мавзусида ишланган.

- Қанақа афсона? – қизикдим мен.

Кушни тутиб олиб, олтин кафасга солиб кўйишади. Тутқун куну-тун: «Ватан! Ватан! Ватан!» - деб, нола килаверади. Мен ҳам шунча йиллар шу кўшиқни куйлайман гўё... Кушнинг эгаси бунга эътибор бериб, ўйланиб қолибди: «Бунчалик жон бериб «Ватан»лашидан, унинг яшаш жойи эртақлардагидек гўзал, жаннатмакон бўлса керак, ҳойнаҳой. Қани, уни кўйиб юборайчи, ортидан пойлаб борсам, балки менга ҳам ўша гўзал гўшани кўриш насиб этар», - деб, кафасни очиб юборибди. Олтин кафасдан қутилган куш «пир-р» этиб парвоз қилибди-да, нақ ўн кадамча арида, офтобда кизиган тошлар орасидан ўсиб чиққан тиконли бўтага бориб кўнибди. Унинг ини худди шу ўсимлик шохлари орасида эди. Мен ҳам кафасим деразасидан юртим томон термулганим-термулган, яқунлади рассом.

- Қайтсангиз бўлмайдимиз Ватанингизга?

- Кеч... Бир пайтлар мен Ватанимдан ёш, жўшқин қалбимни олиб кетгандим. Энди эса қартайган суяқларни қайтаргим келмайди.

Париждан кайтгач, мен ўша рассомнинг кариндонларини излаб топдим. Уни қарангки, онаси ҳаёт экан. Сакляда йиғилишган уруғлари рассом ҳақидаги хикоямни бош чайқаб, ғамгин тинглашарди. Уларнинг барчаси ёшлигида подонлик қилган ўғил гуноҳидан ўтишгандай эди. Ҳаркалай, уни тириклигини эшитиб, диллари ёришгандай эди.

Бирдан онаси сўраб қолди:

- Сизлар аварча сўзлашдингларми?

- Йўқ, тилмоч орқали гаплашдик: ўғлингиз – французча, мен эса - русча.

Шунда кампир юзини қора рўмол билан беркитди. Фарзанди ўлгани ҳақида хабар эшитганда шундай қилишди одатда.

Сакля томига ёмғир шиббаларди. Биз Аваристонда ўтирибмиз. Дунёнинг нариги четида, Парижда турган Доғистоннинг адашган ўғли ҳам эшитаётгандир балки она юрт ёмғирининг шивирлашини?

Узоқ сукутдан сўнг она овоз чиқарди:

- Сен янглишяпсан, Расул, у менинг ўғлим эмас. Менинг фарзандим бўлганда, авар онаси ўргатган тилни унутмаган бўларди...

УЧ ОВЧИ ВА БҶРИ

(ривоят)

Уч овчи, кишлок яқинидаги дарада бўри пайдо бўлганини эшитиб, уни овлашга жазм қилишди.

Бўри, овчилардан қочиб, бир ғорга кириб яширинди. Ғорга қирадиган ягона йўл бўлиб, у ҳам бўлса жуда тор – бош сизса елка сизмайдиган эди.

Овчилар харсанг тош ортига пистирма бўлиб, милтиқлариши ғор оғзига тўғрилаб, бўри чиқишини пойлаб ётишди. Аммо бўри ҳам анойи эмас эди чиқиб келгани – у хотиржам ётаверди ғор ичида. Демак, бу ерда ким сабрсизлик қилса, ўша ютқазини аниқ.

Ниҳоят овчилардан бирининг токати ток бўлди пистирмада ётавергандан. У бир нав қилиб ғорга суқулиб кириб, бўрини у ердан ҳайдаб чикмоқчи бўлди. Ғор оғзига бошини суқди...

Унинг ортидан анчагача кузатиб турган шериклари ҳайрон: нега у на ичкарига кирмайди ва на ташқарига бошини тортишга уринмайди? Кутавериш уларнинг ҳам жонларига текгач, бориб унинг оёғидан тортишса-ки, боши йўк...

Ҳайронликдан овчилар ўйлаб қолишди: ғорга суқулмасдан аввал унинг боши бормиди ёки йўкмиди? Бири “бор эди” деса, иккинчиси “йўк эди шекилли” дермиш.

Бошсиз танани овулга олиб келишиб, бўлган воқеани айтиб беришди. Шунда оқсоқоллардан бири дебди: “Бўри ётган ғорга кирмоқчи бўлган бўлса, демак аввалдан унинг боши бўлмаган, балки у шундай туғилгандир ҳам”.

Муаммони ойдинлаштириш учун овчининг бевасига мурожаат қилишибди:

- Билмадим, бормиди эримда калла ё йўкмиди. Лекин, ҳарқалай, ҳар йил ўзига янги папаха буюртирарди, - деган экан шўрлик.

ЯГОНА ШОИР ҲАҚИДА РИВОЯТ

Буни менга бир кекса шоир айтиб берган эди.

Қадим замонда бир ўлкада шоирлар кўп экан. Улар овулма-овул юриб, чолғуларини чалиб, қўшиқлар куйлашар, томошалар кўрсатишарди.

Давлат ишларидан бўш пайтларида хон ҳам шоирлар назмидан тинглаб, ҳордиқ чиқарар экан. Кунлардан бир кун у хоннинг ёвузликлари, олчоқликлари, адолатсизликлари ҳақидаги қўшиқни эшитиб қолибди. Дарғазаб хон ўша қўшиқни тўқиган шоирни топиб келишни буюрибди.

Аммо ўша шоирни топиб бўлмабди. Шунда хон барча шоирларни йиғиб, камашга фармон берибди. Навқарлар, айғоқчилар барча овуллар бўйлаб кезиб, шеър тўқиб қўшиқ айтадиган шоирларни ушлаб, зиндонбанд этишибди.

Эрталаб хон тутқунларга:

- Ҳамманг биттадан қўшиқ айтасан, - деб буюрибди.

Шоирлар бирин-кетин хонни мактаб, унинг ақл-идроки, одиллиги, насл-насаби, гўзал аёлларию зурриёдларини кўкка кўтариб мактаб, куйлашаверибди. Уларнинг назмича, бундайин буюк ва оқил хон ёруғ дунёда йўқ эди.

Хон шоирларни бирин-кетин озод этаверди. Ниҳоят шеър айтмаган учта шоир колди. Уларни яна камаб қўйишга буюрди хон.

Ҳамма уларни хон унутди, деб ўйлади. Аммо уч ой ўтгач хон тутқунлар олдига кирди:

- Ҳар биринг биттадан қўшиқ айт, - буюрди хон.

Шоирлардан бири хонни мактаб, унинг ақл-идроки, одиллиги, насл-насаби, гўзал аёлларию зурриёдларини кўкка кўтариб мактаб, қўшиқ ижро этди. Унинг назмича, бундайин буюк ва оқил хон ёруғ дунёда йўқ эди.

Шоирни озод этишди. Қолган иккисини эса олдиндан тайёрлаб қўйилган гулхан ёнига олиб боришди.

- Охирги марта айтаяпман, биттадан қўшиқ айтиб берларинг менга, акс холда оловда жизғанак бўласанлар, - деди хон.

Шоирлардан бири чидай олмай, хонни мактаб, унинг ақл-идроки, одиллиги, насл-насаби, гўзал аёлларию зурриёдларини кўкка кўтариб мактаб, қўшиқ айтиб юборди. Унинг назмича, бундайин буюк ва оқил хон ёруғ дунёда йўқ эди.

Бу шоирни ҳам озод этишди. Шундай қилиб, қўшиқ айтишни хоҳламаган ягона ўжар колди.

- Бунисини устунга боғлаб, оловни ёқинглар, - буюрди хон.

Шундай қилишди. Бирдан алангага маҳкум бўлган шоир ўша, хоннинг ёвузлиги, адолатсизликлари ва олчоқлиги ҳақидаги қўшиқни куйлай бошлади.

Шунда хон:

- Тез ечинглар уни! Олинглар оловдан уни! Мен мамлакатимдаги ягона шоирдан маҳрум бўлишни истамайман! – деб ҳайкирган экан.

КУЁШ, ЧОЛ ВА ҚИЗ

Жазирама кунлар. Оёк остида куриган ўт-алафлар шитирлайди. Дарахт япроқлари ҳам ўзидан иссиқ ҳарорат чиқараётгандек.

Кечга яқингина салкин туша бошлайди. Ҳар куни шу пайтларда қартайган бир чол тезоқар Катунни бўйига чиқиб, тўнка ёнига ўтириб олади-да сукут билан куёш ботишини кузатиб ўтиради.

Каттакон тўқ-қизил куёш аста тоғ ортига чўкаяпти...

Чол қимирламай ўтирибди. Офтобдан қорайиб, этлари тиришган кўллар тизза устида бемажол. Юзи ҳам бужмайган, намланган кўзлари нурсиз. Ингичка бўйни устидаги муштдеккина оқарган калла қимирламайди. Чолнинг кўкимтир чит кўйлаги остидан елка суяклари бўртиб турибди...

Шундай ўтиргани-ўтирган...

Бу ҳол ҳар куни такрорланади.

Шундай кунлардан бирида чол орт томондан овоз эшитиб қолди:

- Салом, буважон!

Чол бош ирғади.

Унинг ёнига ясси жомадонча кўтарган қиз ўтирди.

- Дам оляпсизми?

- Дам оляпман, - бош ирғади чол, қиз томонга қайрилиб ҳам қўймай.

- Мен сизни чизсам майлими? – сўради қиз.

- Қанақасига?

- Расмингизни чизсам?

Чол, куёшга термулганича бир мунча муддат жим қолди, киприксиз қизғиш қабоқлари учиб қўярди. Сўнг жавоб қилди:

- Чизадиган жойим қолибдим...

- Нега энди? – киз бир оз ўнғайсизланди. – Кўринишингиз бир чиройли, буважон.

- Ўлай деб турган бўлсам...

Киз чолга анча тикилиб турди. кейин юмшоқ бармоқлари билан унинг қақшаган жигарранг қўлини аста силаб, деди?

- Йўк, сиз жуда ҳам чиройлисиз, буважон, рост.

Чол бемажол жилмайди.

- Унақа бўлса, чизсанг чизавер.

Киз жомадонини очди.

Чол кафтини оғзига қилиб, йўталиб олди.

- Шаҳарлик бўлсанг керак-а?

- Ҳа, шаҳарликман.

- Бу ишинга ҳақ тўлашса керак?

- Қачон қанақа. Яхши чиқса, тўлашади.

- Ҳаракат қилиш керак.

- Ҳаракат қиялпман.

Жим қолишди.

Киз чолнинг юзига тикила-тикила чизяпти.

- Буважон, сиз шу ерликмисиз?

- Шу ерлик.

- Шу ерда туғилгансизми?

- Шу ерда, шу ерда.

- Неча ёшга бордингиз?

- Неча ёшга дейсанми? Саксонга.

- Оҳ-хо!

- Ҳа, етишиб қолдим, - яна беҳол илжайди чол. – Сен нечага кирдинг?

- Йигирма бешга.

Яна жим қолишди.

- Куёш қандай-а! – секин хитоб қилди чол.

- Қандай? – тушунмади киз.

- Ка-а-тта.

- Ҳа-а... Бу ерда умуман манзара чиройли экан.

- Сувни қара, қарагин... Нариги қирғоққа қара...

- Ҳа, ҳа.

- Худди кон кўшилгандай.

- Ҳа-я, - киз нариги қирғоққа назар ташлади. – Ажойиб.

Қуёш Олтой чўққиларини ёритиб, аста-секин олис кўкимтир оламга ботиб борарди. У чўққан сари, тоғ қоялари якколроқ кўринарди, гўёки олдинга сурилиб келаётгандек эди улар. Дарё билан тоғ оралиғидаги водийнинг қора-қизғиш туси сўниб бормоқда. Тоғ томондан юмшоқ соя босиб келаётир. Қуёш Бобурхон тизмасининг ортига яширинган заҳотиёк, ўша томондан кўкимтир осмонга ёрқин аланга нурлари таралди. Кўп давом этмади – аланга сўнди. Худди шу онда ўша томонларда тонг нурлари чарақлаган.

- Кетди қуёш, - хўрсинди чол.

Киз қоғозларини жомадончасига жойлади.

Маълум вақт жим ўтиришди, майда тўлқинларнинг қирғоқ бўйлаб таралаётган шилдирашини тинглаб.

Водий узра парча-парча туман суза бошлади.

Яқиндаги ўрмон томондан қандайдир тунги қушнинг овози эшитилди. Унга жавобан дарёнинг нариги ёғидан ҳам қушлар овози келди.

- Яхши, - деб қўйди чол сокингина.

Қиз шу дамда тез кунларда кадрдон шаҳрига қайтиб кетишини ва ўзи билан бир талай расмларни олиб боришини ўйлаб кетди. Шу жумладан мана шу буванинг расми ҳам бўлади. Уни кутиб олажак дўсти, иқтидорли, хақиқий рассом, албатта, қойийди: «Яна шу бужмайган баширалар. Кимга керак? Сибирликлар, совуқ иқлим ва оғир меҳнатдан ҳаммаси шунақалигини барча билади-ку? Хўш, яна нима? Нима қилайлик?»

Қиз ўзининг иқтидор бобида мақтанадиган жойи йўқлигини яхши билади. Лекин у рўпарасида мункайиб ўтирган чолнинг машаққатли ўтмишини кўз олдига келтира олади. Унинг қўллари шундан дарак эмасми?.. Ажинлар ҳам!

«Ишлаш керак! Ишлаш, ишлаш...»

- Эртага ҳам келасизми бу ерга, бува? – сўради қиз.

- Келаман.

Киз ўрнидан туриб, кишлок томон йўл олди.

Чол эса яна бироз соҳилда ўтирди. Сўнг у ҳам кетди.

Уйга келиб, одатдагидек ўзи ўрганиб қолган бурчакка, печ ёнига ўтирди ва жимгина кута бошлади - қачон ўғли ишдан қайтиб келишини ва кечки овқатга ўтиришларини.

Ўғил доимо чарчаб келар ва ғам-шиқоятдан бошқа гапи йўқ. Келин ҳам ўшқириб, тақир-туқур қилгани қилган. Набиралар вояга етиб, шаҳарга кетиб қолишган. Уларсиз уй гурбатхона.

Кечки овқат.

Сутга бўлка тўғраб, чол олдига қўйишади. Стол четида ўтирганча, эҳтиётлик билан, қошиқни тарақлатмаслик учун, овқатлана бошлайди чол. Ҳамма жим.

Сўнг уйқуга ётишади. Гаплашгани гап йўқ. Ҳамма гап аллақачон гапириб бўлинган.

Чол печ устига чиқади. Ўғил билан келин эса ичкари хонага кириб кетишади...

Эртаси кун кеч чол билан киз яна тўнка ёнида ўтиришарди. Киз ошиқин билан чизар, чол эса қуёшга тикилганича, ҳикоя қиларди.

- Яхши яшардик, ношукурлик қилмайман. Мен дурадгорлик қилардим, иш доимо етарлик. Ўғилларим ҳам дурадгорлик қилишарди. Тўрттасини уруш еди. Иккитаси қолди. Ҳозир биттаси билан тураман, Степан билан. Ваня эса шаҳарда, Бийскда яшайди, янги қурилишда прораб. Ёзишича, тузук яшаяпган эмиш. Мехмонга келиб кетишди. Набиралар бир талай. Ҳаммаси мени яхши кўришади. Лекин, барчаси у шаҳар бу шаҳарда...

Киз чолнинг қўлларини чизмоқда, шошилиб-шошилиб. Асабийлашади, ўчириб қайта-қайта чизади.

- Қийинчиликда яшаган бўлсанглар керак? - ўйланиб сўради у.

- Нима қийинчилик? - чол хайрон бўлади. - Айтдим-ку сенга, яхши яшаганмиз, деб.

- Ўғилларингизни йўқотганингизга ачинасизми?

- Ачиниш ҳам гапми? – яна хайрон бўлади чол. Тўртта азаматни бериб кўйиш – ҳазилмас-ку?

Қиз ҳам хайрон. Шунча йўқотишга қарамай, чол ўзини хотиржам тутишига.

Куёш яна тоғлар ортига чўкмокда. Яна жимгина алапга таралмокда уфқда.

- Ёмғир ёғади эртага, - деб қўйди чол.

Қиз ёруғ осмонга боқиб, сўради:

- Қаердан билдингиз?

- Ҳамма аъзоларим зирқираб кетяпти.

- Осмонда эса булут йўк.

Чол индамади.

- Эртага ҳам келасизми, бува?

- Билмадим, - ўйланиброк жавоб қилди чол, - аъзонбаданим оғрик.

- Бува, мана бу тошни сизларда номи нима? - Қиз камзулининг чўнтагидан тилласимон ярақлаб турган оқ тош чиқарди.

- Қайси тош? – сўради чол, ҳамон тоғ томон тикилганича.

Қиз унга тошни узатди. Чол, қайрилиб ҳам қарамай, қўл чўзди.

- Буми? – чол, қараб-қарамасдан ҳам, қуриб қақшаган бармоқларида тошни айлантираркан. - Чақмок тош. Уруш йиллари гугурт йўк, нукул, шундан олов чиқарардик.

Қизнинг миясига ялт этиб: «Кўрмайди шекилли?» - деган гумон келди. У нима дейишини билмай чолга ён томондан боқиб туриб қолди. Чол эса ҳамон куёш ботган томон термуларди. Ўйчанлик билан тикиларди...

- Ма, тошингни олиб қўй, - кизга қайтарди чол. – Бундан ҳам чиройлилари учрайди. Баъзан оппоқлари, тиниқранглари учрайди, шундай тиниқки, ичидаги доғларигача кўриниб туради. Яна – тухумсимонлари ҳам бўлади, ҳақканинг тухумига ўхшаб, ёнлари хол-хол; яна – майшаникига ўхшаганлари ҳам учраб қолади, кўм-кўк, улар ҳам сепкиллик.

Қиз ҳамон чолга тикилганча турарди. Сўрагани журъат килмади: ожизми ё йўк?

- Буважон, каерда яшайсиз?

- Унча узокмас. Манави Иван Колоколниковники, - дарё киргоғидаги уйни кўрсатди чол. - Оркасида Волокитинларники, кейин Зиновьевларники, ана ундан кейин, муйилишдан кейин бизники. Бирор зарурат бўлса - киравер, бемалол. Набиралар олдимиздалигида қандай гавжум эди-я...

- Раҳмат.

- Мен кетдим энди, ҳамма ёгим зиркираб кетяпти.

Чол ўрнидан туриб, сўқмоқ бўйлаб кетди.

Қиз унинг ортидан, тор кўчага бурилиб кетмагунча, қараб турди. Чол бирор марта ҳам қоқилмай, бир текис борарди. У шошилмай, оёқ остига қараб босарди.

«Йўк, ожиз эмас, - тушунди қиз, - бироз хиралашган бўлса керак кўзи».

Эртаси кун чол сохилда кўринмади. Қиз, ёлғиз холда, у хақида ўйларди: «Унинг хаёти оддий, айна пайтда содда кечмаган. Бир ажиб нарса бўлса керак, қандайдир идрок этиб бўлмайдиган. Қуёш ҳам оддий кўринади, эрталаб чиқади, оқшом-ботади. Аммо бу оддийлик ортида...» У чизмаларини кўздан кечира бошлади. Юрагида ғашлик сезди.

Чол кейинги, иккинчи, учинчи кунлар ҳам кўринмади.

Қиз унинг уйини кидириб кетди.

Топди.

Каттагина уйнинг ҳовлисида, бостирма салқинида эллик ёшлар чамасидаги бир эркак тахта рандаларди.

- Салом.

Одам, белини тиклаб, қизга тикилиб, терини артаркан, бош ирғади:

- Саломат бўл.

- Ҳалиги, бир бува бор эди, шу ерда туради шекилли...

Эркак қизга ғалати-и қилиб разм солгач:

- Ҳа, шу ерда яшарди, - деб ишени давом этдирди. Бир оздан сўнг қўшимча килди. - Мана, унга уй ясаепман.

- Нима, вафот этдими?
 - Ўлди. – Одам рандасини бир-икки юргизиб, яна тикланди: - Бирор ишинг бормиди?
 - Мен... мен унинг расмини чизгандим.
 - Ҳа-а, шупаками-и, - ишини давом этдирди эрқақ.
- Анча сукутдан сўнг киз сўради:
- У ожизмиди?
 - Ҳа, кўр эди.
 - Анча бўлганмиди?
 - Ўн йилча. Нимаиди?
 - Шундай,.. ўзим.
- Киз ташкарига юрди. Кўчага чикгач, беихтиёр четан деворга суяниб йиғлаб юборди ...

Тимур ЗУЛФИҚОРОВ

ХҲҲЖА ЗУЛФИҚОР ДАРВЕШ ҲИКОЯТЛАРИДАН

ОЛЛОҲ ЮЗ ЎГИРГАН КИШЛОҚ

Умар Хайём муборак Ҳаж сафарини ихтиёр этди. Асони босиб, шаҳару кишлоклар, чўлу биёбонлардан ўтиб борарди донишманд. Йўлдан хорган бир тунда етиб келди Оллоҳ юз ўгирган кишлоқ бир кишлоққа. Бироз хордик чиқармок истагида шу ерда кўнмок ният килди ул зот.

Бирдан зулмат қўйнидан калкиб чиқди барваста соя:

- Ҳа, келяпсанми, лўли? Айиғинг қани, - йўловчидан сўради соя.

- Мен лўли эмас. Адашдинг, чамаси.

- Ий-е, ҳа-а, кечирасан, мен – лўли депман. Лўли келиши керак эди. Айик ўйнатар... Чиқувдим, келавермаганига, адашиб қолмаганмикан деб. Сиз ким бўлурсиз? Биз томонда не килиб юурсиз?

- Мен Умар Хайём бўламан. Ҳаж сафарига тушувдим.

Шунда йикилди у одам шоир пойига.

- О шайх, ўтасиз гуноҳимдан... Танимаганини сийламас,.. – ўрнидан турди у. – Сиз тўғрингизда эшитганман кўп.

Рубойларингиз биламаң ёддан. Таксир, мен шу киилок оксоколи. Бугун тўй ўғлимникида. Шунинг-чун кутаётгандик айиғи билан лўлини. Аммо сиз чиқиб колдингиз рўпарамдан дафъатан. Худонинг ўзи юборган балки сизни бизга. Ҳамкишлоқларимиз баҳраманд бўлади суҳбатингиздан.

- Ҳай, майли. Ундай бўлса, чакиринг одамларингиздан, гурунг очайлик бунда.

- Биласизми, улар тўйда, ўтиришар еб-ичиб... Балки келишолмас бу томон. Биз кутгандик лўлини... Яхши бўлармиди, борсангиз сиз ўзингиз? Бўлардингиз меҳмонимиз азиз...

- Йўк, оксокол! Сизлар лўлини кутгансизлар! Донишмандни эмас! Ҳали кишлоқларингда тўйу аза бўлади кўп. Омон бўлинг, Менинг эса олис манзилим.

Шайх давом этди ўз йўлида.

ОНА

Дарвеш Зулфикор Хўжа деди:

- Кунлардан бир кун мен Исписар-Қуддус-Мукаддас кишлоғидан борардим ўтиб. Ўрикзорларга бурканган одамлари сахий бу кишлоқ.

Сочлари оппок чиқди аёл хароб бир кулбадан. Исми эди Бибиқанд унинг.

- Ҳой дарвеш, чопонинг қолибди тўкилиб устингдаги. Ол мана бу янги чопонни. Бу куёвлик насиб этмаган бир йигитнинг чопони. Бу менинг урушга кетган ўғлим Улкаффорд - Ятим чопони...

- Ўғлинг қайтмабди-да урушдан? Бўш қолибди-да юрти, туғилган кулбаси, она бағри... киймаган бўлса куёвчопонни?

- Ҳа, дарвеш...

Бўлганди аслида бундай:

Аскар Улкаффорд-Ятим мардларча қилди жанг бир қўлин қурбон этиб.

Эрта баҳор... Ўриқлар гуллаб оппок яшнаб турган палла қишлоғига қайтди у.

Дарё бўйида бир қўли йўқ йигит тўхтаб назар ташлади бурқаниб ўрик гулларига ётган Исписар-Қуддус-Муқаддасга.

Эрта тонг... Ҳали уйқуда кишлоқ. Турарди аскар наридан-бери кинғир-қийшиқ ёғочлардан ясалган кўприк устида. Кўприкнинг ул учида эса... оназори унинг Бибиқанди турарди йўлни тўсиб.

Бир қўли йўқ аскар юра бошлади она томон. Шу захоти унинг кўзларидан чакнади ёш. Болалиқдан эпчиллик билан ошиқ отишга ўрганган қўлидан айрилиб қайтаётганиданми?.. Ё рўбарусида бирдан пайдо бўлган онасини кўриб чикқан севинч ёшларими бу? Балки шу тобда чўлоқ қўлда пайдо бўлган оғриққандир?..

Аммо йигит олди қўлга ўзни. Бўлиб ҳатто кулиб ҳазил килмоқчи онасига:

- Онажон! Бибиқандим! Сизни ҳеч ким бир қўл билан қучоқламаган бўлса керак-а? Ғам тортавериб кетибсиз озиб... Бир қўлим кифоя сизни қучгани онажон...

Бари бир болада она олдида турса ҳамки уруш кўрган эр. У бирдан юборди йиғлаб она қаршисида.

Жангоҳларда чикмаган эди унинг кўзидан ёш.

Титраб йиғлашидан аскарнинг тебранарди бўлиб беланчак кўприк...

Она юртнинг беланчаги кўприк ёшлигида тебратган ўғлонларин эркалаб...

Аскар Улқафод-Ятим йиғларди қакшаб эски ёғоч кўприк устида...

Кўприк ҳам титрарди қакшаб...

Фақат кўзида йўқ нам Бибиқанд онанинг турган кўприкнинг нариги учида. Бирорта томири урса-чи ҳатто унинг тош юзида!

Кўприк тўхтади титрашдан гапира бошлаганда Бибиқанд.

- Болагинам, тургандим кутиб мен сени. Билирдим кайтишинг тирик.

Кетганди кишлоғимиздан уттиз йигит урушга.

Қайтмади бирортаси.

Уруш ғурбати, фарзанд доғи ўттиз хонадонни, оталару оналарни, етим есирларни боғлади битта килиб мисоли чайир аркон асов айғирни боғлайдиган.

Кириб боргудек бўлсанг кишлокка сен, узулади ул чайир аркон.

Эслатади бу оналарга сен билан ёшликда катта бўлган бўз болаларин.

Янгиланиб яралари юзларин юладилар йиртиб ёқаларин...

Шунда узилар чайир аркон боғлаб турган кишлокни бутун...

Солдат болам! Бир қўлли болагинам! Кўзимнинг пури! Улкафод-Ятим! Рахминг келсин уларга. Янгилама яраларин... Кайт келган йўлинг! Шаҳид ўлган бари кишлоғимиздан кетган йигитларнинг. Ўлганлар эса келмаслар тирилиб.

Бундан лол Улкафод-Ятим бир қўлли аскар аста бурилиб кета бошлади...

Ана шунда йиғлади Бибиқанд хўнграб. Бўзлади Бибиқанд қакшаб...

Кўприк ҳам титради қакшаб...

Йиғлар экан кўприк ҳам!

Ё Оллох! Ўзинг бер волидага мадад!

ГУВОҲ ШОИР

Олдий ҳодиса: Тонг соат тўрт. Житная кўчасида бир маст ҳолдаги кампирни автомобил уриб, катта тезликда ғойиб бўлган. Полиция ходими доктор Мейзлик уни топиши керак. Ёш терговчиларга хос равишда у ҳам ишга жиддий ёндашди.

- Ҳм-м... Демак сиз, - деди Мейзлик 141-ракамли полициячига, - катта тезликда кетиб бораётган автомобилни уч юз метрларча масофадан кўрдингиз, ортда эса ерда ётган аёл. Биринчи навбатда сиз нима килдингиз?

- Биринчи навбатда мен жабрланувчи ёнига югуриб бордим, ёрдам кўрсатиш учун. – жавоб килди полициячи

- Энг аввал машина номерини кўриб қолиш зарур эди, - эътироз билдирди Мейзлик, - ана ундан кейин бу хотин билан шуғулланиш керак эди... Лекин, мен ҳам аввал ёрдамга югурган бўлсам керак эди, - қалам билан бошини қашиб, кўшимча килди у. – Демак, машина номерини кўрмадингиз. Бошқа бирор белгисиничи?

- Менимча, - иккилани-иб гапирди 141-полициячи, - машина корамтир рангда эди. Кўкми ё тўк қизилми? Глушителдан тутун буруксаб чикиб, номерни яхши кўриб бўлмасди.

- Ё тавба! – жиғи-бийрон бўлди Мейзлик. – Машинани энди қандай топамиз? У ҳайдовчидан бунисига югуриб, бир кампирни сиз босиб кетдингизми, деб суриштириб юрайликми? Хўш, нима қилишимиз керак энди, айтишгчи?

Полициячи, бамайлихотирлик билан елкасини қисиб, кўшимча килди килди:

- Менда битта гувоҳ ёзилган, аммо у ҳам ҳеч нарса билмайди. Шу ерда, кўшни хонада ўтирибди ...

- Чақиринг, - ковоғини олиб деди Мейзлик, қискагина тузилган баённомадан арзигулик бироқ нарса топишга уринар экан. – Фамилиянги, яшаш жойинги? – бошини кўтармай ҳам сўради у кирган кишидан.

- Крлик Ян, механика факультети талабаси, - лўнда жавоб берди гувоҳ.

- Сиз шу бугун тонг соат тўртда номаълум машина Божена Махачковани уриб кетганини кўргансиз. шундайми?

- Ҳа! Ва айтишим лозимки, бу воқеада ҳайдовчи айбдор. Ўзингиз ўйлаб кўринг, ахир, кўча бўм бўш эди. Агарда у чорраҳада тезликни пасайтирганда...

- Ҳодиса рўй берган жойдан қанча узокликда эдингиз? – сўради Мейзлик.

Ўн кадамча. Мен ўртоғимни кузатаётган эдим... кафедан чиқиб, Житная кўчасида бораётганимизда...

- Ўртоғингиз ким? – бўлди Мейзлик. – Протоколда у хақида гап йўқ.

- Шоир Ярослав Нерад, - гурур билан жавоб килди гувоҳ. – Лекин ундан ҳеч нарсани билолмайсиз.

- Нега энди? - ковоғини олди Мейзлик, ҳеч бир нарсани эътиборсиз қолдирмасликка уриниб.

- Чунки у... унинг табиати шоиронада. Бахтсиз ҳодиса рўй берган захоти у, ёш боладай, йиғлаб юборди ва уйга чопкиллаб кетди... Хуллас, биз Житная кўчасидан бораётганимизда орқадан қаердандир машина ғизиллаб чикди катта тезликда...

- Машина номери?

- Кечирасиз, карамабман. Мен фақат катта тезликка эътибор берибман. Мен ўйладим ...

- Қанақа машина эди? – бўлди Мейзлик.

- Тўрт тактли ички ёпиш двигателли, - билагонлик билан жавоб қилди механика факультети талабаси. – Лекин машина маркаларини мен ажратолмайман.

- Қанақа рангда эди машина? Рулда ким эди? Очик машинами ё лимузинми?

- Билмайман, - хижолат тортди гувоҳ. – Ранги, менимча, кора эди, йўк... кискаси, мен эътибор бермабман. Чунки, ўша дақиқа мен ўртоғим томон ўгирилиб: «Буни қара-я, аблахлар, одамни босиб ҳам, тўхтамайди-я!», - дедим.

- Ҳм-м... бу, албатда, фикрингиз табиий, лекин, менга қолса, номерига эътибор берганингиз маъқулроқ бўларди, - коникмай деди Мейзлик. – Ҳайронман, шунча ҳам эътиборсиз бўладими киши? Сизнингча, ҳайдовчи гуноҳкор, уни аблах деганингиз ҳам тўғри, аммо машина номерига эътибор ноль. Гапга устамиз, аммо эътибор билан теварак-атрофни кузатишга қунтимиз етмайди... Миннатдорман сизга, жаноб Кралик, бўшсиз ...

Бир соатлардан кейин 141-рақамли полициячи шоир Ярослав Нерад эшигининг қўнғироғини босди.

- Уйда, - жавоб қилди хонадон соҳибаси. – Ухлаяпти.

Шоир уйку аралаш кўзларини полициячига кўрқув билан тикди: «Нима қилиб қўйдим экан?» - миясига келди унинг.

Полициячи унга полицияга чақирув сабабини зўрбазур тушутирди.

- Албатта бориш керакми? – ишонкирамайроқ сўради шоир. – Мен барибир ҳеч нарсани эслай олмайман. Ўша пайт мен, унақа...

- Кайфингиз тарак эди, - тушунгансимои деди полициячи. – Мен кўп шоирларни биламан. Тезроқ кийининг, илтимос, мен кутиб турибман.

Йўл-йўлакай улар ковокхоналар, умуман ҳаёт ҳақида, самовий ходисалар тўғрисида гаплашиб кетишди: сиёсат ҳар икковларига ҳам ёт эди. Мана шунақа дўстона суҳбат билан полиция маҳкамасига ҳам етиб келишди.

- Шоир Ярослав Нерад сиз бўласизми? – сўради Мейзлик. – Сиз бир номаълум машина Божена Махачковани уриб кетганини кўргансиз, шундайми?

- Ҳа, - хўрсинди шоир.

- Сиз қанақа машина эканлигини айтиб бероласизми? Очқикми, ёпикми: ранги, ундаги пассажирлар сони, номери?

Шоир бирор нарса эслашга ҳаракат киларди.

- Билмайман. Мен бунақа нарсаларга эътибор бермайман.

- Бирорта икр-чикирни бўлса ҳам эслаб кўринг, бирор тафсилот, – бўш келмади Мейзлик.

- Нималар деяпсиз?! – жиддий ажабланди шоир. – Мен ҳеч қачон майда-чуйда тафсилотларга эътибор бермайман.

- Хўш, нимага эътибор бердингиз ўзи, марҳамат қилиб айтиб берсалар бизга, - киноя қилди полициячи.

- Шунчаки, умумий кайфият, - мужмал жавоб берди шоир. – Бўм-бўш кўча... узундан узун... тонг отар пайтларда аёл ётибди ... Шошманг! – бирдан сакраб турди ўрнидан шоир. – Мен бу ҳақда шеър ҳам ёздим-ку, уйга қайтгач.

У чўнтақларини кавлаштириб, патталар, конверт, ғижимланган қоғоз парчаларини олиб, текшира кетди.

- Бу эмас, бу хам... Э-э, мана! - конверт орқасига ёзилган битикларни ўйчан ўқий бошлади у.

- Менга берингчи, - сўради Мейзлик.

- Жуда зўр ёзилмаган, - камтарлик килди шоир. -
Хохласангиз, мен ўқиб берай. - У бошини кўтариб, кўзларини шипга тикиб, ўқий кетди.

Сафлари қорйиб уйлар кўринур.

Мунаввар тонг қўлга олур соз.

Уйғонур ҳур қиз.

Уфқда - Синганур:

Пойга машинаси айлади парвоз.

Қолди чангда босилган гуллола...

Сўнар тугён... Эркисизлик... Ёдсизлик...

О-о, оққушим!

О-о, сийналар!

О-о, барабан

ва унинг чўплари -

фожеадан дарақлар!

- Мана шу, - тугатди шоир.

- Кечирасиз, бу канакаси? Нима тўғрисида гап боради бу ерда ўзи? - ажабланди Мейзлик.

- Нима бўларди? Машина уриб кетгани ҳақида-да, нахотки тушунмадингиз?

- Унчали эмас, - заҳарханда деди Мейзлик. - Шейрингиздан «Июлнинг ўн бешинчисида эрта соат тўртда фалон номерли автомобил Житная кўчасида маст ҳолатда

бўлган олтминн ёшли тиланчи аёл Божена Махачковани уриб кетди. Шифохонага жўнатилган жабрланувчининг ахволи оғир», деган нарса келиб чикмаяпти. Мана, шунақа...

- Айтганларингиз бари зохирий нарсалар, ҳам вокелик, - бурнини, асабийлашгандек, ишкаб, тушунтира кетди шоир. - Шеърият эса – бу, билсангиз, ички кечинмалар ифодаси. Шеърият – бу, шоирнинг остонгида туғиладиган эркин сюрреалистик тимсол. Бу бирон кўрган ёки эшитган нарса билан боғлиқ ҳолда пайдо бўладиган нарсаси, ўқувчи буни хис эта олиши керак ва фақат ўшандагина у тушунади, - афсусланиб яқунлади шоир Нерад.

- Шунақа-ми! Хўп, майли, менга ўша битигингизни берингчи. Раҳмат. Шундай килиб, бу ерда нималар дейилган? Хўш... «Сафлари қорайиб ўйлар кўринур ...» Қанақа сафлар? Тушунтириб берингчи.

- Житная кўчаси, - хотиржамлик билан изоҳ бера бошлади шоир. – Уйлар икки қатор, яъни сафда тургандек. Тушундингизми?

- Яхши, лекин бу Миллий проспект бўлиши ҳам мумкин-ку?

- Йўк, Миллий проспект бунчалик тўғри эмас.

- Ҳа, яхши. Давом этамиз: «Мунаввар тонг қўлга олур соз...» Тушунса бўлади. «Ўйғонур хур киз...» Кечирадилар, хур киз нима қилсин бу ерда?

- Бу тонг, шафак.

- Вой бўй! “Уфқда – Сингапур, пойга мапинаси айлади парвоз»чи?

- Демак, ўша автомобил менда шундай ассоциация уйғотган, - тушунтирди шоир.

- Автомашина пойгачимиди?

- Билмайман. «Пойга» дегани бу ерда катта тезликни англатади. У дунёнинг нариги четига шошилаётгандек эди.

- Хўп, яхши. Масалан Сингапурга, а? Лекин нега энди айнан Сингапур?

Шоир елкасини қисди.

- Билмадим. Балки у ерда малайяликлар яшаши учундир.

- Малайяликларга нима даҳли бор бу нарсаларни?

Шоир ўйланиб қолди.

- Балки, машина жигарранг бўлса керак. Жигарранг бир нарса бор эди-да, хуллас, бўлмаса, Сингапур миямга келармиди...

- Балки шундайдир, - деди Мейзлик. - Аммо бошқа гувоҳларнинг кўрсатмаларида машина ранги кўк, тўқ кизил, ёки қора, деб таъкидланади.

- Менга, - иккиланмай деди шоир, - менинг кўзимга ўзим ташлаган ранг ёқимлироқ кўринади.

- «Қолди чангда эзилиб гуллола», - сизнингча, ўша маст искирт тиланчими?

- Мен учун у аёл эди. Сиз айтгандай ёзиб бўлмади-ку у ҳақида? - ранжигандай бўлди шоир.

- Шундай денг! Мана буниси нимани англатади: «О-о, оққушим! О-о, сийналар! О-о, барабан!» Эркин ассоциацияларми?

- Кўрайчи, - энгашди шоир. - Ҳм... «О-о, оққушим, о-о, сийналар, о-о, барабан ва унинг чўплари...» Дарҳақиқат, нима экан булар?

- Мен ҳам худди шуни сўраяпман, - чакиб олди полиция ходими.

- Шошманг, - фикрга толди Нерад. - Бу ҳаммаси тимсол. Лекин бунини туғилишига нимадир туртки бўлган-ку?... Мана, қарангчи, икки рақами оққушни эслатмайдими сизга? Мана, қаранг, - у қалам билан чизди - 2.

- Э-э! - кизиқиш билан хитоб қилди Мейзлик. - Ҳўп, сийналарчи!

- Бу энди уч рақами - 3, иккита думалок қисмлардан ташкил топган, шундай эмасми?

- Барабан билан чўплар қоляпти холос! - ҳаяжонланди Мейзлик.

- Барабан ва чўплар, - ўйга толди Нерад. – Барабан ва чўплар... Балки бу беш рақамидир? Қаранг, - у беш рақамини ёзди. – 5. – Думалок куйи қисми барабанга ўхшайди, устида эса чўп.

- Шундай килиб, - деди Мейзлик қоғозга 235 рақамини ёзаркан, - машинанинг номери икки юз ўттиз беш эканлигига имонингиз комилми?

- Номер? Мен ҳеч қандай номерни кўрганам йўқ, - қатъий эътироз билдирди Нерад. – Аммо, нимадир бор эди-да, менга туртки бўлган, бўлмаса – мен бундай ёзмаган бўлар эдим. Шеъримнинг энг яхши жойи ҳам шу бўлса керак-да, а? Шундай эмасми?..

Орадан икки кун ўтгач Мейзлик Нераднинг олдига кирди. Бу сафар шоир уйгоқ эди. Уйда бир киз ҳам бўлиб, бундан хижолат тортгандай, шоир полициячини қаерга ўтқазилгани билмасди.

- Ҳечқиси йўқ, мен бир дақиқага, - деди Мейзлик. – Сизга айтиб қўймоқчи бўлдим холос машинанинг номери ҳақиқатдан ҳам икки юз ўттиз беш бўлиб чиқди!

- Қайси машина? – ҳайрон бўлди шоир.

- «О-о, оққушим, о-о, сийналар, о-о, барабан ва унинг чўплари!» – шитоб билан деди Мейзлик. – Сингапур ҳам тасодиф эмас экан – авто жигарранг бўлиб чиқди!

- Ҳа-а! – эслади шоир. – Мана, кўрдингизми эркин ассоциациялар қандай бўлади! Яна бир-иккита шеър ўқиб берайми? Менимча, энди тушунаверасиз.

- Ботка бирор кун! – гапни бўлди полициячи. – Яна бирор шундай ходиса рўй берганда, хўпми? – кўзини қисди у.

МУНДАРИЖА

I. ҚИССА

ЎГАЙ КАЛДИРҒОЧ.....	3
<i>II. ТЎҒИЛМАГАН ХИКОЯЛАР</i>	
ШУНАКАСИ ҲАМ БЎЛАР ЭКАН.....	26
ТАҲЛИЛ.....	34
ТУТУМ ПУЛИ.....	41
ЎЖАР.....	47
КИМ ЎЖАР?.....	52
УРҒОЧИ ШАМОЛ.....	54
БИТТА ЙЎЛИ БОР.....	61
ҲОЖИ ДОМЛА.....	65
ТАЪЗИМ.....	66
ЎРДАКНИ ҒОЗГА.....	68
МУСИЧАГА БЕРМАГАН ОЗОР БОЛАМ.....	75
ШОИРАНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ.....	82
КЕЛИНЧАКЛАР ПАХТАДА.....	85
ТУНГИ ДЕСАНТ.....	90
КУТИЛМАГАН МЕҲМОН.....	94
АФСУН.....	97
КЎЗ.....	103
ОЛВОЛИ.....	108
ДАРД ВА ДАВО.....	111
БАХТЛИ ТАСОДИФ.....	114
БАҚЛАЖОН КИЙГАН СИГИР.....	118
ПЛОСКОГУБСА.....	121
БИР ШИНГИЛ ТАБАССУМ.....	126
НАБИРАЛАР “ИЖОДИ” ДАН.....	138
<i>IV. ПУБЛИЦИСТИКА</i>	
САВОБ ҚИДИРГАН ИНСОН.....	143
СКРИПКА.....	145
У КУЙЛАЁТГАНДА.....	147

ЭЪТИҚОД СОҶИБИ.....	152
МЕН БИЛГАН НАВРЎЗ.....	156
СОХТА ГУЛ БЎЙ ТАРАТМАС.....	160
ЧОЙ - ПОЙ – ЛОЙ.....	164

V. ТАРЖИМАЛАР

СЕНЕКА

“ҲИКМАТЛИ МАКТУБЛАР”ДАН.....	172
------------------------------	-----

ЧЕСТЕРФИЛД

“ФАРЗАНДГА МАКТУБЛАР”ДАН.....	174
-------------------------------	-----

АБУЛ ФАРАЖ

“ҒАРОЙИБ ҲИКОЯТЛАР”ДАН.....	176
-----------------------------	-----

АБАЙ

«ҲИКМАТЛАР»ДАН.....	186
---------------------	-----

М. ГОРЬКИЙ

МОННА МАРИАННА.....	188
---------------------	-----

РАСУЛ ҲАМЗАТОВ

“МЕНИНГ ДОҒИСТОНИМ” КИТОБИДАН.....	195
------------------------------------	-----

ВАСИЛИЙ ШУКШИН

КУЁШ, ЧОЛ ВА ҚИЗ.....	200
-----------------------	-----

ТИМУР ЗУЛФИҚОРОВ

ХЎЖА ЗУЛФИКОР ДАРВЕШ ҲИКОЯТЛАРИДАН.....	206
---	-----

КАРЕЛ ЧАПЕК

ГУВОҲ ШОИР.....	210
-----------------	-----

Қодиржон НОСИРОВ

ЎГАЙ ҚАЛДИРҒОЧ

Қисса
Ҳикоялар
Публицистика
Таржималар

Масъул муҳаррир: Ж.Муслим.
Муҳаррир: Ф.Каримова.
Дизайнер: И.Жумабоев.

30.08.2013 йилда босишга рухсат этилди. 13,75 босма тобоқ. Бичими 60×84. Адади 500 нусха. Буюртма № 79.

Баҳоси келишилган ҳолда

Китобнинг оригинал макети “Заковат” нашриёт уйи МЧЖда газета қоғозига офсет усулида босилди.

Босмахона манзили: Косонсой шаҳар, Чорбоғ кўчаси
17-уй.